

Kjønnsnøytral krigerkultur?

- En antropologisk studie av maskulinitet, krigerkultur og allmenn verneplikt i det norske Forsvaret

Masteroppgave i sosialantropologi

Sosialantropologisk Institutt, Universitetet i Oslo

Mai 2018

Ivar Gussgard

Illustrasjonsfoto forside: Frederik Ringnes/Forsvaret.

Sammendrag

Verneplikten har lenge fungert som Forsvarets viktigste rekrutteringsgrunnlag, et prinsipp som er nedfelt allerede i Grunnloven. Siden slutten av den kalde krigen har imidlertid endringer i doktriner og operasjonelle konsepter, med medfølgende nedbemanning og reduksjon av personellbehovet, ført til at verneplikts rolle og betydning har endret seg betraktelig. Likevel står verneplikten fortsatt fast som et juridisk og politisk prinsipp, og i 2014 vedtok Stortinget å utvide verneplikten til å også omfatte kvinner på samme måte som menn. Denne avgjørelsen gjorde Norge til det første og eneste NATO-landet med allmenn, kjønnsnøytral verneplikt. Det første årskullet som omfattes av den nye vernepliktsloven begynte sin førstegangstjeneste sommeren 2016.

Militæret og soldatprofesjonen har tradisjonelt blitt ansett som menns domene, dominert av symboler, språk, praksiser og idealer som framstår som eksplisitt maskuline. I likhet med mange av dets allierte, har det norske Forsvaret i flere tiår hatt en målsetting om å gjøre militærtjeneste mer tilgjengelig og attraktivt for kvinner, samt øke andelen kvinnelige ansatte. Tiltakene som har blitt gjennomført for å nå denne målsettingen har foreløpig vært relativt lite vellykket, ettersom kvinner har forblitt underrepresentert i Forsvaret, samt vært mindre tilbøyelig til å holde på en militær karriere. Hvordan vil innføringen av allmenn verneplikt påvirke kvinners deltakelse i Forsvaret? Hvordan vil den maskuline, militære identiteten påvirkes av en økt tilstedeværelse av kvinner, og hvordan vil i sin tur kvinner som "tvinges" til militærtjeneste reagere på og forholde seg til den militære identitetens framtrekkende, sågar dominerende maskulinitet?

Denne oppgaven, som er basert på antropologisk feltarbeid gjennomført våren og sommeren 2017, utforsker hvordan norske, vernepliktige soldater av begge kjønn erfarer og uttrykker sine kjønnede identiteter, forestillinger knyttet til idealsoldaten og den rådende maskuliniteten som har eksistert i store deler av Forsvaret.

English summary

Norway has a long tradition of conscription to provide its armed forces with soldiers, a principle even grounded in the Norwegian constitution. However, since the end of the Cold War and the subsequent changes in operational concepts and reduction of manpower requirements, the importance of conscription has diminished greatly, though it still persists as a legal and political principle. In 2014, the Norwegian parliament decided to extend conscription to include women, making Norway the first NATO country where military service is mandatory for both men and women. The first age cohort subject to the new conscription law began their service during the summer of 2016.

Military service and the armed forces have long been viewed as a male domain – in many countries more or less exclusively so – dominated by symbols, language, practices and ideals that appear specifically masculine. Norway, along with many of its NATO allies, has for several decades aimed at including more women in its armed forces and make its military more accessible and desirable as a career choice for women. This endeavour has proven partially succesful at best (compared to the government's stated goals), as women have remained underrepresented in the Norwegian armed forces and unlikely to pursue or hold on to a military career. How will the introduction of mandatory military service for women affect women's representation in the Norwegian armed forces? How does the explicitly masculine nature of military identity react to the increasing presence of female soldiers, and how do women "forced" into military service through conscription in turn experience and respond to the dominating male bias of military identity?

This thesis, based on anthropological fieldwork conducted during the spring and summer of 2017, explores how Norwegian conscripts – male and female – experience and express their gendered identities, notions of what constitutes the ideal soldier and the prevailing masculinity of the Norwegian military.

Innhold

Sammendrag.....	3
English summary.....	5
Innhold.....	7
Forord.....	9
Kapittel 1 – Introduksjon.....	11
Vignett.....	11
Innledende betraktninger om verneplikten.....	12
Kvinner i Forsvaret.....	12
Forsvarets maskulinitetskultur.....	16
Allmenn verneplikt i praksis.....	19
Problemstilling og målsettinger.....	21
Tidligere forskning.....	23
Oppgavens oppbygging.....	24
Kapittel 2 – Presentasjon av feltet.....	27
Forsvarets og verneplikten utvikling de siste tiår.....	27
Forsvarets organisering.....	29
Rena.....	30
Leiren.....	32
Kesken.....	33
Kapittel 3 – Metode.....	39
Min bakgrunn.....	39
Halfie – utfordringer og muligheter.....	40
Norge som antropologisk felt.....	44
Tilgang.....	46
Utvalg.....	48
Intervjuer.....	50
Etiske problemstillinger.....	50
Kapittel 4 – Teoretiske begreper og konsepter.....	53
Maskulin dominans og kvinners double bind.....	53
Gutmanns perspektiver på maskulinitet.....	55
Gender performativity.....	57
Operativitet.....	58
Tokenism, critical mass og kontaktteori.....	59
Kapittel 5 – Krigere.....	63
Avdelingskultur og tilhørighet.....	63

"Norges største barnehage"	69
Beretløpet.....	71
"Fotslimet"	75
Kapittel 6 – Kjønnsnøytral krigerkultur?.....	81
"Erru maskin, eller?"	81
"...og Kristin!"	85
Seksuelle relasjoner.....	88
"Harde" og "myke" soldater.....	90
Kapittel 7 – Avslutning.....	95
Oppsummering og konklusjon.....	95
Veien videre.....	97
Vedlegg 1 – Intervjuspørsmål.....	101
Vedlegg 2 – Militære forkortelser og uttrykk.....	103
Litteraturliste.....	105
Litteratur.....	105
Internettkilder.....	109

Forord

Denne oppgaven favner bredt. Den handler om tiltak og mekanismer debattert i Stortinget, omtalt i media og implementert i Forsvaret. Den handler om politikk, rekruttering, personellforvaltning, likestilling, og produksjon av militær kampkraft. Men mest av alt handler den om mennesker: Unge kvinner og menn i begynnelsen av tjueårene – mange av dem rett fra skolebenken – som mer eller mindre frivillig gir ett år av livet sitt, der de skapes om til soldater i det norske fellesskapets tjeneste.

Fra den spede unnfangelsen av en idé til en ferdig masteroppgave – det er mange som har bidratt til å gjøre denne oppgaven en realitet, og som jeg ønsker å uttrykke min takknemlighet ovenfor.

Jeg ønsker først å rette en takk til Forsvaret, Forsvarsdepartementet og alle involverte der. Uten hjelp til formell og praktisk tilrettelegging hadde dette prosjektet aldri blitt noe av.

En stor takk til alle som har bidratt med faglige innspill, kommentarer, råd og bistand i løpet av arbeidet med oppgaven. En spesiell hilsen går til Tone Danielsen og Nina Rones ved FFI, Ole Magnus Totland ved Forsvarsdepartementet og min eksepsjonelle veileder Nefissa Naguib ved Universitetet i Oslo. Takk også til Linda Marie, som har holdt ut og støttet meg gjennom lange måneder med feltarbeid og skriving.

Tusen takk til John Peter, Ella, Linda, Erik, Ole, Jonas, Daniel og alle de andre i tropps- og eskadronsstaben i Kampeskadronen for uvurdelig støtte, tilrettelegging og interessante samtaler.

Sist, men definitivt ikke minst, vil jeg takke de vernepliktige soldatene i Kampeskadronen, som dag ut og dag inn i et halvår, på leir og i felt, ga av seg selv og lot meg få et innblikk i deres liv og hverdag. Denne oppgaven er dedikert til dere.

Kapittel 1 – Introduksjon

Vignett

Snøen er dyp, tung og rått. Vi synker nedi til knærne for hvert skritt. Fotposene er våte og buksa er våt. Jakka er også våt, men av svette. Det drypper fra de snødekte greinene på furutrærne. Innimellom treffer dråpene oss i ansiktet eller nakken og gir et øyeblikks grøssende forfriskning. Soldatene stønner og puster tungt, noen banner idet et våpen som henger for løst i reima slår vedkommende i kneet. Kristin trækker gjennom skaren hun hittil har klart å gå oppå, og faller. Hun gisper idet hun tar seg for og begraver de oppbrettede armene i den våte snøen. Hjelmen, som er litt for stor, sklir ned i øynene hennes. Under andre omstendigheter ville noen sikkert ha ledd, men ingen orker nå.

"Ja, opp igjen!" høres det uten medlidenhet fra befalet som følger oss noen meter bak. Kristin kommer seg på beina og børster snø ut av jakka.

"Bytte!" roper en hes stemme. Morten er rød i ansiktet der han snur seg bakover med et desperat blikk. Lagfører Petter gjentar bekræftende Mortens forespørsel, en ordre om at alle i laget skal bytte plass. De fire som bærer båra stopper opp og gir fra seg sitt håndtak til en annen. Morten bøyer seg framover og hiver etter pusten. Sindre, den heldig utvalgte "skadde" som ligger på båra, ser skyldig, nesten skamfullt bort på Morten, men sier ingenting.

"Hvorfor må du være så tung, Sindre?" spør Kristin oppgitt idet hun tar over håndtaket fra Morten. Sindre smiler spakt. "Sorry, ass."

Vi fortsetter oppover bakken, som blir stadig brattere. Det går saktere og saktere, og flere stirrer tomt ned i bakken i lydløs, innesluttet lidelse. Vi hater. Noen av dem som bærer båra skjærer grimaser. Vi er på vei opp de siste meterne av bakken, og hvert sekund synes endeløst. Lyden av rått skare som brytes mer eller mindre taktfast og ti slitne soldater som hiver etter pusten er øredøvende, samtidig som det er så stille at vi kan høre fuglekvisper høyt oppe i trekronene. Petters kraftige stemme skjærer gjennom stillheten idet han brøler anstrengt: "Bra jobba! Kom igjen nå, gutta!"

"Og Kristin!" kommer det kontant fra det ene hjørnet av båra.

Innledende betraktninger om verneplikten

Den norske verneplikten er nedfelt i Grunnloven, og betegner norske statsborgeres lovpålagte plikt til "[...] i en viss tid å verne om sitt fedreland, uten hensyn til fødsel eller formue." (Grunnlovens §119).¹ *Verneplikten* omfatter i dag 19 måneders tjenesteplikt (575 dager), hvorav 12 eller 18 måneder gjennomføres som *førstegangstjeneste*. Den resterende tiden kan deretter benyttes av Forsvaret til å innkalle den vernepliktige til repetisjonsøvelser eller heimevernstjeneste inntil alle 19 månedene er avtjent.² I tillegg kan alle vernepliktige i prinsippet innkalles til ekstraordinær tjeneste ved krise eller krig, utover den nevnte tjenesteplikten. Frivillig tjeneste, for eksempel dersom man tar utdanning i Forsvaret eller verver seg som profesjonell soldat, regnes ikke inn i tjenesteplikten. Unntaket er dersom man ikke tidligere har gjennomført førstegangstjeneste. Da regnes de første 12 månedene av tjenesten som førstegangstjeneste.

I dagligtale blir ofte begrepene *verneplikt* og *førstegangstjeneste* brukt om hverandre, til tross for at de betegner to distinkte fenomener. I denne oppgaven vil jeg til en viss grad følge dagligtalen. Mer konkret kommer jeg til å bruke betegnelsen *vernepliktige*³ om personell som gjennomfører førstegangstjeneste, selv om dette teknisk sett er noe upresist. Grunnen til at jeg velger å gjøre dette er at Forsvaret selv ikke har noen formell, kortfattet og definerende betegnelse på menige soldater inne til ordinær førstegangstjeneste. *Vernepliktige* benyttes derfor i de fleste sammenhenger, ofte i kontrast til *vervede*, *grenaderer* eller *spesialister*, som betegner profesjonelle soldater ansatt på heltid, men uten befalsutdanning. Det er en forutsetning at man har fullført førstegangstjeneste for å verve seg som grenader/spesialist.

Kvinner i Forsvaret

Tidligere var kun norske menn omfattet av verneplikten, og menn utgjorde over 90% av Forsvarets personell. Kvinner har hatt formell adgang til alle Forsvarets stillinger siden 1985, da Stortinget året før åpnet for *frivillig verneplikt* for kvinner. Tjenestegjøring (i alle militære personellkategorier) forutsatte undertegning av en frivillighetserklæring i forkant av tjenesten.⁴ I forbindelse med

¹ https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17#KAPITTEL_6 Lest 13.04.2018.

² <https://forsvaret.no/karriere/forstegangstjeneste/kva-er-verneplikt> Lest 13.04.2018.

³ Jeg kommer dessuten til å omtale mine informanter som vekselvis *dragoner* (menige soldater i mekaniserte avdelinger) eller rett og slett *soldater*.

⁴ Dette ble som regel gjort den første dagen ved innrykk i avdelingen man skulle tjenestegjøre ved.

innføringen av den nye sesjonsordningen i 2010⁵ fikk kvinner sesjonsplikt og måtte dermed gjennomføre sesjon del 1 (og del 2 hvis de var kvalifiserte), men selve gjennomføringen av førstegangstjeneste og eventuell videre militærtjeneste forble avhengig av et aktivt valg gjennom frivillighetserklæringen. Kvinner som undertegnet frivillighetserklæringen hadde en angrefrist på tretti dager, og kunne dermed avbryte militærtjenesten i løpet av den første måneden uten videre forpliktelser ovenfor Forsvaret. Etter fristens utløp var de derimot omfattet fullt ut av verneplikten på samme måte som menn.

Stortinget vedtok 14. oktober 2014 endringer i Verneplikt- og Heimevernsloven (nå Forsvarsloven) som ga både kvinner og menn plikt til å verne om landet. Lovendringene, som trådte i kraft 1. januar 2015, gjorde Norge til det eneste NATO-landet og det eneste europeiske landet der kvinner omfattes av verneplikt på samme måte som menn.⁶ Årskullet født i 1997 ble det første som var omfattet av den nye loven, og kvinner født i 1997 eller senere er fullt ut vernepliktige på samme måte som menn. Den nye loven har i likhet med de fleste andre lover ingen tilbakevirkende kraft, og kvinner født før 1997 omfattes fortsatt av den tidligere ordningen med frivillig verneplikt og villighetserklæring. Den første kontingenten med vernepliktige soldater omfattet av den nye loven begynte sin førstegangstjeneste sommeren 2016.

Avgjørelsen om å innføre allmenn verneplikt føyer seg inn i rekken over tiltak som de siste tiårene har vært gjennomført med et mål om å øke andelen kvinner i Forsvaret. Disse tiltakene har møtt varierende støtte både i og utenfor Forsvaret, men har vært forankret i et politisk prosjekt om likestilling i hvert fall siden midten av 1980-tallet, da kvinner fikk formell tilgang til alle stillinger i Forsvaret (Værnø, 2011: 87-88). Det er utfordrende å presentere et enkelt, entydig bilde av motivasjonen og begrunnelsen for å øke kvinneandelen i Forsvaret generelt eller allmenn verneplikt spesielt. Mange ulike argumenter har vært presentert av ulike aktører med ulike målsettinger og behov. Den påfølgende debatten (i den grad det er mulig å snakke om én enkelt debatt) har derfor vært dels usammenhengende og lite systematisert. Den har dessuten pågått over langt tid og har blitt påvirket av generelle, ideologiske svingninger i samfunnet. Jeg vil likevel forsøke å presentere noen av de mest fremtredende argumentene, for å gi et inntrykk av hvilke meninger og ideer som har sirkulert i den norske offentligheten.

Både blant politiske partier, likestillingsorganisasjoner og innad i Forsvaret har det vært splittelse i synet på hvorvidt det er ønskelig eller hensiktsmessig å legge til rette for (flere) militære kvinner. Motstanderne har blant annet påpekt hvordan de iboende fysiske forskjellene mellom menn

⁵ Mer om sesjon i kapittel 2.

⁶ <https://www.regjeringen.no/no/tema/forsvar/innsikt/allmenn-verneplikt/id2009109/> Lest 13.04.2018.

og kvinner gjør kvinner dårligere egnet til å møte "krigens krav." Kanskje særlig blant soldater ute i operative avdelinger har dette vært et velkjent og velbrukt argument, gjerne eksemplifisert ved påstanden om at få kvinnelige soldater klarer å evakuere en såret, fullt utrustet medsoldat. Denne påstanden ble for øvrig gjentatt av flere av mine mannlige informanter under feltarbeidet, noe jeg kommer tilbake til senere.

Vinteren 2017/2018 blåste oberstløytnant Harald Høiback ved Forsvarets Høgskole nytt liv i dette stridsspørsmålet med en kronikk⁷ som gikk til angrep på det han mente er en politisk motivert uvilje til å erkjenne de fysiske forskjellene mellom kvinner og menn, og betydningen dette har for Forsvarets stridsevne. Kronikken møtte kritikk fra både forskere⁸ og militære beslutningstakere⁹, men mottok også støtte¹⁰. Kritikken mot Høiback initierte for øvrig en motkritikk angående akademisk ytringsfrihet rundt temaet kvinner i Forsvaret,¹¹ som illustrerer hvor politisk betent temaet framstår.

Andre debattanter har trukket inn kvinners fysiske egenskaper knyttet til svangerskap, og argumentert for at det, sett i et sosioøkonomisk perspektiv, er urimelig og urettferdig å utestenge kvinner fra arbeidslivet i enda ett år, slik førstegangstjeneste i praksis gjør. Det vises til at svangerskap allerede er en økonomisk og karrieremessig hemsko for mange kvinner (Harsvik, 2010: 92), og at verneplikt dermed vil legge stein til byrden.¹²

Videre har Forsvarets lave personellbehov blitt brukt som argument for at en økning av rekrutteringsgrunnlaget slik allmenn verneplikt medfører framstår som unødvendig og lite produktiv.¹³ Enkelte har satt dette i sammenheng med en mer generell debatt om verneplikten som institusjon og tatt til orde for en fullstendig avvikling av verneplikten.¹⁴

En viktig, om ikke avgjørende, faktor ved den politiske motivasjonen for allmenn verneplikt har vært det prinsipielle spørsmålet om hvem som skal omfattes av plikten til å avtjene militærtjeneste. Det norske samfunnet er preget av en sterk tradisjon av likhet, likeverd og likestilling (Gullestad i Lien, Liden og Vikar (red.), 2001). Dette har bidratt til at Forsvaret og verneplikten har blitt kritisert for å være for ekskluderende sett i forhold til samfunnets øvrige idealer. I tråd med dette har allmenn verneplikt blitt sett på som en naturlig følge av kvinners

⁷ <https://forsvaretsforum.no/morgenbrif/svekker-stridsevnen> Lest 13.04.2018.

⁸ <https://forsvaretsforum.no/kvinnermyter-og-stridsevne> Lest 13.04.2018.

⁹ <https://forsvaretsforum.no/akademisk-t%C3%A5keprat> Lest 13.04.2018.

¹⁰ <https://www.aftenposten.no/viten/i/wEeG5n/-Krangel-om-kvinner-i-krig--Simen-Gaure> Lest 13.04.2018.

¹¹ <https://forsvaretsforum.no/jakter-i-flokk> Lest 13.04.2018.

¹² <https://www.venstre.no/artikkel/2008/02/22/nei-til-kjonnsmoytral-verneplikt/> , <http://www.ldo.no/nyheter-og-fag/nyheter/nyheter-2015/gravide-diskrimineres/sammendrag-av-undersokelsen/> Lest 13.04.2018.

¹³ <https://www.nrk.no/ytring/kjonn-i-skyttargravene-1.10923533> Lest 13.04.2018.

¹⁴ <https://www.minervanett.no/tiden-har-gatt-fra-verneplikten/> , <https://www.minervanett.no/kvinner-i-krig/> Lest 13.04.2018.

generelle likestillingskamp.

I tillegg til den prinsipielle viktigheten av likestilling mellom kjønnene, har forkjemperne for lovendringen fokusert på hva kvinner kan tilføre Forsvaret. Spesialstyrker fra NATO-land har tidligere eksperimentert med å bruke kvinnelige soldater, blant annet i såkalte *Cultural Support Teams* i Afghanistan (Lemmon, 2015). Der har kvinnelige soldater i kraft av sitt kjønn hatt mulighet til å bevege seg i sosiale rom og snakke med andre kvinner på en måte som har vært vanskelig eller umulig for mannlige soldater dersom de skulle klare å ivareta et godt forhold til den lokale sivilbefolkningen. Et slikt operativt behov for kvinnelige soldater har blitt tatt på alvor av Forsvarets Spesialkommando, som i 2014 startet et prosjekt med en aspiranttropp med kun kvinner, den såkalte *Jegertroppen*. Se Ronnes og Steder (2017) for en interessant, dels antropologisk/sosiologisk evaluering av Jegertroppen.

Argumentasjonen for bruk av kvinnelige (spesial)soldater i konfliktsoner har blitt satt i en bredere kontekst ved å vise til FN-resolusjon 1325. Denne tar til orde for at tilstedeværelse av kvinnelige soldater i krigssoner skal bidra til å sikre kvinners rettigheter, samtidig som det gir kvinner bredere muligheter for å påvirke militære operasjoner, fredsarbeid og sikkerhetspolitikk.

Argumentet om Forsvarets reduserte størrelse og endrede oppgaver har blitt snudd på hodet ved å påpeke at ny teknologi og høyere krav til soldatenes ferdigheter har gjort det nødvendig å utvide rekrutteringsgrunnlaget for å være sikret (bedre) kvalifisert personell. Både egenverdien av "kvinnelige egenskaper" som eksempelvis kommunikasjons- og analyseferdigheter, samt kvinners generelt gode utdanningsprestasjoner¹⁵ har i denne sammenheng blitt framsatt som viktige potensielle ressurser for Forsvaret.¹⁶

Som det framgår av denne kortfattede redegjørelsen er argumentasjonen både for og imot kvinner i Forsvaret generelt og allmenn verneplikt spesielt dels fragmentert, og det er ikke alltid like lett å se nøyaktig hva argumentene er ment å underbygge i praksis. For eksempel er spesialstyrkenes behov reelle nok, men strengt tatt ikke avhengig av allmenn verneplikt for å løses. Jeg mener vi likevel må kunne slå fast at flere kvinner i Forsvaret generelt og allmenn verneplikt spesielt må kunne anses som en omdiskutert, men like fullt etablert og vedtatt, politisk målsetting (St. Prp. 151 S (2015-2016): 100). Jeg vil nå gå videre og identifisere hvilke utfordringer denne målsettingen har møtt i Forsvaret.

¹⁵ <https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/eksuvh> , <https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/vgogjen> Lest 13.04.2018.

¹⁶ <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/Et-forsvar-for-kjonnnoytral-verneplikt-581991b.html> , <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Kronikk-om-allmenn-verneplikt/id752514/> Lest 13.04.2018.

Forsvarets maskulinitetskultur

"Fy faen, du er så beist, ass," sier Åsmund og ler. Han gir mobilen til Trym, som står med ermer brettet helt opp til skuldrene og MG'en i Rambo-positur. Trym gliser når han får se bildet av seg selv: "Jeg veit. Maskin!"

Marianne rister på hodet og smiler oppgitt idet hun går forbi. "Herregud, dere blir jo helt duste når befalet ikke er her." Vi har hatt pause uten befal i over en time, noe som har gitt utslag i blant annet ideen om en improvisert photo-shoot.

"Kom igjen, I know you like it," sier Trym påtatt flørtende og flekser bicepsene overdrevent. Marianne himler med øynene og alle ler. Åsmund tar et bilde til. "Dette må vi ha med på dimmefilmen, ass," sier han lattermildt.

"Jeg kan jo ikke noe for at jeg er så beist. Du må være det når du er MG-ener, vettu," fortsetter Trym og henvender seg til Morten og Åsmund. Han setter fra seg MG'en igjen, og bretter ned ermene til vanlig sommerbrett.

"Jeg veit," bifaller Åsmund. "Det er derfor du aldri ser noen jenter som er MG-ener. Selv de FSK-chicksa klarer ikke det."

"Altså, de er sikkert flinke på det de driver med, men de hadde jo aldri klart seg som stormere," skyter Morten inn. Åsmund og Trym nikker anerkjennende.

"Det er jo det eneste dere gutta snakker om!" utbryter Marianne. "At vi jentene aldri ville klart oss i krigen." Hun smiler halvhjertet på en tilsynelatende ironisk måte, men stemmen hennes er tydelig irritert. Gutta ler avvæpnende.

Forsvaret – eller i hvert fall store deler av det – har lenge framstått som et miljø preget av symboler, ritualer, språk, praksiser og idealer av en eksplisitt maskulin karakter. Enkelte hendelser og uttalelser har fått mye medioppmerksomhet og blitt heftig debattert eller fordømt (også innad i og fra Forsvaret selv),¹⁷ mens andre fenomener, som det seksualiserte, militære "stammespråket" eller den symbolske idealiseringen av den atletiske mannskroppen, har vært mindre synlig for utenforstående. Disse fenomenene kan i stor grad sies å være historisk betinget, i den forstand at menn har vært i klart flertall i de aller fleste av Forsvarets avdelinger i lang tid (i likhet med alle andre moderne militærvesen i verden), noe som har lagt til rette for framveksten av en kultur der

¹⁷ Eksempelvis: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/forsvaret/tvunget-til-nakenbading-jeg-var-livredd-og-gjemte-meg-bak-andre/a/10031593/> og <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/forsvaret/aa-krige-er-bedre-enn-sex/a/10036779/> Lest 13.04.2018.

menn har dominert og hatt direkte og indirekte eierskap over alle aspektene ved den.

I hvilken grad det er riktig å snakke om én enhetlig maskulinitetskultur, og om denne i så fall er gjeldende i hele Forsvarets organisasjon, er vel heller tvilsomt (Lilleaas og Ellingsen, 2013: 17-18). Jeg kjenner imidlertid ikke til noen komparative kartleggingsstudier av maskulinitet i Forsvaret,¹⁸ så det er vanskelig å si noe konkret om dette. Ut ifra de kvalitative studiene som har blitt gjort (supplert med medieoppslag og min egen militære erfaring) mener jeg likevel det er belegg for å snakke om en relativt konsistent maskulinitetskultur i store deler av Forsvaret. Dette underbygges videre av Forsvarets profil på sosiale medier, der det har vært fokusert overveiende på *action* og tradisjonelt maskulin estetikk knyttet til blant annet våpen, maskiner og fysiske utfordringer.

Dette har bidratt til gjøre militærtjeneste, både i form av førstegangstjeneste og tjeneste som vervet eller befal, lite attraktivt for kvinner. Det har vært en uuttalt forutsetning at en kvinne som ønsker å tjenestegjøre må godta å være en anomali – eller *matter out of place* – i en mannsdominert virkelighet med liten toleranse for avvik fra den maskuline normen. Hun må ha "bein i nesa" (Hellum, 2010), og være forberedt på å måtte jobbe relativt hardere enn sine mannlige kollegaer for å hevde seg. Dette synes fortsatt å være tilfelle. Blant annet ble mine kvinnelige informanter stadig minnet på av befalet at de måtte trene mer og hardere enn mennene for å holde seg på samme nivå. Dette ble forklart og begrunnet med henvisning til fysiologiske forskjeller mellom kjønnene når det gjelder forbrenning, muskelmasse, etc.

Den doxiske¹⁹ oppfatningen av kvinner som anomali har vært særlig fremtredende i Hæren og spesielt i kampavdelinger, der kvinner tradisjonelt har vært underrepresentert og maskulinitetskulturen har stått sterkest. Støtteavdelinger derimot, har generelt hatt en større kvinneandel (Strand i Steder (red.), 2013: 195), og i enkelte tilfeller har kvinner vært i majoritet. Dette har medført andre utfordringer, der menn har følt sine kjønnede identiteter truet og dermed henvendt seg til former for trakassering for å gjenvinne sin dominerende posisjon (Rones, 2015b). Dette kan tyde på at en oppfatning av maskulinitet som tett sammenknyttet med selve soldatidentiteten ikke er begrenset til kampavdelinger.

Den dominerende maskuliniteten i Hæren kan oppfattes som et fenomen i utakt med tiden. I

¹⁸ Det nærmeste vil trolig være FFIs langvarige *Forskning på årskull*-prosjekt, som blant annet har tatt for seg rekruttering, sesjon, verneplikt og tiltak for å få flere kvinner i Forsvaret. Såvidt jeg kjenner til har imidlertid ikke prosjektet foretatt noen systematisk kartlegging av maskulinitet i Forsvaret.

¹⁹ Pierre Bourdieus *doxa* refererer i enkelhet til en kulturs innarbeidede "tatt for gitt-heter". Et uuttalt, naturalisert konsensus sørger for at visse ting *goes without saying because it comes without saying* (Bourdieu, 1977: 167), og oppmuntrer sjelden til oppmerksomhet eller refleksjon rundt dette nettopp fordi det framstår som naturlig og selvsagt.

det moderne, norske samfunnet framstår blant annet likhet og likestilling som viktige idealer, og i offentligheten vises det liten toleranse for enhver form for diskriminering, sjåvinisme og tilsvarende holdninger, i hvert fall i det offentlige rom. Den såkalte *#metoo*-kampanjen som dominerte det norske og euroamerikanske nyhetsbildet i deler av 2017 og 2018 har imidlertid vist at det kan være langt mellom teori og praksis.

Arbeid for å fremme likestilling mellom kjønnene og motvirke diskriminering og trakassering er noe som allerede i mange år har fått mye oppmerksomhet i Forsvaret, blant annet gjennom holdningskampanjer, formelle instruksjoner og innsats fra tillitsvalgtapparatet. Vi må kunne gå ut ifra at dette arbeidet vil være en avgjørende forutsetning dersom den politiske målsettingen om økt kvinneandel skal lykkes. På samme måte framstår endring av kjønnsbalansen i Forsvaret som et middel for å få bukt med diskriminering og trakassering. Dette er med andre ord to prosesser som inngår i et gjensidig avhengighetsforhold og nødvendigvis må skje simultant.

Endring av kjønnsbalansen framstår også som et mål i seg selv, fordi Hærens og Forsvarets omdømme rammes av oppfatningen om at organisasjonen preges av utdaterte, uakseptable holdninger. Dette er et problem både fordi Forsvaret er en sentral samfunnsinstitusjon i kraft av å være statens ypperste voldsutøver, og fordi Forsvaret – til tross for verneplikten – må konkurrere med det sivile arbeidslivet om arbeidskraft i langt større grad enn det som tidligere var tilfellet. For å sette det litt på spissen har Forsvaret mye å tape på å framstå som politisk ukorrekt. Det er derfor min forståelse at det i et makroperspektiv er viktig for Forsvaret å gjøre organisasjonen så tilgjengelig, attraktiv og inkluderende som mulig for flest mulig mennesker.

Mitt inntrykk er at kontaktteori²⁰ og tidligere forsøk med kjønnsblandede rom har skapt forventninger om at en kvantitativ økning av antall kvinner i førstegangstjeneste vil bidra til å endre maskulinitetskulturen i Forsvaret (Ellingsen og Lilleaas, 2014: 153-155; St. Meld. 36 (2006-2007)). Tidligere studier har påpekt hvordan introdusering av kvinner på rom, i lag og tropper har endret de utpreget maskuline miljøene som tradisjonelt har eksistert der (Hellum, 2016, 2014; Rones, 2015b). Kvinnenes tilstedeværelse har blitt sett å redusere de mest "ekstreme" uttrykkene for maskulinitet, som eksempelvis grovt, seksualisert språk og vulgær eller barnslig oppførsel, og på den måten bidratt til å skape et mer "normalt", mangfoldig miljø. I tillegg har vedvarende, nær kontakt mellom kjønnene bidratt til å redusere fordommer, motforestillinger og seksuell spenning. Dette har slik jeg tolker det skapt forventninger, særlig blant politikere og andre beslutningstakere, om at dersom man oppnår en *critical mass*²¹ av kvinner i Forsvaret vil maskulinitetskulturen dø ut nærmest av seg selv,

²⁰ Se kapittel 4 for en redegjørelse av kontaktteori.

²¹ Mer om Kanters *tokenism*-begrep og *critical mass*-teori i kapittel 4.

på grunn av kvinnenenes nærvær og påvirkning, en effekt som gradvis vil bli selvdrevet og selvforsterkende. Å gjøre verneplikten allmenn framstår i så måte som et potensielt effektivt virkemiddel for å oppnå en slik *critical mass*.

Allmenn verneplikt i praksis

Undersøkelser fra 2009-2010 viste at rundt en fjerdedel av kvinnene svarte på sesjon del 1²² at de var interessert i å gjennomføre førstegangstjeneste, mot ca. 60% av mennene (Fauske i Steder (red.), 2013). Dette var på et tidspunkt da det fortsatt kun var menn som var omfattet av verneplikten, men kvinner hadde plikt til å gjennomføre sesjon. Selv om førstegangstjenesten de siste par tiårene i praksis har vært frivillig, kan vi ikke uten videre avskrive betydningen verneplikten kan ha hatt for menns interesse og motivasjon. Å vite at man som mann i prinsippet ikke kunne avslå dersom man ble innkalt har trolig hatt en viss påvirkningskraft, særlig på ungdommer som har vært "på vippen". Utover dette identifiserte undersøkelsene mange faktorer som påvirket hvem som ønsket (og hvem som faktisk ble kalt inn til) å gjennomføre førstegangstjeneste.

"Jeg dro jo på sesjon som alle andre, men følte at det ikke var noe press om at jeg skulle inn. På sesjon var det en offiser som sa at jeg burde prøve meg på FSK [Jegertroppen], siden jeg hadde gjort det så bra på testene og sånn. Men det ville jeg ikke, det høstes litt drøyt ut."

- Ingunn, intervju.

Når det gjelder forskjeller mellom kjønnene framstod blant annet egenvurderingen av individuell fysikk som en viktig faktor, noe også uttalelser fra mine egne informanter indikerte fortsatt er tilfelle. Fauske skriver at kvinner har en tendens til å undervurdere seg selv, mens menn har en tilsvarende tendens til å overvurdere seg selv (Fauske i Steder (red.), 2013: 90-92). I de nevnte undersøkelsene ga dette utslag da ungdommene skulle ta stilling til om de mente de selv var skikket og motivert for militærtjeneste. Fauske påpeker at det først og fremst var ungdommer som var aktive og trente mer enn gjennomsnittet som var mest tilbøyelig til å velge tjeneste i Forsvaret, både blant kvinner og menn (Fauske i Steder (red.), 2013: 90). Kombinert med Forsvarets relativt smale seleksjon, kan denne tendensen være en forklaring på hvorfor dagens soldater "aldri har vært

²² Se kapittel 2 for detaljer rundt sesjonsordningen.

i bedre form."²³

Av andre faktorer som påvirket ungdommenes motivasjon syntes blant annet tidligere eksponering for Forsvaret å ha stor betydning, på den måten at ungdom fra kommuner med militær tilstedeværelse oftere ønsket å tjenestegjøre enn ungdom fra kommuner uten noen form for militær aktivitet (Fauske i Steder (red.), 2013: 92-93). Hvorvidt foreldre, eldre søsken, venner og bekjente hadde erfaring fra Forsvaret hadde angivelig også en betydelig påvirkning, noe jeg fikk bekreftet fra mange av mine informanter. Disse faktorene vil for øvrig være interessante å følge med på i årene framover, etter hvert som den gjennomsnittlige eksponeringen for Forsvaret i befolkningen reduseres.

"Min far jobbet i Forsvaret i tjue år eller noe, til han ble pensjonert. Så han er skikkelig sånn militærmann. Han har påvirket meg mye. Det var aldri noe spørsmål om jeg skulle hit, liksom."

- Sindre.

"Broren min var her for to år siden. Han fortalte at det var mye action og fysiske utfordringer, og det virka spennende. Jeg var nok litt stressa før innrykk, for han hadde fortalt så mye om ferdigstilling og push-ups og sånn. Men det har jo gått bra da."

- Ingunn, intervju.

Dagens førstegangstjeneste er i all hovedsak basert på frivillighet, og vi må kunne gå ut ifra at majoriteten av de som avtjener førstegangstjeneste har en viss interesse i å gjøre det. Det betyr at det vil finnes utallige, individuelle variabler som påvirker hvem som blir soldater, både vernepliktige og vervede, og hvorfor de velger å bli det. Det påvirker også hvem som velger bort eller slutter i Forsvaret, og hvorfor. Forsvaret, og i særdeleshet Hæren, synes imidlertid å framstå som mest attraktivt og tilgjengelig for menn, og menn har hittil dominert de aller fleste avdelingene i organisasjonen. Allmenn verneplikt kan potensielt endre dette, noe som tilsynelatende har vært en – mer eller mindre uttalt – politisk målsetting. I forkant av feltarbeidet mitt antok jeg at jeg kom til å observere en slik endring, altså en potensielt dramatisk økning av antall kvinner.

²³ <https://forsvaret.no/aktuelt/arkiv/soekere-i-rekordform> Lest 13.04.2018.

Problemstilling og målsettinger

I lys av den foregående redegjørelsen har jeg valgt å bruke denne oppgaven til å utforske følgende problemstillinger:

- Eksisterer den tidligere nevnte maskulinitetskulturen blant vernepliktige i Hæren, også etter innføringen av allmenn verneplikt? Hvordan kommer den i så fall til uttrykk?
- Vil en kvantitativ økning av kvinnelige vernepliktige føre til en endring av den nevnte maskulinitetskulturen? Hvorfor/hvorfor ikke?

Jeg har basert meg på en antakelse om at den tidligere nevnte maskulinitetskulturen står sterkest i Hæren, spesielt i avdelinger preget av mye fysisk aktivitet, våpenbruk og andre tradisjonelt maskuline aktiviteter. Jeg ønsket derfor å ta utgangspunkt i en slik avdeling, fordi jeg antok jeg dermed lettere ville kunne observere kontraster og konflikter som kunne oppstå i møtet mellom et potensielt stort antall vernepliktige kvinner og maskulinitetskulturen. I samråd med FFI og Forsvaret valgte jeg til slutt den vernepliktige avdelingen Kampeskadronen (KESK), lokalisert på Rena.²⁴

Min målsetting med denne oppgaven er todelt. For det første ønsker jeg å gi en troverdig og relevant *thick description* av en norsk, vernepliktig hæravdeling anno 2017. Jeg håper at min egen førstehånds kjennskap til Forsvaret "på bakkenivå", kombinert med et feltarbeid der jeg har kommet svært tett på mine informanter over tid, vil danne grunnlag for en presis og helhetlig beskrivelse av den etnografiske virkeligheten. Mange antropologiske studier fra Forsvaret i Norge har vært basert på intervjuer og relativt korte feltarbeid, som på grunn av disse metodiske begrensingene potensielt kan ha gått glipp av interessant empiri. Min metodiske tilnærming er imidlertid på ingen måte ny eller unik. Ole-Magnus Totlands (2009) og Tone Danielsens (2015) arbeider er gode eksempler på etnografiske beskrivelser fra Forsvaret som baserer seg på en kombinasjon av grundig, langvarig feltarbeid og antropologens egne kunnskaper om Forsvaret. Begge de nevnte studiene har vært viktige inspirasjonskilder for meg.

Min andre målsetting er at denne oppgaven skal være blant de første kvalitative studiene som tar for seg allmenn verneplikt, og gi et tidlig innblikk i "den nye hverdagen" for de vernepliktige i Hæren. Jeg vil imidlertid presisere at oppgaven ikke bør leses som en uttømmende analyse av allmenn verneplikt som sådan, ettersom oppgaven i liten grad inneholder komparative og

²⁴ Se kapittel 3 for detaljer rundt tilgang og utvalg.

oppsummerende data. Dette var heller aldri min intensjon. Det bildet jeg presenterer vil kun være et *snapshot*, begrenset i tid og rom, og kan kun anses å være gyldig innenfor den spesifikke, etnografiske konteksten jeg beskriver. I den sammenheng er det ikke gitt at de empiriske forholdene jeg beskriver eksisterer i andre avdelinger i Hæren eller Forsvaret, selv om jeg har inntrykk av at "min" avdeling er langt ifra unik. Jeg håper og antar at analysene som følger av empirien jeg presenterer i oppgaven kan ha en viss overførbarhet til andre deler av Forsvaret, og at oppgaven på denne måten kan bidra til økt innsikt rundt de utfordringene og mulighetene verneplikten og Forsvarets personalpolitikk og organisasjonskultur står ovenfor.

Det er verdt å merke seg at de fleste – om ikke alle – resonnementene i oppgaven baserer seg på min kjennskap til og erfaring fra Hæren (og deler av HV, som har mange likhetstrekk). Jeg skal derfor ikke underslå muligheten for at lesere med bakgrunn fra andre våpengrener kan ha problemer med å kjenne seg igjen i eller være enig i implikasjonene ved enkelte resonnementer eller forutsetningene de bygger på. Jeg håper ingen tolker meg dithen at jeg forsøker å projisere mine analyser over på andre deler av Forsvaret som jeg ikke har empirisk belegg for å si noe om.

Jeg har forsøkt å gjengi mine informanters hverdag så samvittighetsfullt som mulig gjennom den empirien jeg presenterer. Ettersom jeg som antropolog er mitt eget forskningsverktøy (Fangen, 2004; Wadel, 1991) må imidlertid de teorier, analyser og tolkninger jeg framsetter med grunnlag i denne empirien kun anses som mine, og må ikke uten videre tilskrives mine informanter, med mindre noe annet framkommer i teksten. Jeg må med andre ord anerkjenne muligheten for at mine informanter ikke nødvendigvis vil være enig i eller dele mine tolkninger og konklusjoner. Dette virker kanskje som en banal selvfølgelighet i det antropologiske fagmiljøet, men ettersom oppgaven kommer til å være lett tilgjengelig for mine informanter, deres familie, kollegaer og venner mener jeg denne presiseringen er nødvendig.

Denne oppgaven har først og fremst vært skrevet som en uavhengig masteroppgave ved Universitetet i Oslo. Samtidig har Forsvaret uttrykt interesse for arbeidet jeg har gjort. Det har hele tiden vært min ambisjon at oppgaven skal framstå som "matnyttig" for Forsvaret, både ut ifra et resiprositetsprinsipp og en mer generell målsetting om å gjøre forskningen relevant. Disse forutsetningene medfører at denne oppgaven på sett og vis er adressert til flere ulike mottakere på samme tid: Et sivilt, antropologisk fagmiljø og et militært fagmiljø, dels akademisk, dels politisk og dels operativt/administrativt. Dette innebærer at enkelte beskrivelser, resonnementer og andre momenter i oppgaven potensielt kan framstå som banale og overforklarende for et av miljøene, men nødvendig og opplysende for det andre. På samme måte kan jeg heller ikke garantere for at alle deler av oppgaven vil være like forståelige for dem som ikke har relevant fagbakgrunn, selv om jeg

selvsagt har forsøkt å gjøre oppgaven så tilgjengelig og forståelig som mulig for alle lesere, uansett bakgrunn. Det er likevel verdt å merke seg at jeg har tiltenkt Universitetet i Oslo som den primære adressaten for denne oppgaven, noe som blant annet kommer til uttrykk gjennom språk, teoretiske perspektiver og oppgavens form og oppbygging.

Tidligere forskning

Forskning på krig og militærmakt har tradisjonelt vært underrepresentert i antropologien, blant annet som følge av antropologers ideologiske og fagetiske aversjon mot å samarbeide med organiserte militærvesen (Danielsen, 2015: 31). Følgelig finnes det ikke veldig mye antropologisk forskning på det norske Forsvaret, men det blir stadig mer. Bortsett fra en håndfull masteroppgaver (denne inkludert), er det i all hovedsak et knippe forskere ved FFI som har stått for den antropologiske kunnskapsproduksjonen knyttet til forsvarsrelaterte problemstillinger i Norge. Mye av denne forskningen har handlet om kvinner i Forsvaret, og har ofte konsentrert seg om å vurdere effekten av ulike tiltak som har vært innført for å tilrettelegge for eller øke kvinneandelen i Forsvaret. Blant annet har to av Forsvarets eksperimentelle prosjekter i forkant av innføringen av allmenn verneplikt vært gjenstand for forskning og evaluering: Det såkalte *50/50-prosjektet* ved Luftvern bataljonen på Ørland Hovedflystasjon, og Forsvarets Spesialkommandos opprettelse av *Jegertroppen*.

50/50-prosjektet, som ble igangsatt høsten 2014, gikk ut på at avdelingen foretok en målrettet kvotering for å få nøyaktig halvparten kvinner og halvparten menn ved innrykk. Erfaringene som ble dokumentert (Hellum, 2016) viste at det i liten grad eksisterte noen maskulinitetskultur blant soldatene, og konkluderte med at tiltaket var svært vellykket med tanke på å skape et likestilt, integrerende miljø. Det ble imidlertid påpekt at tjenesten var lite fysisk krevende. Dette gjorde fysiske forskjeller mellom kjønnene mindre synlige i den daglige tjenesten, som i sin tur påvirket hvor sentralt fysikk framsto som identitetsmarkør for soldatene. Såvidt jeg forstår kan dette ha hatt betydning for fraværet av en framtrædende maskulinitetskultur, fordi jeg mener fysisk kapasitet og den maskuline kroppen framstår som sentrale faktorer ved konstruksjon og reproduksjon av en militær maskulinitetskultur.

Jegertroppen, som ble opprettet sommeren 2014, har vært et flerårig prøveprosjekt ved Forsvarets Spesialkommando (FSK) med en vernepliktig fallskjermjegertropp åpen kun for kvinnelige søkere. Troppen ble etablert med utgangspunkt i FSKs behov for kvinner med spesialstyrke-relevant kompetanse. En langvarig studie av prosjektet (Rones og Steder, 2017)

konkluderte med at prosjektet hadde lykkes svært godt med å rekruttere og utdanne kvinner i et miljø som tidligere har vært tydelig mannsdominert. Det kan synes som om FSKs rammebetingelser, i den forstand at FSK er en høyt prioritert spesialstyrkeavdeling, har vært utslagsgivende for denne suksessen. I den sammenheng er det etter mitt syn usikkert hvorvidt denne modellen er realistisk overførbar til regulære, vernepliktige avdelinger som mangler FSKs avdelingskultur, utdanningsressurser og økonomiske handlefrihet.

Oppgavens oppbygging

Jeg har forsøkt å holde en tematisk oppbygging av oppgaven, der hvert kapittel tar for seg ulike aspekter ved mine problemstillinger. Jeg er av den oppfatning at få – hvis noen – av de temaene og underproblemstillingene som jeg berører står i et lineært, progressivt forhold til hverandre, ettersom oppgaven nødvendigvis tar for seg en rekke overlappende, gjensidig påvirkende fenomener. Jeg har likevel forsøkt å holde meg til en *stepping stone*-tilnærming, med en logisk sammenheng mellom de ulike delene. Dette betyr imidlertid ikke at den kronologiske rekkefølgen på temaer nødvendigvis må forstås som uttrykk for kausalforhold, men snarere at de inngår i en synergi, der et (under)kapittel formodentlig vil framstå som mest fruktbart dersom det leses i lys av foregående kapitler.

Kapittel 2 vil introdusere de etnografiske rammene for oppgaven: Forsvaret, Rena og KESK. Jeg vil her gjøre leseren kjent med både makro- og mikronivået ved det antropologiske feltet, som forhåpentligvis vil bidra til å tydeliggjøre helheten rundt temaene jeg skal analysere senere i oppgaven.

De metodiske utfordringene og vurderingene jeg har håndtert blir presentert i kapittel 3. Blant annet vil jeg redegjøre for min egen bakgrunn. Dette vil forhåpentligvis kaste lys over hvordan og hvorfor jeg har endt opp med den empirien jeg presenterer, samt mine tolkninger av den.

I kapittel 4 vil jeg redegjøre for et utvalg teoretiske konsepter som jeg har benyttet under arbeidet med oppgaven. Det er selvsagt mulig å anvende andre teoretiske verktøy på det empiriske materiale, men jeg mener de teoriene jeg har valgt framstår som de mest fruktbare og hensiktsmessige for å belyse oppgavens problemstillinger.

Kapitlene 5 og 6 vil være de primære analysekapitlene i oppgaven, der jeg blant annet vil ta for meg den militære identiteten, Forsvarets kriger- og maskulinitetskultur, og betydningen av

kjønn. Grovt inndelt handler kapittel 5 om militær identitet og krigerkultur, og kapittel 6 om kjønnsaspektet ved disse og den dominerende maskuliniteten.

Til slutt vil jeg samle trådene i kapittel 7, og forsøke å male et sammenhengende bilde av en kompleks virkelighet. Jeg vil også fremme noen forslag til hvordan læringspunktene fra denne oppgaven kan operasjonaliseres, og hvilke muligheter og utfordringer som ligger ved veien videre.

Kapittel 2 – Presentasjon av feltet

Forsvarets og verneplikdens utvikling de siste tiår

I Norges moderne historie har verneplikten fungert som det primære rekrutteringsgrunnlaget for Forsvaret. Spesielt under den kalde krigen var verneplikten fundamental for Forsvarets organisasjon og handlekraft. Selv om verneplikten i dag består som et juridisk og politisk prinsipp, har det skjedd flere endringer de siste tiårene av sikkerhetspolitisk, økonomisk, organisatorisk og doktrinell art som har påvirket verneplikdens rolle og praktisering. Jeg vil foreta en kort redegjørelse av den historiske utviklingen for å belyse hvordan og hvorfor verneplikten eksisterer i dagens form.

I etterkrigstiden fram til den kalde krigens slutt var Forsvaret organisert etter prinsippet om et såkalt *mobiliseringsforsvar*, som inngikk i et større politisk-militært konsept om *totalforsvaret*. Det var i all hovedsak en global storkrig mellom NATO og Sovjetunionen, med omfattende kamphandlinger på norsk territorium, som var dimensjonerende for Forsvarets organisasjon og aktiviteter. Med dette som bakgrunn var mobiliseringsforsvaret bygget opp av et visst antall permanente avdelinger som blant annet hadde ansvaret for opplæring av soldater inne til førstegangstjeneste, samt løse ulike fredsoperative oppdrag (redningstjeneste, grensevakt, etc.), i tillegg til et større antall avdelinger som kunne mobiliseres ved krig eller krisesituasjoner. Sistnevnte var i bemannet av reservemannskaper som hadde gjennomført førstegangstjeneste og som i prinsippet skulle øve jevnlig til de hadde fullført sin tjenesteplikt, ikke helt ulikt slik Heimevernet (HV) fungerer i dag.

På sitt største i 1984 rådet Forsvaret over nesten en halv million soldater, eller ca. 12% av hele landets befolkning, fordelt innenfor rammene av mobiliseringsforsvaret (Børresen m.fl., 2004: 66). I overkant av 20 000 ungdommer, eller ca. 70% av årskullene, gjennomførte førstegangstjeneste (Grøgaard og Ugland, 1992). Til sammenligning bestod Forsvaret i 2017 av knapt 16 000 personer, inkludert vernepliktige, vervede, befal/offiserer og sivilt ansatte,²⁵ i tillegg til rundt 40 000 mobiliserbare HV-soldater. Drøyt 7300 ungdommer, eller ca. 12,5% av årskullet fra 1998, gjennomførte førstegangstjeneste.²⁶

²⁵ <https://forsvaret.no/aarsrapport/statistikk/personell> Lest 13.04.2018.

²⁶ <https://forsvaret.no/aarsrapport/statistikk/personell> , https://www.ssb.no/a/ukens_statistikk/utg/9921/1-1t.txt Lest 13.04.2018.

Etter Sovjetunionens fall og de medfølgende endringene innen utenriks- og sikkerhetspolitikk gjennomgikk Forsvaret store endringer. Det norske totalforsvarskonseptet, i likhet med mange av NATOs strategiske doktriner, ble gradvis endret for å tilpasses et mer dynamisk og sammensatt verdensbilde preget av blant annet internasjonal terrorisme, *failed states*, fredsbevarende operasjoner og lavintensitetskonflikter. I denne nye virkeligheten ble kvaliteten på de militære styrkene ansett som viktigere enn kvantitet, og det ble ikke lenger ansett å være behov for de store, men relativt dårlig trente og utrustede mobiliseringsavdelingene. Forsvaret ble lagt om fra et invasjonforsvar til et såkalt *innsatsforsvar*, med større fokus på å støtte operasjoner i FN- eller NATO-regi. Forsvarsbudsjettene ble gradvis slanket, samtidig som avdelinger og baser ble redusert eller lagt ned. Mellom 1990 og 2015 ble forsvarsbudsjettene mer enn halvert (Berg og Kvalvik, 2015: 11).

I takt med avviklingen av mobiliseringsforsvaret utover 1990-tallet sank mannskapsbehovet og dermed antallet unge som avtjente førstegangstjeneste. Dette førte blant annet til en betydelig opphopning eller "vernepliktskø" av ungdommer som ventet på å gjennomføre førstegangstjeneste (Grøgaard og Ugland, 2000). Ettersom det var behov for en stadig mindre andel av hvert årskull ble mange prioritert bort. Disse måtte avtjene førstegangstjeneste senere enn resten av sitt årskull, eller de ventet så lenge at de ble for gamle til å gjennomføre førstegangstjeneste, det vil si 28 år.²⁷ For mange ble sistnevnte realiteten etter hvert som de ble involvert i studier eller det sivile arbeidslivet, som ofte viste seg å være grunn god nok for å få utsatt førstegangstjenesten. Noen, som på grunn av utdanning, helse, vandrel eller andre forhold ble ansett som uegnet eller uønsket for militærtjeneste, ble overført til den såkalte *Vernepliktsreserven*. Disse var ikke formelt fritatt for tjeneste, men det ble ansett som så lite hensiktsmessig å følge dem opp at de kun ville være tjenestepliktige ved en eventuell mobilisering. Vernepliktsreserven viste seg å få liten praktisk betydning ettersom Forsvarets behov fortsatte å avta, og ble formelt avviklet i 1997.

Tidligere hadde alle norske ungdommer vært pliktige til å møte ved et av Forsvarets sesjonskontorer i 17- eller 18-årsalderen for å registreres, testes og forberedes for førstegangstjeneste. Utover 2000-tallet ble det stadig tydeligere at denne prosessen var uforholdsmessig kostbar og unødvendig ettersom færre og færre ungdommer faktisk skulle gjennomføre førstegangstjeneste. Det ble bestemt at sesjonsordningen skulle strømlinjeformes for å effektivisere Forsvarets klassifisering og seleksjon av vernepliktige. Fra 2010 ble det innført en ny ordningen der sesjonsprosessen er delt i to: Den første delen består av et elektronisk egenerklæringsskjema som alle norske ungdommer, uavhengig av kjønn, skal fylle ut det året de

²⁷ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-08-12-77> Jfr. §22. Merk at *Forsvarsloven* er ny av 2016, men prinsippene og aldersgrensene er de samme som i tidligere lovverk. Lest 13.04.2018.

fyller 17. Basert på resultatene herfra blir omtrent en fjerdedel av årskullet innkalt til sesjon del 2,²⁸ som i hovedsak er en oppdatert versjon av den gamle sesjonsordningen. Ungdommene gjennomfører fysiske og teoretiske tester, medisinsk undersøkelse og samtale med personelloffiser, der de kan presentere sin motivasjon og eventuelle ønsker samt få informasjon om hvilke muligheter de har. Som det framgår over blir litt under halvparten av de som møter til sesjon del 2 faktisk innkalt til førstegangstjeneste.

Det har siden 2012 kun vært mulig å gjennomføre militær førstegangstjeneste, etter at den såkalte siviltjenesten ble avviklet.²⁹ Siviltjeneste var opprinnelig et alternativ til dem som av overbevisningsgrunner ikke ønsket å gjennomføre militær førstegangstjeneste. Siviltjenesten må ikke forveksles med *Sivilforsvaret*, som er en etat underlagt Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB), og som fortsatt eksisterer.

Forsvarets organisering

Forsvaret er betegnelsen på Norges samlede militærmakt. Formelt sett er HM Kongen Forsvarets øverste militære leder og befalingsmyndighet, på samme måte som han representerer landets utøvende makt gjennom Kongen i statsråd. I praksis er det forsvarssjefen og Forsvarsstaben (FST) som utgjør den militære ledelsen til daglig. Tilsvarende ligger den sivile, politiske ledelsen i praksis hos forsvarsministeren og Forsvarsdepartementet. Departementet er økonomisk og administrativt Forsvarets moderorganisasjon, og Forsvaret er kun én av flere etater underlagt departementet. Andre etater er eksempelvis Forsvarets Forskningsinstitutt og Forsvarsbygg. Med andre ord er Forsvaret del av (og selv delvis bygd opp som) et hierarkisk, statlig byråkrati.

Forsvaret er selv organisert i en rekke mindre driftsenheter med ulike ansvarsområder,³⁰ hvorav noen inngår i den primære militærmakten som refereres til som Forsvaret i dagligtale, mens andre har mer spesialiserte roller som setter dem litt på siden av det sentrale hierarkiet. De fire våpengrenene Hæren, Sjøforsvaret, Luftforsvaret og Heimevernet er de tydeligste eksemplene på førstnevnte, mens Forsvarets Høgskole og Etterretningstjenesten er eksempler på sistnevnte. Jeg skal ikke gå videre inn på detaljer rundt de ulike driftsenhetenes ansvars- og kommandoforhold, da dette er for komplisert og lite relevant for denne oppgavens formål.

Innenfor hver av våpengrenene finnes det ytterligere spesialiseringer og fagfelt, slik som

²⁸ <https://forsvaret.no/sesjon> Lest 13.04.2018.

²⁹ <https://www.aftenposten.no/norge/i/JoAER/Stortinget-avvikler-sivil-verneplikt> Lest 13.04.2018.

³⁰ <https://forsvaret.no/fakta/organisasjon> Lest 13.04.2018.

eksempelvis fregattvåpenet i Sjøforsvaret eller artilleriet i Hæren. Disse fagfeltene kan enten være samlet i én enkelt avdeling, leir eller tilsvarende enhet, eller fordelt utover flere. Eksempelvis har Forsvarets Sanitet (FSAN) hovedansvaret for sanitet i hele Forsvaret, samtidig som Hærens viktigste sanitetsressurs er Sanitetsbataljonen. Denne bataljonen er lokalisert på både Setermoen og Rena. I tillegg har de fleste andre av Hærens avdelinger egne tropper eller kompanier dedikert til sanitetsstøtte.

Hver våpengren tilbyr både generell og spesialisert utdanning innen de ulike fagfeltene, samt på forskjellige ledelsesnivåer (og i enkelte tilfeller i kombinasjon). Utdanningene kan ta form av fagkurs, befalsutdanning og krigsskole. Tilgang til disse utdanningene beror i noen tilfeller på forutsetninger som eksempevis et eksisterende ansettelsesforhold, mens mange er i prinsippet åpne for alle, også dem som ikke har gjennomført førstegangstjeneste.

Alle våpengrenene i Forsvaret benytter seg av vernepliktige i større eller mindre grad. De fleste finnes i Hæren, både absolutt og relativt sett. Dette henger sammen med at Hæren også er den største av våpengrenene (dersom man ser bort ifra Heimevernets mobiliseringsstyrker), med ca. 8500 vernepliktige og militært og sivilt ansatte.³¹

I 2017 bestod Hæren i hovedsak av én brigade,³² Brigade Nord, i tillegg til enkelte selvstendige avdelinger, som Garnisonen i Sør-Varanger (GSV), Hans Majestet Kongens Garde (HMKG) og Kampeskadronen (KESK). Brigaden anses som Hærens primære kampenhet, og inkluderer blant annet kavaleri, artilleri, sanitet og logistikk, fordelt på ni ulike bataljoner og ett kompani. Alle bataljonene i Brigade Nord bemannes i hvert fall delvis av vernepliktige, med unntak av Telemark Bataljon (TMBN), som er helprofesjonell. Også enkelte andre avdelinger, som Panserbataljonen og Etterretningsbataljonen, har en betydelig andel profesjonelle soldater. Hoveddelen av brigaden holder til på ulike leirer i indre Troms, med enkelte elementer stasjonert på Rena. Rena er også leiren der KESK holder til.

Rena

I Østerdalen i Hedmark, drøyt 17 mil nord for Oslo, ligger Rena. Tettstedet som i dag har litt over to tusen innbyggere het opprinnelig Åmot, og ble først grunnlagt som stasjonsby på Rørosbanen i

³¹ <https://forsvaret.no/aarsrapport/statistikk/haeren> Lest 13.04.2018.

³² En *brigade* er en militæradministrativ enhet som i NATO-land normalt består av 3000-6000 soldater. En brigade består av flere *bataljoner*, som hver består av mellom tre og seks *kompanier*. Hvert kompani har normalt tre til fem *tropper*, og hver tropp består av fire til seks *lag*. Mellom fire og ti soldater utgjør et lag, og er vanligvis den minste enheten regulære soldater opererer i.

1871. På daværende tidspunkt bodde det knapt 150 mennesker i den lille bygda. I likhet med resten av Østerdalen har jordbruk og skogsdrift tradisjonelt vært de viktigste næringene i området rundt Rena. Den gode tilgangen på tømmer og etter hvert elektrisk kraft førte til etableringen av *Rena Træsliperi* (senere *Rena Kartonfabrikk*) i 1913, og videre utover 1900-tallet utviklet bygda seg gradvis til et industristed. I 1970 bodde det rundt 1700 mennesker på Rena, hvorav ca. 470 jobbet ved fabrikkens.³³ Industrialisering og befolkningsøkning til tross, Østerdalen forblir del av det minst urbaniserte fylke i Norge,³⁴ og i områdene rundt Rena er det den dag i dag fjellene og de endeløse furuskogene som råder.

Papirfabrikken gikk konkurs i 1998 etter en lang periode med nedgang i treforedlingsindustrien. Heldigvis for mange sammenfalt nedleggelsen med etableringen av Rena leir, noe som trolig reddet sysselsettingen og bidro til at Rena ikke ble redusert til *"et veikryss på Riksvei 3"*.³⁵ Forsvaret overtok raskt rollen som tettstedets hjørnesteinsbedrift. *"Vi hadde ikke fire-fem matbutikker her før Forsvaret kom hit, for å si det sånn."* Slik illustrerte en av mine informanter som tilfeldigvis var oppvokst på Rena sin opplevelse av Forsvarets betydning. Også etableringen av et campus ved Høgskolen i Hedmark (nå Høgskolen i Innlandet) i 1994 påvirket utviklingen av Rena, ved å etablere et utdanningsmiljø som i dag underviser rundt 3000 studenter. Det er likevel ingen tvil om at Rena leir, der nesten to tusen mennesker har sitt daglige virke, betyr svært mye for lokalsamfunnet, både med tanke på sysselsetting, økonomi og det sosiale livet. Ett eksempel er Rena Idrettspark, som fungerer som den primære arenaen for idrett og aktivitetstilbud for både soldater, studenter og lokalbefolkningen ellers. Idrettsparken driftes av Forsvaret og ligger delvis inne i leiren, men kan benyttes av alle, inkludert lokale idrettslag som ofte har reservert deler av anlegget. Et annet eksempel er de mange tilbudene og avtalene lokale forretninger har med Forsvaret, som gir vernepliktige og ansatte ved leiren insentiver til å støtte det lokale næringslivet framfor å dra til eksempelvis Elverum eller Hamar. Jeg benyttet meg selv av dette under oppholdet på leiren, og opplevde det som nesten umulig å gå på butikken uten å møte en person i uniform.

Selv om Forsvaret framstår som viktig for tettstedet og kommunen, ble det tydelig etter samtaler med noen av de ansatte som hadde jobbet på leiren i flere år at mange helst hadde sett at Rena skulle vært større og mer uavhengig av Forsvaret. Mange opplevde utfordringer med sine sivile kjæresten, ektefeller og familier, som slet med å få seg jobb og opprettholde eller etablere vennskap og sosiale nettverk utenom Forsvaret.³⁶ Dette er riktignok en problemstilling som deles

³³ <http://industrimuseum.no/rena> Lest 13.04.2018.

³⁴ <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/befteft/aar> Lest 13.04.2018.

³⁵ <https://www.ostlendingen.no/midt-osterdal/rena-folk-savner-ikke-kartongen/s/2-2.2757-1.4573699> Lest 13.04.2018.

³⁶ Se for øvrig Totland (2009: 96-101) for en utredning av denne problemstillingen blant soldatene i TMBN, også lokalisert på Rena leir.

ved flere av Forsvarets mer usentrale tjenestesteder, spesielt Hærens leirer som ofte ligger langt unna befolkningssentre på grunn av strategiske eller praktiske (og noen vil kanskje si distriktpolitiske) hensyn. Konsekvensen for mange av dem jeg snakket med på leiren ble at de heller valgte å bosette seg i Elverum, Hamar eller i mer sentrale strøk nærmere Oslo, som i sin tur bød på egne utfordringer knyttet til pendling og familieliv.

Til tross for at Rena ikke på langt nær er den mest isolerte av Forsvarets leirer, ble jeg raskt bevisst på betydningen geografisk plassering hadde for soldatenes tilværelse. Leiren ligger om lag tre kilometer unna selve Rena sentrum med dets fasiliteter. Dette medførte at besøk til sentrum krevde en viss grad av planlegging, ettersom man enten måtte ha bil eller sette av minst en times tid til å gå fram og tilbake. Følgelig var det noe de vernepliktige ikke gjorde spesielt ofte. Dersom soldatene ønsket tilbud som ikke fantes på Rena, var Elverum nærmeste alternativ, drøyt tre mil unna. Konsekvensen ble at de fleste vernepliktige i praksis var bundet til leiren på fritiden, og avhengig av tilbudene som fantes der. De var også avhengig av hverandre og det de selv klarte å finne på av aktiviteter.

Leiren

Rena leir, som fortsatt er Norges mest moderne militærleir, ble bygget i 1997 da Trandum leir ble relokalisert i forbindelse med utbygging av Gardermoen hovedflyplass. Rena ble valgt som det beste alternativet for en ny leir på grunn av de gode øvingsområdene i nærheten (Stenmark, 1997: 24). Leiren er grovt inndelt i tre deler som grenser til hverandre mer eller mindre sømløst. Én del fungerer som garnisonsby, med forlegninger, messe, velferdsbygg, sykestue og andre administrative fasiliteter. Den andre delen, som grenser til skytefeltet Rødsmoen nord for leiren, består av garasjer, verksteder, skytebaner og andre drifts- og treningsfasiliteter. Den siste delen er en separat, lukket leir i utkanten av garnisonsbyen, som driftes av og for Forsvarets Spesialkommando. Ingen andre enn personell i FSK har tilgang til denne delen. Utenfor leiren i sin helhet ligger de to skytefeltene Rødsmoen, leirens nærmeste øvingsområde på snaut 50 kvadratkilometer som strekker seg nordover, og Regionfelt Østlandet, et nesten 200 kvadratkilometer stort skytefelt som ligger på østsiden av Renavassdraget. I vestkanten av Rødsmoen ligger en flystripe og et slippfelt som brukes til fallskjermhopping og trening med helikopter. Hele leiren er gjerdet inn og utilgjengelig for allmennheten, med to primære adgangspunkter for normal trafikk: Hovedporten i sør, der hovedveien fra Rena ankommer leiren, og Nordporten, som er den viktigste utfartsåren ut i Rødsmoen. Det er en drøy kilometer i luftlinje mellom Hovedporten og Nordporten, hvilket

illustrerer leirens størrelse.

Det er en regntung morgen i mars. Bakken er fortsatt dekket av tung, våt snø her oppe i Østerdalen, i motsetning til i hovedstaden der jeg startet dagen. Jeg tar av fra Trondheimsveien, kjører gjennom sentrum, over Glomma og opp i skogen. På toppen av en lang, svingete bakke hilses jeg velkommen av en rytterstatue og en stor betongtavle: "RENA LEIR". En enslig soldat som ser ut som om han kjeder seg går rastløst fram og tilbake langs en dobbel bom som fører inn til leiren. Det knaser i grus og slaps. På den ene siden av veien, inne i et lite skogholt, står en håndfull gamle stridsvogner i noe som kan minne om et friluftsmuseum. Bak det piggrådtoppede leirgjerdet står det rekker med store, lave bygninger i stål, betong og ubehandlet furu. Deler av de nærmeste bygningene har stavkledning og er dekket av treshingel, som bringer assosiasjoner til stavkirker eller norrøn arkitektur. Senere oppdager jeg at noen av bygningene har navn som Jomsborgen, Stiklestad og Ormen Lange, alle tydelige referanser til vikingtida.³⁷ Lufta er klar, kald og overraskende stille, og leirgata som kryper slakt oppover fra porten er tom. Det er lite som røper at jeg har ankommet en av Nordens største og travleste militærleirer.

Kesken

I dag huser Rena leir noen av de viktigste og mest profilerte avdelingene i Hæren, heriblant Hærens Våpenskole (HVS), Hærens Befalsskole (HBS), Forsvarets Spesialkommando (FSK), samt Hærens Hurtige Reaksjonsstyrke (HRS). Sistnevnte er en sammensatt formasjon som består av Telemark Bataljon (TMBN) og vervede kompanier fra andre avdelinger i Brigade Nord, blant annet Sanitetsbataljonen, Artilleribataljonen og Ingeniørbataljonen. De fleste av avdelingene ved leiren består av profesjonelle heltidssoldater, og de fleste av Hærens profesjonelle avdelinger holder til på Rena, noe som betyr at Rena leir framstår som et av de viktigste sentrene for utvikling og reproduksjon av kompetanse, tradisjon, erfaring og holdninger i Hæren.

I tillegg til det store antallet profesjonelle soldater, befal og ansatt teknisk personell, tjenestegjør det noen hundre vernepliktige soldater ved leiren. Mange av dem tjenestegjør i stillinger som leverer støttefunksjoner til leiren, heriblant sanitetssoldater, militærpoliti, velferdsassistenter, kokkelæringer, samt leirens vakt- og sikringsstyrke. En del av elevene ved HBS regnes også teknisk sett som vernepliktige, dersom de ikke har gjennomført førstegangstjeneste

³⁷ Vikingsymbolikk er utbredt i store deler av Hæren, Forsvaret og sågar andre lands militærstyrker, heriblant USA. I Hæren er det spesielt TMBN som bruker vikingsymbolikk for å bygge identitet og avdelingskultur.

tidligere.³⁸ I tillegg finnes det et lite antall vernepliktige i FSK, fordelt på aspiranter i to av FSKs tropper, den mannlige *Fallskjermjegertroppen* og den kvinnelige *Jegertroppen*, foruten FSKs egen vakt- og sikringsstyrke, bemannet av soldater som ikke består opptaket til de to nevnte troppene.

Det finnes imidlertid én selvstendig avdeling ved leiren der alle soldatene er vernepliktige: Kampeskadronen, også kjent som KESK eller *Kesken*. KESK er et mekanisert infanterikompani³⁹ med litt over hundre vernepliktige soldater i tillegg til et trettitalls befal. Avdelingen er oppsatt med to mekaniserte infanteritropper, én stridsvognstropp og en stabstropp, og er underlagt Manøverskolen ved HVS.

HVS har ansvaret for all militærfaglig utdanning og trening i Hæren, samt utvikling av regelverk, taktikk, teknikk og prosedyrer. Manøverskolen er underseksjonen som fokuserer på våpengrenene infanteri og kavaleri, i militær sjargong kjent under samlebetegnelsen *manøver*. Hærens manøveravdelinger, som både omfatter vernepliktige avdelinger som 2. Bataljon og profesjonelle avdelinger som TMBN, benytter seg jevnlig av de omfattende øvingsfasilitetene ved Rena leir. Et av de mest populære og effektive treningsverktøyene HVS tilbyr er noe som kalles instrumentert trening,⁴⁰ som enkelt fortalt er et system som bruker usynlig laser for å simulere effekt av våpen, slik at to parter kan trene mot hverandre med stor grad av realisme. I denne sammenhengen er Keskens primære rolle å fungere som markører (motstandere) når andre avdelinger kommer til Rena for å trene. Dette medfører at eskadronen ofte har tett timeplan og mange oppdrag som skal løses. Da jeg gjennomførte feltarbeid hadde soldatene ifølge avdelingsledelsen anslagsvis rundt femti øvelsesdøgn i året, som er mye i enhver avdeling og helt i toppen blant vernepliktige avdelinger sett i forhold til utviklingen de siste årene.

KESK har innrykk⁴¹ av nye soldater to ganger i året, og rekrutteringen skjer på noe ulikt grunnlag for de to innrykkene. Sommerinnrykket fylles hovedsaklig opp av dem som faller fra under FSKs jeger- og fallskjermjegeropptak,⁴² mens vinterinnrykket får tildelt vernepliktige på ordinær måte fra Forsvarets Personell- og Vernepliktssenter (FPVS), basert på resultater og ønsker

³⁸ Fra sommeren 2018 vil det ikke lenger være mulig å ta befalsutdanning ved HBS uten tidligere førstegangstjeneste.

³⁹ I mekaniserte avdelinger kalles en enhet av kompani størrelse *eskadron*, derav Kampeskadronen.

⁴⁰ Ofte kun omtalt av soldatene med det emiske navnet *Saab*, etter Saab AB, systemets produsent.

⁴¹ Soldater som begynner førstegangstjenesten på samme tidspunkt (samme innrykk) omtales gjerne som en kontingent, ofte forkortet til det emiske begrepet *kont*. Informantene mine omtalte seg selv og differensierte mellom eldste og yngste kont som en identitetsskapende faktor. Hvem som var eldst og yngst endret seg suksessivt ved hvert innrykk.

⁴² Tjeneste som jeger eller fallskjermjeger regnes som ordinær førstegangstjeneste, men krever en egen søknad direkte til FSK, samt bestått opptak. De som av ulike årsaker ikke består dette opptaket har flere muligheter: De fleste (opptaket starter som regel med flere hundre kandidater) får tilbud om eller har allerede blitt innkalt til førstegangstjeneste i en annen avdeling i Forsvaret. Noen (hovedsaklig de som fullfører opptaket, men ikke får plass) rekrutteres til støttestillinger i FSK, og noen overføres til KESK. FSK og KESK har prioritet på å rekruttere soldater fra opptaket.

fra sesjon. Dette medfører at de to innrykkene er preget av hver sine særegenheter når det gjelder de vernepliktiges forutsetninger for militærtjeneste.

Soldatene fra sommerinnrykket framstod for meg som en relativt homogen gruppe med tanke på fysikk, motivasjon og framtidsplaner. De fleste hadde vært gjennom hele eller deler av FSKs opptak, noe som betyr at de aktivt hadde søkt seg til og (i hvert fall til en viss grad) forberedt seg fysisk og mentalt på tjeneste i en spesialstyrkeavdeling. Det var tydelig at både kvinner og menn følte en form for fellesskap (på tvers av kjønn) fordi de hadde fått prøve seg hos FSK, og at dette ga dem en viss operativ kapital.⁴³ Flere befal jeg snakket med påpekte imidlertid at mange av soldatene fra sommerinnrykket ofte slet med motivasjonen den første tiden, på grunn av skuffelse over å ikke ha bestått opptaket til FSK, og nettopp fordi de hadde forberedt seg på noe annet. Dette fikk jeg bekreftet fra flere av informantene mine, og noen ga fortsatt uttrykk for bitterhet og skuffelse selv etter nesten ett års tjeneste i KESK. Dette illustrerer hvor attraktivt og prestisjefyllt FSK framstod for mange av de vernepliktige.

Selv om mange av soldatene fra vinterinnrykket hadde oppnådd gode resultater på sesjon og ønsket seg til KESK, framsto denne gruppen som mer variert. Flere av soldatene var eldre og hadde ett eller flere år med sivilt arbeid eller utdanning bak seg, mens andre kom mer eller mindre rett fra videregående skole. Noen var tydelig motivert og ønsket kanskje til og med å gjøre karriere i Forsvaret, mens andre "ikke hadde noe bedre å finne på", trengte tilleggspoeng fra førstegangstjeneste for å komme inn på studier, eller hadde rett og slett blitt innkalt til tross for at de hadde hatt andre planer (hvilket illustrerer at verneplikten fortsatt er en plikt, tross alt).

Jeg ankom avdelingen i slutten av mars 2017. Etter noen innledende møter med eskadronssjefen og resten av avdelingsledelsen ble vi enige om at jeg skulle følge tropp A, som på daværende tidspunkt var i ferd med å avslutte sin rekruttperiode og var yngste kontingent (*kont*). Soldatene hadde på forhånd fått avgjøre hvem som ville dele rom med meg (hvis noen), og jeg endte opp på ett av de to rommene til lag Charlie. Charlie var ett av fire lag i tropp A. Hvert lag bestod av et fotlag på opptil åtte soldater og et vognmannskap på to. I hvert lag var én til to av soldatene kvinner og resten menn. I avdelingen totalt var det 28 kvinner og drøyt 70 menn på tidspunktet da jeg startet mitt feltarbeid; med andre ord en kvinneandel på knappe 30%.

En av karakteristikkene til den totale institusjonen⁴⁴ er en rutinepreget, nærmest ritualisert hverdag. Dagene framstod derfor i utgangspunktet som relativt ensartede, selv om vi drev med ulike aktiviteter fra én dag til en annen: En "typisk" hverdag i KESK startet med revelje (vekkesignal)

⁴³ Mer om operativ kapital i kapittel 4 og 5.

⁴⁴ Mer om dette i kapittel 5.

klokka seks. Tiden fram til tjenesten startet litt før åtte gikk med til morgenrutiner, som blant annet inkluderte romvask og frokost. Med mindre noe annet var bestemt startet tjenesten med en eller annen form for oppstilling litt før åtte, der antrekk ble inspisert og beskjeder for dagen gitt. Ofte marsjerte troppen direkte fra oppstilling og opp til avdelingsgarasjen, der kjøretøy og tyngre våpen og utstyr var lagret. Garasjen, som lå noen hundre meter unna kaserna, var troppens og avdelingens samlingspunkt og base. De fleste aktiviteter både i og utenfor leir startet og sluttet i garasjen, og ofte var vi innom garasjen flere ganger i løpet av dagen (eller vi brukte hele dagen der). Dagen var som regel delt opp i to økter, én mellom frokost og lunsj, og én mellom lunsj og middag. Messa åpnet til middag klokka halv fire, som også var tidspunktet for endt tjeneste, eller normal arbeidstid for befalet. Det hendte at tjenesten fortsatte etter middag i en tredje økt, men dette forutsatte to ting: For det første måtte det være et formål med det, altså noe konkret som skulle gjøres. I tillegg måtte avdelingen ha penger til å betale befalet overtid, ettersom deres fastsatte arbeidsdag sluttet halv fire. Det ble imidlertid forventet at soldatene gjennomførte enkelte oppgaver etter endt tjeneste (EET), som for eksempel våpenpuss eller utbedring av romvask, selv om det ikke fantes befal som holdt oppsyn med dem. Dersom det ikke var fastsatt noen bestemte oppgaver etter endt tjeneste, hadde soldatene fri til neste morgen. De hadde dermed ikke lenger uniformsplikt, og var i utgangspunktet fristilte til å gjøre hva de ville. I praksis var de fleste på leir, meg selv inkludert. Soldatenes vanligste fritidssysler på leir var å trene, spille dataspill eller se på tv-serier. Én gang i uka arrangerte feltpresten quiz og vaffelsteking, en tradisjon som finnes i de fleste av Forsvarets leirer. Dette var populært blant mange av soldatene.

Avdelingens mange øvelsesdøgn medførte at vi ofte var ute i felt,⁴⁵ både i form av dagsoppdrag som innebar retur til leir på ettermiddagen/kvelden og i form av øvelser som strakk seg over flere dager. Førstnevnte skjedde stadig vekk, gjerne flere ganger i uka, ettersom dette krevde lite forberedelser og ressurser. Disse dagene innebar ikke store endringer fra dager som utelukkende ble brukt på leir. Som regel fikk vi spise ett eller flere måltider i messa, og soldatene fikk gjerne noen timer fritid på kvelden. Dersom det derimot dreide som om sistnevnte, framsto en "typisk" dag noe annerledes: Revelje var vanligvis en gang mellom fire og åtte om morgenen, avhengig av hva soldatene hadde gjort dagen før og hva som skulle gjøres påfølgende dag. Deretter gikk dagen mer eller mindre i ett, ut ifra hva formålet med øvelsen var og hvilke oppdrag som skulle løses. Måltider og fritid var ofte avhengig av eget initiativ fra soldatene og deres respektive lagførere, og på kontinuerlige, sammensatte øvelser kunne det gå lang tid mellom hver anledning til

⁴⁵ Må ikke forveksles med det antropologiske feltet, selv om begrepene har visse likhetstrekk. *Felt* eller *felten* er emiske begrep som enkelt sagt betegner alt som skjer i rammen av et oppdrag utenfor leir, ofte i form av øvelse i et skytefelt.

å spise eller hvile. Etter hvert som soldatene kom lenger ut i tjenesten og ble mer erfarne, ble de imidlertid dyktigere til å utnytte tiden de hadde og legge til rette for egen velferd, noe også befalet godtok og oppmuntret til i økende grad. Utover kvelden og natten måtte ofte soldatene drifte vaktposter og patruljer, hvis dette var lagt inn som øvelsesmomenter. Dette medførte lite søvn og bidro til at denne typen øvelser var svært belastende for mange. De fleste klarte likevel å holde humøret oppe (se for øvrig Bjerke, 2016) og utnyttet enhver mulighet til å sove.

Fottroppen samles. Kristin slenger seg ned i lyngen og stønner høylydt. Marianne og Morten dumper ned ved siden av og vranger av seg sekkene. Vi har noen minutter til Scaniaen kommer for å hente oss. Åsmund tar av seg sekken og finner fram en Redbull.

"Hæ? Hvor mange sårne har du med deg, egentlig?" ler Marianne vantro.

"Jeg hadde bare med tre," svarer Åsmund uskyldig. "Dette er den siste."

"Du kommer til å få skikkelig nedtur etterpå," advarer Morten sløvt. Han har tatt av seg hjelmen og lagt seg til rette i lyngen med sekken som en forvokst pute. Åsmund fnyser og tar en stor slurk av boksen. Han smatter overdrevent og gliser mot de andre.

Scaniaen ankommer, og vi sitter opp. Vi presser oss inn i lasterommet, som stinker av diesel og gammel, klam gummi fra kapellet. Det er stridssekker, våpen og hjelmer overalt. Vi sitter så trangt at selv ikke vibrasjonene fra den hullete grusveien rikker oss. Jeg kaster et blikk nedover benkeraden. Morten og Trym har sovnet med hodene mot hverandre. Åsmund trommer på geværkolben og synger noe som drukner i motorduren. Jeg hviler hodet mot sekken jeg har på fanget og lar bladffærene på Scaniaen dysse meg i søvn.

Kapittel 3 – Metode

Min bakgrunn

For å belyse hvordan og hvorfor jeg endte opp med å skrive denne oppgaven mener jeg det er nødvendig å gjøre rede for noe av min egen bakgrunn. Min egen erfaring fra Forsvaret har hatt stor betydning både når det gjelder motivasjon og valg av tema, samt de metodiske valgene jeg har tatt.

Jeg gjennomførte førstegangstjeneste som lagfører i Hans Majestet Kongens Garde i 2013-2014, og har siden 2015 tjenestegjort i Heimevernets innsatsstyrke i Oslo. Dette betyr at jeg har relativt omfattende og oppdatert kjennskap til Forsvarets (spesielt Hærens) organisasjon, oppdrag, interpolitikk, "stammespråk" og andre særegenheter. Mine militære kunnskaper og ferdigheter setter meg derfor i en litt annen posisjon enn den tradisjonelle antropologen som kommer "utenfra" og må sosialiseres inn i det samfunnet hun skal studere. Med andre ord er det visse likhetstrekk mellom min situasjon og Lila Abu-Lughods (1991) forståelse av *halfies*, eller antropologer med bakgrunn fra kulturen vedkommende studerer og som dermed er posisjonert både på utsiden og innsiden samtidig. Etter nesten fem år i tjeneste – hvorav riktignok de fleste har vært på deltid – anser jeg mine erfaringer fra Forsvaret som en sentral del av min identitet. Dette innebærer at jeg er interessert og engasjert i forsvarsrelaterte temaer, og at jeg i enkelte sammenhenger finner mening i og identifiserer meg som en del av et militært fellesskap. Under mitt arbeid med denne masteroppgaven har jeg derfor befunnet meg i en posisjon der jeg har forsket på soldater samtidig som jeg selv er soldat og har egne erfaringer knyttet til mye av det jeg har observert og noen av de temaene og problemstillingene jeg tar opp. Dette har vært utfordrende, men også gjort meg mer bevisst på språk, praksiser og symboler i Forsvaret gjennom den refleksiviteten antropologisk arbeid fordrer. Denne innsikten har jeg for øvrig – utover arbeidet med denne oppgaven – tatt med meg videre i min egen utøvelse av soldatrollen.

Jeg har bakgrunn som infanterist (fotsoldat), som innebærer opplæring i blant annet bruk av ulike håndvåpen og enkeltmannsferdigheter. Sistnevnte er en betegnelse på ferdigheter det kreves at hver enkelt soldat må beherske for å ta vare på seg selv og i forlengelse kunne fungere effektivt innenfor rammene av lag og tropp. Eksempler på enkeltmannsferdigheter kan være grunnleggende førstehjelp, bruk av kart og kompass eller hvordan sette opp telt. Denne bakgrunnen medførte at jeg

slapp å bruke tid og krefter på å lære meg teknikker og rutiner det forventes at soldater skal kunne. Jeg kunne dermed fokusere på min rolle som antropolog uten å være en uforholdsmessig byrde for min informanter under tjenesten. I tillegg kunne jeg følge og delta i samtaler om Forsvaret fra dag én, ettersom jeg allerede er kjent med militære uttrykk, navn, referanser, titler, eufemismer og de beryktede, uunngåelige forkortelsene, ofte kjent under metauttrykket TBF (*TreBokstavForkortelser*).

Jeg vil understreke to ting om bakgrunnen min: For de første har jeg for alle formål vært en sivil privatperson under hele prosjektet, inkludert feltarbeidet. Dette betyr blant annet at jeg ikke har blitt fritatt for mine plikter i hjemmeavdelingen min under feltarbeidet. Min "tjeneste" i KESK har heller ikke formelt påvirket min militære personellprofil, selv om jeg selvsagt sitter igjen med et uformelt læringsutbytte på enkelte områder. For det andre har jeg ikke mottatt noen form for økonomisk støtte eller særbehandling fra Forsvaret, utover at Kampeskadronen dekket kost og losji for meg (tilsvarende vernepliktige) under feltarbeidet.

Halfie – utfordringer og muligheter

Jeg var på forhånd usikker på i hvilken grad mine militære kunnskaper og ferdigheter kom til å integrere meg i avdelingen, både med tanke på avdelingsledelsens holdning til meg og hvordan soldatene selv ville reagere. Før jeg ankom feltet visste jeg ikke om jeg kom til å få en funksjon eller tjenestestilling i avdelingen. Jeg hadde heller ikke ytret noe spesifikt ønske om det fordi jeg ikke var kjent med avdelingens organisasjon og rutiner i detalj. Det viste seg da jeg ankom feltet at avdelingsledelsen ikke hadde tiltenkt meg noen tjenestestilling, av praktiske hensyn. Selv om jeg neppe ville hatt noen problemer med å fungere som en ekstra geværsoldat, valgte jeg å ikke be om dette. Basert på erfaringer fra tidligere tjeneste vurderte jeg det dithen at jeg i så fall ville få problemer med å fokusere nok på mine oppgaver som forsker. Som jeg ga uttrykk for i feltrapporten min ble jeg mer og mer overbevist om at dette var en god vurdering etter hvert som feltarbeidet skred fram. Riktignok deltok jeg uansett i hverdagen på tilnærmet lik linje som resten av soldatene, men det at jeg ikke hadde noe formelt eller praktisk ansvar i laget og troppen ga meg frihet til å gjøre det som til enhver tid var mest hensiktsmessig for forskningen min. Min metodiske tilnærming kan dermed karakteriseres som en mellomting mellom aktiv og total deltakelse (Spradley, 1980: 60-61). I tillegg til de praktiske implikasjonene gjorde denne tilnærmingen det også enklere å innta en nødvendig analytisk distanse ettersom det gjorde det mulig å ta et skritt tilbake – både bokstavelig og figurativt – når jeg trengte det, og få feltet litt på avstand.

I tillegg til usikkerhet rundt praktisk og administrativt innpass i avdelingen, var jeg spent på hvordan soldatene kom til å oppfatte og forholde seg til meg, med tanke på min tidligere tjenesteerfaring. Jeg ønsket ikke å gjøre noe stort nummer av bakgrunnen min, men skjulte det heller ikke. Ved å innta en forhåpentligvis ydmyk, men samtidig ærlig og imøtekommende tilnærming oppnådde jeg tre ting: For det første gjorde jeg det tydelig at jeg ikke hadde noen rolle i det militære hierarkiet i avdelingen. Dette gjorde det blant annet lettere for de menige soldatene å snakke åpent med meg. Jeg merket likevel en viss usikkerhet og en form for autoritetskrise hos enkelte av de yngre sersjantene, som hadde utfordringer med å forholde seg til meg der jeg framsto som en vernepliktig, men samtidig både var eldre og hadde tilsynelatende mer militær erfaring enn dem selv. Det andre jeg oppnådde var at soldatene raskt skjønnte at de ikke trengte å bekymre seg for at jeg ville være en hemsko for dem. I en hverdag der oppgaver løses i fellesskap og der ingen er ferdige før alle er ferdige, betydde dette mye for hvordan soldatene kom til å tolerere min tilstedeværelse og i hvilken grad jeg ble innlemmet i fellesskapet. Sist, men ikke minst, oppnådde jeg stor tillit blant soldatene fordi jeg *"var med på alt drittarbeidet"*, som én beskrev det, og fritt delte mine kunnskaper og erfaringer. Dette førte til at jeg raskt ble sett på som en ressurs og en støtte for soldatene, som stadig henvendte seg til meg for tips, anbefalinger eller praktisk hjelp. Denne tilliten og troverdigheten ga i sin tur utslag i hva soldatene følte seg komfortable med å dele med meg.

"Åssen går det egentlig med det her... er det master du driver med?" spør Tobias. Han og Morten sitter på til Oslo. Det er fredag ettermiddag og perm. Alle har skiftet til sivilt og er rimelig klare for et par dager fri. Jeg har vært i avdelingen i et par måneder.

"Tja, greit," svarer jeg. "Det er litt vanskelig å vite hva jeg skal gjøre og hvordan jeg skal oppføre meg og sånn." Jeg prøver å forklare kort om de metodiske utfordringene mine.

"Åja, skjønner," sier Tobias tankefullt. Jeg klarer ikke helt å avgjøre om han mener det eller ikke. "Jeg synes du gjør det skikkelig bra, hvert fall. Du kan jo minst like mye stridsteknikk og sånn som oss. Kjipt at du ikke har HK da."

"Ja," stemmer Morten i fra baksetet. "Du er liksom som et befall som også er kompis, hvis du skjønner. Også det at du er med og hjelper til, og ikke bare står og ser på. Det er respekt, ass."

For å gjøre min tilstedeværelse så lite forstyrrende som mulig gikk jeg i uniform i tjenestetid, og fikk utlevert en redusert utstyrssats med uniformsartikler, sovepose, ryggsekk og

lignende. Fordi jeg gikk i uniform og jeg teknisk sett var og fortsatt er tjenestegjørende – men ikke i KESK – anså jeg det som mest korrekt å bruke avdelingsmerker fra min egen hjemmeavdeling i HV. Jeg opplevde dette som uproblematisk, og det gjorde det også enklere for utenforstående å forholde seg til meg, ettersom jeg tross alt framstod og oppførte meg noe annerledes enn de vernepliktige.

Selv om jeg stort sett delte de vernepliktige soldatenes hverdag og deltok på aktivitetene på lik linje med dem, gikk jeg noen ganger ut av denne rollen. Dette skjedde hovedsaklig under trening på stridsdriller og stridsoperasjoner på øvelser, og hadde direkte sammenheng med at jeg ikke hadde noen tjenestestilling i laget. Dersom jeg skulle deltatt på disse aktivitetene uten våpen og uten en konkret funksjon ville jeg bare vært i veien.⁴⁶ Jeg benyttet derfor disse mulighetene til å gi noe tilbake og bidra med det jeg kunne, ut ifra et prinsipp om resiprositet mellom forsker og felt (Hagen & Skorpen, 2016). Dette gjorde jeg ved å følge med "fra sidelinja" og komme med militærfaglige tilbakemeldinger, vurderinger og tips til soldatene og tidvis lagførerne, basert på mine nesten fem år med praktisk erfaring. Min funksjon ble i disse sammenhengene lignende et såkalt følgebefal, altså befal som fungerer som en utenforstående veileder/instruktør under øvelser. Hovedsaklig tok jeg selv initiativ til dette rollebyttet i situasjoner der jeg ikke hadde mulighet til å delta i aktivitetene på annen måte. Ved enkelte anledninger fikk jeg konkret forespørsel om å støtte som veileder, blant annet fra en bekjent av meg som jobbet som instruktør ved HBS. Jeg opplevde stort sett å få positiv respons de gangene jeg tok rollen som veileder, både fra soldatene, lagførere, troppssjef(er) og andre veiledere, selv om min mangel på en formell befalsrolle tidvis ble oppfattet som noe forvirrende av enkelte. Jeg mottok imidlertid ingen signaler om at jeg overskred noen grenser eller at mine bidrag var uønsket.

Den største utfordringen med å kjenne feltet fra før var at jeg hadde problemer med å sette spørsmålstegn ved selvfølgeligheter og innta en naivistisk holdning til de fenomenene jeg observerte, slik antropologer gjerne oppfordres til. Jeg forsøkte innledningsvis å stille soldatene spørsmål jeg strengt tatt visste svaret på allerede og forholde meg til fenomener som om de var nye for meg, men dette var slitsomt mentalt og tok mye oppmerksomhet. Etter hvert som soldatene ble kjent med meg og min bakgrunn ble det dessuten mer og mer unaturlig – på grensen til pinlig – å oppføre meg slik. Denne sosialt betingede begrensningen ble ytterligere forsterket av det faktum at både jeg og mine informanter hadde felles kulturell bakgrunn i kraft av å være del av det norske samfunnet. Jeg var dermed implisitt bundet av visse kulturelle normer og praksiser, og kunne ikke uten videre forvente å unnslippe sosiale stigma eller reaksjoner hvis jeg brøt med disse, slik jeg

⁴⁶ Av økonomiske og administrative årsaker fikk jeg heller ikke utdelt Saab-utstyr, som var en forutsetning for å delta på de tosidige øvelsene avdelingen gjennomførte.

kanskje hadde kunnet dersom jeg hadde gjennomført feltarbeid utenfor Norge. Jeg vurderte det derfor dithen at jeg risikerte å ødelegge sjansene til å få det ærlige forholdet jeg ønsket å ha til informantene mine dersom jeg insisterte på en påtatt, tydelig kunstig naivitet, og sluttet gradvis med det.

Da jeg leste gjennom feltnotatene mine i ettertid innså jeg implikasjonene ved mine metodiske valg knyttet til det å være *halfie*. Jeg hadde som nevnt over valgt bevisst å gå inn i en rolle som ressursperson for soldatene, med det formål å etablere tillit og tilgang. Denne tilnærmingen fungerte svært godt til sitt formål, men blottla min eksisterende kjennskap til det antropologiske feltet og utelukket dermed muligheten til å spille på empirisk naivitet ovenfor mine informanter. Dette er etter mitt syn et illustrerende eksempel på et metodisk valg der man ved å åpne én dør stenger en annen, noe som framstår som en iboende utfordring ved å være *halfie*. Jeg anser de to tilnærmingene som gjensidig ekskluderende, og kvalitativt forskjellige med tanke på gjennomføring av feltarbeidet og hvilke data det kan resultere i. Som *halfie* vil det være mulig å velge det motsatte av det jeg gjorde og likevel få gode empiriske data, men etter mitt syn vil ikke de to tilnærmingene la seg kombinere. For *halfies* i en tilsvarende situasjon som min er dette viktig å tenke gjennom.

Under feltarbeidet var jeg bevisst på at jeg lot flere empiriske detaljer passere uten å sette spørsmålstegn ved dem eller lære om dem (på nytt) slik antropologisk metode gjerne oppfordrer til. Dette førte til en erkjennelse om det å gjøre feltarbeid, som jeg gjenga i feltrapporten: Dersom jeg aldri hadde hatt noen tidligere befatning med Forsvaret, slik situasjonen er for mange antropologer og deres felt, er jeg i tvil om det halvåret som var avsatt til feltarbeid ville vært tilstrekkelig for å lære feltet å kjenne. Jeg innså at det fantes så mange daglige rutiner, slanguttrykk, interne vitser, vandrehistorier, uskrevne (og skrevne) regler og et utall andre småting i hverdagen at jeg trolig hadde hatt problemer med å oppfatte dem, sette dem i kontekst eller forstå dem fullt ut, hadde det ikke vært for at jeg hadde blitt eksponert for dem tidligere. Dersom jeg ikke hadde klart dette ville jeg trolig mistet mye verdifull kontekst og ulike lag av mening, og det ville blitt utfordrende å gjengi en rettferdig *thick description* av feltet. Dette fører til spørsmålet om når det er legitimt å påstå at en antropolog kjenner sitt felt tilstrekkelig [for å presentere og analysere det på en rettferdig måte]. Jeg innså også at denne erkjennelsen oppstod som resultat av min egen *halfie*-situasjon. Med andre ord innså jeg gjennom antropologisk refleksivitet hvordan min eksisterende kunnskap gjorde meg bevisst på betydningen av den og hvilke konsekvenser det ville fått for empirien dersom jeg hadde manglet den. Dette synes kanskje som en banal erkjennelse, men er nok noe mange antropologer som har gjennomført langvarig feltarbeid eller returnert til feltet sitt på nytt kjenner

seg igjen i, og det ga meg fornyet tillit til antropologisk metode generelt og min situasjon som *halfie* spesielt.

Under skrivingen av denne oppgaven har det vært utfordrende, men også veldig interessant, å forsøke å gjøre framstillingen forståelig og faglig interessant for både det antropologiske miljøet og Forsvaret. Denne problemstillingen nevner for øvrig Abu-Lughod (1991: 142) som en aktuell utfordring for *halfies*. Dette handler ikke bare om å oversette militærfaglige og antropologiske uttrykk slik at to ulike fagmiljøer kan lese og forstå oppgaven. Det handler også om å forsøke å bygge bro og skape enhet mellom antropologisk akademisk og det antropologiske "feltet", som i dette tilfelle er et nasjonalt militærvesen. Selv om både det norske akademisk og Forsvaret er del av det samme overordnede samfunnet og således deler mange rammebetingelser, representerer de samtidig to kulturelle sfærer som tradisjonelt har stått langt unna hverandre, politisk, sosialt og praktisk. Også for min egen del har det vært viktig å forsøke å skape en analytisk helhet og sammenheng, samt være bevisst min egen posisjon i dette.

Norge som antropologisk felt

I tillegg til at jeg kan karakteriseres som *halfie*, med bakgrunn fra det spesifikke feltet som er gjenstand for forskningen min, er jeg dessuten selv født og oppvokst i det videre, norske samfunnet som Forsvaret er situert i. Dette tillegger enda en dimensjon når det gjelder refleksivitet og bevissthet rundt min egen rolle og identitet, som jeg har nevnt tidligere. Men kanskje enda viktigere er det å gjøre lesere oppmerksomme på hva det innebærer å gjøre feltarbeid i Norge, spesielt fordi oppgaven publiseres på norsk for et hovedsaklig norsk publikum.

Likhet blir ofte trukket fram som et såkalt portvaksbegrep for å forstå det moderne, norske samfunnet (Lien, Liden og Vikør (red.), 2001: 12). Likhet kan forstås som både likeverd (*equality*) og ensartethet eller å være av samme slag (*sameness*). Marianne Gullestad (i Lien, Liden og Vikør (red.), 2001: 35) mener koblingen mellom likhet og likeverd synes å være særlig fremtredende i norsk/nordisk kultur, og at både *equality* og *sameness* ofte oversettes til det samme: likhet. Vi skal selvsagt passe oss for å essensialisere "det norske" til en éndimensjonal karakteristikk, men likhetstankegangen kan synes å være gjennomgående i store deler av det norske samfunnet. Det gjelder på makroplan i juridiske og byråkratiske sammenhenger, i ideologisk og politisk diskurs, og på mikroplan i mellommenneskelige relasjoner og sosiale kontekster. Dette kan sannsynligvis bidra til å forklare hvorfor allmenn verneplikt som likestillingstiltak tilsynelatende har bred støtte og har

blitt ansett som politisk viktig.

Gullestad (i Lien, Liden og Viker (red.), 2001: 35) påpeker hvordan kontekstuell likhet, det vil si at man framstår og oppfatter seg selv som lik andre mennesker i en gitt kontekst, brukes for å konstruere en oppfatning av likeverd i forhold til disse menneskene, en såkalt forestilt likhet. Dette innebærer blant annet at man underspiller eller ignorerer det som skaper ulikhet i den gitte konteksten slik at den opplevde likheten synes viktigere og mer framtrædende enn den observerte likheten. Likhet anses som et positivt ideal som kobles til tilsvarende positivt ladete begreper som trygghet, harmoni, tilhørighet og "fred og ro" (Gullestad, 1992). Personer som anses som for ulike og bryter med den opplevde likheten blir dermed en trussel mot relaterte idealer. Dette framstår som et problem, og medfører at man unngår disse personene (Gullestad i Lien, Liden og Viker (red.), 2001: 36). Vernepliktsens ideal om uniformitet er et eksempel på kontekstuell og forestilt likhet, i den forstand at den militære tilværelsen brukes som fellesnevner for å skape tilhørighet og samhold blant i utgangspunktet svært ulike mennesker, og at personer som ikke innretter seg etter de gjeldende militære idealene blir ansett som uønsket eller uegnet for deltakelse i det militære fellesskapet.

Likhetstankegangen kan synes å ha sammenheng med blant annet nesten et århundre med norsk klassekamp og sosialdemokrati. Elitisme har ingen plass i denne tradisjonen, og få nordmenn ønsker å la seg assosiere med en antatt overklasse. Enhetsskolen, gode trygdeordninger og en aktiv og omfattende velferdsstat er eksempler på at likhet i et makroperspektiv ofte sidestilles med like sosioøkonomiske muligheter. Det finnes imidlertid en rekke systemiske variabler som bidrar til at teoretisk like muligheter ikke nødvendigvis lar seg omsette til likhet i praksis. Videre kan ideologiske og økonomiske endringer de siste tiårene tyde på at likhetsidealet ikke lenger er så framtrædende i den offentlige diskursen som det én gang var.

Et annet begrep som ofte trekkes fram som sentralt for å forstå norsk samfunn og kultur er *autonomi*. Dette inkluderer idealer knyttet til selvstendighet, selvråderett, sjølberging og individualisme, og på samme måte som likhetstankegangen kan disse begrepene tolkes både innenfor et nasjonalt makroperspektiv og på individnivå. Autonomi står på mange måter som en motsetning til likhetsidealet, ettersom likhet forutsetter en viss form for konformitet og homogenitet. Samtidig kan likhet og autonomi anses som tett sammenviklet, særlig i et historisk perspektiv.

For å forstå det norske samfunnet er det viktig å være bevisst på hvordan det nordiske sosialdemokratiet, velferdsstaten, likhetstankegangen og europeisk liberalisme har påvirket (og fortsatt påvirker) norsk kultur. Blant annet kan dette bidra til å forklare hvorfor likestilling og

kvinner i Forsvaret oppfattes som et viktig prinsipp av mange. Det belyser også – gjennom lovtekstens spesifisering av "(...) uten hensyn til fødsel eller formue" – hvordan og hvorfor verneplikten kan anses som en viktig, demokratiserende institusjon i Norge, som fortsatt har bred oppslutning i befolkningen.

Jeg vil for øvrig påpeke at forholdet mellom likhet og autonomi (med særlig trykk på individualisme) i *Forsvaret* er et tema som fortjener sin egen oppgave. Dette motsetningsfylte forholdet kan knyttes opp mot en mer generell debatt angående soldatyrket, profesjonalisering og rekrutteringspolitikk. Temaet har blant annet blitt behandlet av Rones (2015) og til dels Danielsen (2015). Jeg kommer ikke til å gå videre inn på dette temaet i oppgaven.

Tilgang

Det klart mest utfordrende og tidkrevende aspektet ved feltarbeidet var å skaffe tilgang til feltet. Særlig to faktorer bidrar til at forskning i og om Forsvaret forutsetter en del formalia og krever kontakt med og tillatelser fra flere instanser: For det første er Forsvaret en statlig organisasjon med et omfattende, hierarkisk byråkrati fordelt på både sivile og militære, delvis overlappende beslutningskjeder. I prosjektets innledende fase brukte jeg derfor en del tid på å søke portåpnere og knytte kontakt med ulike instanser i Forsvarets utvidede organisasjon. Formålet med dette var å sørge for at alle delene av organisasjonen som av formell eller praktisk nødvendighet måtte informeres om og eventuelt godkjenne prosjektet fikk anledning til dette. Med utgangspunkt i erfaringer beskrevet av Totland (2009: 20) valgte jeg en ovenfra-og-ned-tilnærming og begynte med å kontakte Forsvarsdepartementet. Slik sikret jeg prosjektet en forankring i Forsvarets øverste ledelse, noe jeg anså som avgjørende for den etterfølgende prosessen ettersom jeg da kunne vise til tidligere godkjenninger og anbefalinger ved hvert videre steg.

Etter innledende samtaler med kontaktpersoner i Forsvarsdepartementet ble prosjektet vurdert og godkjent av Forsvarets Høgskole etter en formell søknadsprosess. Sammen med anbefalingen fra departementet ble dette deretter oversendt Forsvarsstaben, Forsvarets øverste militære ledelsesorgan, og deretter Hærstaben, Hærens øverste ledelse. Disse instansene ga sine egne godkjenninger, og Hærstaben tildelte meg avdeling på bakgrunn av prosjektbeskrivelsen. Dette var en relativt omstendelig prosess som tok mye lenger tid enn jeg hadde regnet med, og bidro til at oppstarten av feltarbeidet ble forsinket.

På grunnlag av samtaler med antropologer ved Forsvarets Forskningsinstitutt og mine

kontaktpersoner i Forsvarsdepartementet bestemte jeg meg for å gjennomføre feltarbeid ved den vernepliktige avdelingen Kampeskadronen. Dette ble godkjent. Jeg ønsket også å gjøre en komparativ studie av vakt- og sikringsavdelingen ved Rena leir, men dette fikk jeg ikke tillatelse til fra Hærstaben. Årsaken var at denne avdelingens oppdrag ble ansett å være av en såpass kritisk og sensitiv art at en utenforstående ikke kunne inkluderes i avdelingens hverdag på den måten jeg skisserte. Under feltarbeidet fikk jeg likevel snakket med flere vernepliktige og ansatte som ikke var del av Kampeskadronen, noe som ga meg innblikk i andre sider ved livet på leiren. Dette har imidlertid ikke vært tilstrekkelig grunnlag for noen komparativ analyse slik jeg opprinnelig hadde tenkt, og jeg har kun benyttet dette som supplement til mine data fra KESK.

Den andre faktoren som påvirker tilgang til forskning i og om Forsvaret er at store deler av organisasjonen er omfattet av Sikkerhetsloven og dermed skjermet for allment innsyn. For å få tilgang til informasjon og materiell beskyttet av Sikkerhetsloven kreves det klarering av Nasjonal Sikkerhetsmyndighet (NSM), i militære sammenhenger i samråd med Forsvarets Sikkerhetsavdeling (FSA). Dette skjer kun etter søknad, og klarering gis kun for det nivået som anses nødvendig. For mitt arbeid var det nødvendig å få klarering på nivå *HEMMELIG*. På grunn av mitt tidligere engasjement i Forsvaret hadde jeg allerede fått slik klarering, og da jeg startet prosjektet gikk jeg ut ifra at denne fortsatt gjaldt, men på grunn av nylige endringer i lovverket viste det seg at klareringen min hadde gått ut på dato. Dette ble jeg først gjort oppmerksom på samtidig som prosjektbeskrivelsen og søknaden min ble behandlet av Hærstaben, altså relativt sent i prosessen. Følgelig måtte jeg søke om ny sikkerhetsklarering fra NSM/FSA, noe som bidro til ytterligere forsinkelser og usikkerheter rundt oppstarten av feltarbeidet. Sjefen for Kampeskadronen var imidlertid imøtekommende og fikk ordnet en lokal klarering som bidro til at jeg kunne "tjuvstarte" på feltarbeidet før den fullstendige sikkerhetsklareringen var på plass. En slik lokal klarering er i henhold til regelverket, og brukes rutinemessig av avdelingssjefer i tilfeller der den fullstendige klareringen blir forsinket.

Hele prosessen, fra min første henvendelse til Forsvarsdepartementet til jeg møtte soldatene på Rena for første gang, tok nærmere åtte måneder. De forsinkelsene jeg opplevde førte til at feltarbeidet ble forskjøvet totalt med omtrent tre måneder, noe som kortet ned tiden jeg hadde tilgjengelig til feltarbeid med nesten én måned. Feltarbeidet var likevel såpass intenst og tidsmessig effektivt at jeg oppfattet denne reduksjonen å være av relativt liten betydning. Det at jeg ikke trengte å bruke tid og krefter på å lære feltet å kjenne – som følge av min posisjon som *halfie* – førte også til at jeg kunne starte med systematiske observasjoner og samtaler allerede få dager etter at jeg ankom feltet.

Utvalg

Valget av Kampeskadronen som åsted for feltarbeidet har vært motivert av flere faktorer. Som jeg ga uttrykk for i prosjektbeskrivelsen min ønsket jeg å ta utgangspunkt i en vernepliktig avdeling der fysikk, tradisjonelle soldatferdigheter og andre uttrykk for maskulinitet tilsynelatende hadde stått sentralt for soldatenes forståelse av identitet og mening i den militære hverdagen. Formålet med dette var å fungere kontrasterende og tydeliggjøre kvinnenenes påvirkning i forbindelse med innføringen av allmenn verneplikt. For å lettere kunne fronte prosjektet ovenfor Forsvaret ble jeg også anbefalt å velge en avdeling som ikke hadde blitt forsket på tidligere (Rones, personlig kommunikasjon), hvilket gjorde de vernepliktige avdelingene i Brigade Nord mindre aktuelle.

Den mest åpenbare svakheten med å basere oppgaven på kun Kampeskadronen kan knyttes til representativitet.⁴⁷ Det er problematisk å uten videre framstille en av de minste selvstendige avdelingene i Hæren som representativ for Hæren eller Forsvaret for øvrig. I så måte er imidlertid ikke denne oppgaven unik sett i forhold til andre kvalitative studier i Forsvaret, som på grunn av gjennomførbarhet har vært begrenset til størrelser tilsvarende kompani eller mindre (Bjerke, 2016; Hellum, 2010; Totland, 2009). Her kommer vi for øvrig inn på problemstillingen om hvorvidt en antropolog bør etterstrebe bredde eller dybde i sin framstilling. Jeg valgte sistnevnte, som medfører at denne oppgaven først og fremst handler om KESK, og i andre rekke Hæren og Forsvaret mer generelt.

Avdelingens numeriske størrelse til tross, jeg vil argumentere for at Kampeskadronens representativitet er legitim ut ifra avdelingens sentrale posisjon og tilknytning – både fysisk, organisatorisk og kulturelt – til sentrale og innflytelsesrike aktører i Forsvaret, som Hærens Våpenskole, Hærens Befalsskole og Telemark Bataljon. Spesielt sistnevnte, som framstår som en av de viktigste og mest profilerte avdelingene i Hæren, har tette bånd til KESK. Mange, både befal og menige,⁴⁸ bruker tjeneste i KESK som springbrett for en videre karriere i TMBN, og KESK mottar på sin side erfarent befal tilbake. De to avdelingene er også utstyrmessig og organisatorisk svært like, og garasjene deres ligger sågar vegg i vegg. KESK blir derfor ofte omtalt som TMBNs "lillebror", og de praksiser, idealer og identiteter som assosieres med TMBN ble ansett som forbilder av mange av mine informanter, både blant vernepliktige og befal. Med andre ord er KESK – til tross for sin beskjedne størrelse og noe spesialiserte oppdrag – en fullverdig, integrert del av

⁴⁷ Som nevnt ønsket jeg i utgangspunktet å gjennomføre en komparativ studie, men dette fikk jeg ikke godkjenning til.

⁴⁸ Da TMBN gjennomførte opptak under feltarbeidet hadde soldatene fra den eldste kontingenten i Kampeskadronen mulighet til å søke. Åtte soldater, eller 17% av kontingenten, fikk tilbud om kontrakt etter opptaket.

den norske Hæren, og kan dermed anses som symptomatisk på lik linje med andre avdelinger, i den grad det er hensiktsmessig å gjøre dette.

Aktiviteter i avdelingen ble ofte delt opp og gjennomført etter ulike prinsipper som medførte at jeg måtte velge hvem jeg ønsket å bruke dagen sammen med. I utgangspunktet fulgte jeg mitt tildelte lag og tropp, men dette var ikke alltid en enhetlig gruppe. Ofte ble troppen delt i *fot* og *vogn*, altså henholdsvis alle fotlagene og alle vognmannskapene, som gjennomførte aktiviteter i henhold til sine roller. Noen ganger var aktivitetene lagt opp lagsvis, andre ganger samlet. Noen ganger var fot og vogn samlet i sine respektive, kombinerte lag, eller alle var samlet som en hel, fullstendig tropp. Noen ganger deltok også flere tropper. Jeg fikk dermed delta på aktiviteter av forskjellig størrelse og med ulike sammensetninger av de samme menneskene, og fikk innblikk i varierende sosiale situasjoner som kunne omfatte alt fra to-tre personer til nærmere førti, eller mer. Dette betydde imidlertid at jeg ofte gikk glipp av noe ettersom jeg ikke kunne være flere steder på én gang, og det var ikke alltid like lett å forutse hvor jeg tilsynelatende ville få de mest fruktbare samtalene og observasjonene. Dette var tidvis frustrerende, men jeg måtte bare avfinne meg med at det uansett ville vært umulig å få med seg alt.

Jeg utviklet i løpet av feltarbeidet vennskap med flere av mine informanter, noen sterkere enn andre. Blant dem jeg vil kalle nøkkelinformanter var det 1-2 kvinner og 3-4 menn, hvorav omtrent halvparten var i laget mitt. Disse menneskene bidro ikke bare til gjøre mitt opphold på Rena hyggelig og utholdelig, de bidro også til verdifull innsikt i de vernepliktiges virkelighet gjennom åpenhjertige og ærlige innspill, kommentarer og argumenter.

Ettersom jeg selv var mann i et mannsdominert miljø er det klart dette har påvirket hvem jeg har kunnet snakke med om hva, hva slags informasjon det har vært mulig å få tilgang til, samt mine tolkninger av denne informasjonen. Når det gjelder sistnevnte spiller selvsagt også andre personlighetstrekk inn, som min *halfie*-posisjon og det at jeg er født og oppvokst i Norge. En kvinnelig antropolog (eller en antropolog uten militær bakgrunn) ville sannsynligvis gjort andre funn og tolket funnene annerledes enn meg. Min kjønnede bakgrunn medførte at jeg enklere og raskere ble kjent med de mannlige soldatene, og fikk innblikk i deres synspunkter og handlingsmønstre i større grad enn hos de kvinnelige soldatene. Dette endret seg imidlertid utover i feltarbeidet etter hvert som jeg ble bedre kjent med de kvinnelige soldatene. Særlig en av mine kvinnelige nøkkelinformanter bidro både til uvurderlige perspektiver rundt kvinnes virkelighet og til at de andre kvinnene viste stadig større åpenhet ovenfor meg. Hun fungerte dermed både som en slags portåpner, i tillegg til å være en viktig informant.

Intervjuer

I tillegg til å samle data gjennom samtaler og observasjoner fra den daglige tjenesten (og tida etter tjeneste) gjennomførte jeg semistrukturerte intervjuer med noen av soldatene. De som deltok meldte sin interesse frivillig etter at jeg hadde annonsert i troppen at jeg ønsket å gjennomføre intervjuer. Jeg ønsket i utgangspunktet å få hvert lag i troppen representert ved å intervjué én kvinne og én mann fra hvert lag. Det gikk nesten, grunnet administrative utfordringer med å presse inn tid til intervjuer mellom troppens mange aktiviteter utover sensommeren. Resultatet ble at jeg intervjuet fire kvinner og tre menn. Varighet på intervjuene var halvannen til to timer.

Intervjuene ble gjennomført mot slutten av feltarbeidet. Soldatene var da over halvveis i sin førstegangstjeneste, og hadde tatt over som eldste kont. Formålet med intervjuene var å fungere som supplement til data jeg samlet under den daglige tjenesten, ettersom intervjuformatet – med tydelig formulerte (om enn åpne og omfattende) spørsmål og en avslappet, konfidensiell atmosfære – gjorde det enklere for soldatene å snakke om kompliserte og/eller personlige problemstillinger. Det viste seg da også under intervjuene at jeg ble oppmerksom på enkelte fenomener som det ikke ble snakket så mye åpenlyst om eller som jeg tidligere hadde oversett eller misforstått. Samtidig fikk jeg bekreftet mye av det jeg hadde observert under den daglige tjenesten eller snakket med andre om. I så måte fungerte intervjuene i stor grad slik jeg hadde hatt som målsetting.

Av praktiske årsaker ble intervjuene kun dokumentert gjennom skriftlige notater, ettersom jeg verken hadde utstyr eller nok tid til å benytte audielle eller audiovisuelle opptak. Dette medførte at omfanget og presisjonen ved de endelige intervjudataene ble noe redusert i forhold til hva jeg potensielt kunne oppnådd dersom jeg hadde tatt opp intervjuene. Ettersom intervjuene kun var ment som supplement til de daglige observasjonene, anså jeg likevel resultatet som tilfredsstillende.

Etiske problemstillinger

Militærtjeneste, i særdeleshet dersom det er basert på verneplikt eller annen form for tvang, faller inn under det som kan karakteriseres som en total institusjon⁴⁹ (Goffman, 1961; Foucault, 1991). Den norske førstegangstjenesten er et godt eksempel i så måte. Soldatene bor sammen, spiser sammen, sover sammen, arbeider sammen og er uniformerte. De må følge en rekke juridiske og symbolske regler som er eksklusive for dem i den tiden de tjenestegjør, de følger en ofte rigid, nesten ritualisert tidsplan og har generelt svært liten innflytelse og kontroll over sin egen hverdag.

⁴⁹ Mer om dette i kapittel 5.

Alt er konstruert innenfor rammeverket av verneplikt i en moderne rettsstat. Mine informanter hadde dermed i prinsippet ingen mulighet til å velge om de ville ha meg der eller ikke; den avgjørelsen var allerede tatt for dem. De fikk imidlertid beholde noe selvråderett, blant annet ved å velge seg imellom hvem – hvis noen – som ville dele rom med meg.⁵⁰

Ut ifra denne erkjennelsen ønsket jeg derfor å minimere min påvirkning på soldatenes hverdag, og ikke trenge meg på mer enn det jeg til enhver tid følte var akseptert. Jeg var også tydelig ovenfor soldatene både i forkant, under og ved avslutningen av feltarbeidet at det var frivillig å snakke med meg, og at dersom noen ønsket å bli fullstendig utelatt fra oppgaven var det helt greit. De aller fleste var imidlertid positive og imøtekommende ovenfor min tilstedeværelse, og jeg opplevde ikke at noen bevisst unngikk meg eller uttrykte motstand mot at jeg var der.

Et tema man vanskelig kommer utenom i antropologisk feltarbeid er anonymisering. Spesielt i små, tett sammensveisede grupper slik som et lag eller en tropp med soldater som lever tett, bruker mye tid sammen og ofte kjenner hverandre svært godt vil det være tilnærmet umulig å sikre informantene full anonymitet. Dette har heller ikke vært min målsetting. Min ambisjon har vært å skjule mine informanters identitet ovenfor aktører utenfor avdelingen og – i den grad det er mulig – befal i avdelingen. Årsaken er at visse typer uttalelser eller handlinger kan anses som uforenlige med Forsvarets offisielle verdier, og dermed potensielt avstedkomme formelle eller uformelle reaksjoner. Selv om alle de vernepliktige omtalt i oppgaven har fullført sin førstegangstjeneste når denne oppgaven publiseres, har sannsynligvis noen av dem valgt å fortsette i Forsvaret eller planlegger å gjøre det senere.

I denne oppgaven omtaler jeg alle informanter, både vernepliktige og befal, ved bruk av pseudonymer. Jeg benytter også andre anonymiserende virkemidler som å slå sammen flere informanter til én (eller motsatt), forandre eller bytte om på informantenes personlighetstrekk, eller endre tid, sted og/eller andre detaljer knyttet til uttalelser, handlinger eller situasjoner. Formålet med dette er at det ikke skal være mulig å spore uttalelser eller handlinger tilbake til en konkret informant. I enkelte tilfeller har det av hensyn til den empiriske presisjonen vært hensiktsmessig å beholde visse identifiserende detaljer uendret. I disse tilfellene har de(n) aktuelle informant(en)e fått mulighet til å godkjenne framstillingen. Disse tilfellene blir ikke annonsert i teksten.

Ulempen med å benytte så omfattende anonymiseringstiltak er at presisjonen ved den empiriske framstillingen svekkes. Det vil være vanskelig, om ikke umulig, å spore og etterprøve enkelte uttalelser og handlinger (som jo er hele poenget). Det betyr også at informanter kan risikere

⁵⁰ Da jeg startet feltarbeidet fikk jeg valget om jeg heller ville ha enerom, noe jeg takket nei til. Jeg ble dessuten informert om at jeg kunne bli nødt til det likevel, dersom ingen av soldatene ønsket å dele rom med meg.

å bli assosiert med pseudonymer som tilskrives meninger, uttalelser eller handlinger som ikke nødvendigvis de aktuelle informantene vil kjenne seg igjen i. Informantene vil da ikke ha mulighet til å påvirke framstillingen av "seg selv". Det er derfor en målsetting at anonymiseringen skal være så effektiv at denne problemstillingen ikke vil bli relevant. Jeg anser dessuten hensynet til personvernet som langt viktigere enn behovet for å etterprøve empiriske detaljer, som uansett vil være krevende i en kvalitativ studie av typen jeg har gjennomført.

Alle soldatene i avdelingen, uavhengig av hvem som omtales i oppgaven, ble informert både i forkant og ved avslutningen av feltarbeidet om hva det ville innebære for dem å delta i studien, hvilke rettigheter de hadde (at de blant annet kunne trekke seg uten begrunnelse) og om anonymiseringstiltakene. De soldatene som deltok på intervjuer ble dessuten informert i forbindelse med intervjuet. Denne informasjonen var på forhånd godkjent av Personvernombudet ved Norsk Senter for Forskningsdata. En skriftlig versjon av informasjonen ble også hengt opp på infotavlene på kaserna, og var dermed tilgjengelig for alle soldatene under hele feltarbeidet. Ingen av soldatene uttrykte ønske om å utelates fra studien.

Kapittel 4 – Teoretiske begreper og konsepter

Maskulin dominans og kvinners *double bind*

Pierre Bourdieus (1998) teori om maskulin dominans har vært et viktig referansepunkt for meg under arbeidet med denne oppgaven. Et særlig interessant poeng – som jeg oppfatter som et gjennomgangstema i boka hans – er beskrivelsen av hvordan maskuline ideer, idealer og praksiser har vært oppfattet og i stor grad fortsatt oppfattes som "naturlige", evige og selvsagte i mange samfunn og i ulike kontekster, både blant kvinner og menn. Dette *doxa* manifesterer seg både passivt og aktivt: For det første slipper de aller fleste menn å rettferdiggjøre sin tilstedeværelse *qua* menn i samfunnet. Kvinner må derimot ofte bevise, rettferdiggjøre og forklare sin funksjon, deltakelse eller blotte tilstedeværelse, enten i spesifikke kontekster og/eller mer generelt i samfunnet. Videre blir ofte mannen og mannlige symboler, kropper, praksiser og språk både eksplisitt og implisitt framstilt som det korrekte, det opprinnelige, en slags "gullstandard" som alt måles opp mot.

Også i tilfeller der menn og kvinner eksempelvis gjør den samme jobben, framstilles den mannlige versjonen som "fasiten" og det foretrukne, som den kvinnelige versjonen vurderes ut ifra. I denne sammenhengen sammenligner Bourdieu mannen og det maskuline med *nobility*⁵¹ (1998: 60), en etter mitt syn treffende sammenligning. Et eksempel på denne måten å framstille den maskuline versjonen av et tilsynelatende kjønnsnøytralt fenomen som den ekte, riktige og foretrukne versjonen, er soldatprofesjonen⁵². Dette kommer til å være en rød tråd i denne oppgaven.

Kvinner og femininitet framstår spesifikt i kontrast til det maskuline som noe avvikende, opponerende eller upassende *annet*, en anomali. I forbindelse med Bourdieus *nobility*-metafor, kan dessuten femininitet assosieres med det profane, simple eller hverdagslige. I dette ligger det at femininitet rangeres lavere enn det maskuline, og ofte forbindes femininitet med skam, tabuer, urenhet og en trussel mot det etablerte og "normale" (les: maskuline).

⁵¹ *Nobility* oversettes gjerne til adel, men jeg mener dette norske uttrykket mangler noe av konnotasjonene og flertydigheten som det engelske har.

⁵² Med dette begrepet refererer jeg til den praktiske og symbolske soldatrollen som en (pålagt) jobb og identitet, uavhengig av om vedkommende er vernepliktig, vervet eller befal. Se Rones (2015) for en redegjørelse av debatten rundt *profesjonsaspektet* ved dette begrepet.

Jeg vil imidlertid understreke to ting, som Bourdieu også tydeliggjør: For det første må ikke femininitet anses utelukkende som noe passivt og reaktivt. Maskulinitet defineres ikke i et vakuum, og det feminine har en påvirkningskraft som ikke må underslås. Tilsvarende er ikke den maskuline dominansen nødvendigvis resultat av aktive valg fra bevisste, kalkulerende aktører. Dette kommer jeg tilbake til nedenfor .

For det andre er ikke den maskuline dominansen så absolutt, evig og allmenngyldig som man lett kan få inntrykk av. Det finnes en rekke historiske, kulturelle og kontekstuelle variasjoner og unntak som modifiserer ideen om maskulin dominans. Med andre ord bør vi være bevisste hvilken praktisk betydning moderne feminisme og andre idéhistoriske utviklinger har hatt for forståelsen av maskulin dominans slik den er beskrevet. Dette gjør imidlertid ikke teorien noe mindre relevant eller fruktbar.

Et interessant perspektiv knyttet til den symbolske volden som ligger i den maskuline dominansens *doxa* er det Bourdieu kaller *the domination of the dominant by his domination* (Bourdieu & Wacquant, 1992: 173). Han påpeker at det ikke bare er kvinner som rammes av maskulin dominans, men at også menn fanges av forventninger om at de skal etterleve idealene knyttet til den dominerende maskuliniteten. Jeg mener dette ikke bør tolkes som en bagatellisering av kvinners (symbolske og/eller fysiske) undertrykkelse, ei heller forsøk på en ironisk sirkelforklaring. Poenget er slik jeg forstår det at den maskuline dominansen påvirker menn og kvinner ut ifra ulike rammebetingelser og gir ulike (og ujevnbyrdige) forutsetninger for å forholde seg til og håndtere sine respektive virkeligheter. Dette er viktig å ta i betraktning hvis vi skal forstå hvordan og hvorfor kvinner og menn konstruerer, uttrykker og forhandler sine kjønnede identiteter.

Forestillingene rundt maskulinitet og femininitet reproduseres ifølge Bourdieu bevisst og ubevisst blant både menn og kvinner, også i moderne industrisamfunn og til tross for flere tiår med feminisme. Et eksempel gjelder ideer om kvinners anstendighet og opptreden, som fortsatt gjennomsyrrer samtidige oppfatninger av hva som er forventet og akseptabelt (Bourdieu, 1998: 28-29). Det at slike oppfatninger etterleves i så stor grad omtaler Bourdieu som det såkalte *paradox of doxa*, altså det paradoksale i at systematisk undertrykkelse og overgrep blir akseptert også av de undertrykte. Han tilskriver dette den symbolske volden (*symbolic violence*) som ligger latent i *doxa*: En usynlig, nærmest umerkbar form for maktutøvelse som påvirker gjennom språk, følelser og andre symbolske, ofte ubevisste uttrykk (Bourdieu, 1998: 1-2). Max Webers provoserende påstand om at den som underkaster seg må ha et visst minimum av egeninteresse av å gjøre det (Weber i Østberg (red.), 1971: 77) spøker i bakgrunnen. Ettersom mange former for symbolsk vold innebærer sosiale stigma eller lignende uartikulerte konsekvenser, vil de fleste ha en egeninteresse

av å underkaste seg, noe som eksempelvis kan oppleves som en følelse av at man ikke har noe valg.

Et aspekt ved den maskuline dominansen som synes særlig relevant i en militær sammenheng er det Bourdieu (1998: 67-68) kaller kvinners *double bind*, inspirert av Batesons (1956) teori. Bourdieu mener dette kommer tydeligst til uttrykk i situasjoner der en kvinne innehar en maktposisjon, eksempelvis på ledernivå i næringslivet, men kan etter mitt syn videreføres til andre kontekster som tradisjonelt er svært mannsdominerte, som Forsvaret. Kvinnen stilles ovenfor valget mellom å tilnærme seg sin posisjon enten som mann eller som kvinne. Dersom hun velger førstnevnte og omfavner de maskuline idealene posisjonen hennes forutsetter, risikerer hun å miste sin femininitet gjennom sin assosiasjon med den dominerende maskuliniteten, samtidig som hun rokker ved det maskuline makthegemoniet fordi hun tross alt er kvinne. Dersom hun velger sistnevnte og holder fast ved sin femininitet, risikerer hun å framstå som uskikket for oppgaven, fordi suksess implisitt forutsetter at hun følger maskuline idealer og identitet. Denne umulige *Catch 22*-lignende situasjonen som oppstår trenger ikke nødvendigvis å uttrykkes eller oppfattes eksplisitt, men ligger ofte gjemt under lag med uartikulerte fordommer, følelser og idealer innprentet gjennom symbolsk vold.

Gutmanns perspektiver på maskulinitet

Matthew Gutmann (1997: 385-386) identifiserer fire ulike begreper/konsepter som antropologer og andre akademikere benytter seg av når de snakker om maskulinitet. Gutmann mener disse konseptuelle tilnærmingene ofte brukes uten å reflektere nevneverdig over dem, delvis fordi grensene mellom dem er vage og flytende. Det er riktignok ikke alltid mulig eller ønskelig å differensiere mellom de ulike konseptene, men jeg er enig i og vil understreke Gutmanns poeng om det vil være fruktbart for en diskurs om kjønn og maskulinitet å ha en sterkere bevissthet rundt hva som tillegges disse konseptene. Det er med andre ord ikke et mål å reifisere konseptene som rigide, gjensidig eksklusive kategorier. Målsettingen bør heller være å være bevisst på at maskulinitet som empirisk og analytisk fenomen kan forstås på ulike måter. Jeg skal derfor gi en kortfattet redegjørelse av konseptene som Gutmann identifiserer, og noen refleksjoner rundt dem.

Den første måten å tilnærme seg maskulinitet på er det Gutmann (1997: 386) kaller mannlig identitet (*male identity*), som rett og slett refererer til det menn tenker og gjør. Det sier seg selv at dette favner svært bredt, og er dermed det konseptet som kanskje blir brukt vagest og mest upresist. Det er i det aller minste nødvendig å legge ned noen definerende, kontekstuelle rammer, ettersom

det kan argumenteres for at mannlig identitet ikke er noen universell kategori (Gutmann, 1997: 387; Collier og Yanagisako, 1987).

Det andre konseptet, manndom (*manhood*), refererer til det menn tenker og *gjør for å være menn*. Det handler med andre ord om en bevisst kjønnnet identitet, som i mange tilfeller vil være et langt mer analytisk presist verktøy enn å kun anse kjønn som en arbitrær egenskap. Jeg forstår Gutmann slik at jeg vil trekke inn Butlers teori om *gender performativity*. Inspirert av Simone de Beauvoirs berømte sitat,⁵³ vil jeg argumentere at "å være menn" (*to be men*) kanskje heller bør leses som "å bli menn" (*to become men*). Min forståelse er at manndom ofte er noe en mann eller gutt må gjøre seg fortjent til, som eksempelvis uttrykket *manndomsprøve* impliserer, og er tilsvarende noe som kan mistes. Det er med andre ord ikke en statisk verdi.

Det tredje konseptet, mannlighet (*manliness*), innebærer at det er mulig å være "mer mann" enn andre, begrunnet ut ifra idealer om hva en mann bør og ikke bør være. Enkelt sagt kan dette forstås som en variant av manndom, tillagt en normativ, hierarkiserende dimensjon. Det er nærliggende å supplere med Bourdieus forståelse av *symbolsk kapital* (Bourdieu, 1977), som i denne oppgavens kontekst igjen henger tett sammen med begrepet *operativitet* (se under).

Gutmann kaller det siste konseptet mannsroller (*men's roles*), som forstås spesifikt i kontrast til kvinners roller og defineres ut ifra hva kvinner ikke er. Dersom vi kobler inn Bourdieus teori om maskulin dominans vil det kanskje være mer presist å si at kvinner defineres ut ifra hva menn ikke er, men Gutmanns poeng er uansett den ekskluderende kontrasten mellom kjønnsrollene. Jeg vil i denne sammenheng gjøre oppmerksom på implikasjonene ved Bourdieus/Batesons *double bind*, som tilsier at det ikke er mulig å kombinere maskulinitet og femininitet.

Som nevnt refererer ikke konseptene til ulike empiriske fenomener, men ulike teoretisk-metodiske måter å tilnærme seg maskulinitet på. Det bør med andre ord være tydelig at dette egentlig dreier seg om fasetter ved det samme fenomenet (maskulinitet som empirisk fenomen). I hvilken grad og på hvilke måter de ulike fasettene differensieres og vektlegges vil avhenge av den kontekstuelle virkeligheten. Gutmann påpeker for øvrig hvordan maskulinitet tilsynelatende kan framstå uensartet og med latente selvmotsigelser. Han viser blant annet til Herzfelds (1985) etnografi om menn på den kretiske landbygda, som gjør et poeng av å skille mellom å *være en god mann*, og å *være god til å være mann*. Dette er i deres øyne ikke nødvendigvis det samme, og innebærer at noe som kan gi maskulin status i én kontekst, kan miste eller endre betydning i en annen. Det betyr videre at maskulinitet som symbolsk kapital kan tjenes og mistes etter ulike kriterier for ulike aktører, noe som potensielt kan framstå som "urettferdig" eller vilkårlig, men som

⁵³ "One is not born, but rather becomes, a woman" (de Beauvoir, 1949: 330).

ofte er resultat av maktforhold, sosiale ferdigheter, roller og nettverksrelasjoner.

I denne oppgavens kontekst mener jeg det viktigste med å redegjøre for disse ulike tilnærmingene til maskulinitet er å vise hvilke måter maskulinitet kan forstås som identitetsbærende, og hvordan dette kan komme til uttrykk. Vi må med andre ord tilnærme oss maskulinitet som ikke bare overflatisk *male identity*, men også som dypereleggende, normative uttrykk for identitet, som bevisst og ubevisst reproduseres av, mellom og i opposisjon til både kvinner og andre menn.

Gender performativity

Judith Butler (1990) forstår kjønn som en kontekstuell og prosessuell, snarere enn en tilskrevet og statisk identitet. Denne idéen er på ingen måte ny, og er kanskje best kjent i sammenheng med *sex/gender*-dikotomien. Butler mener imidlertid at denne dikotomien er lite fruktbar, ettersom "naturlig" (*sex*) og "kulturelt" (*gender*) kjønn er begge resultater av de samme diskursive prosessene som konstruerer og reproduserer bestemte oppfatninger av hva kjønn er (Butler, 1990: 6-7). I stedet må kjønn i seg selv anses som en mangefasettert prosess, *a becoming*, som er åpen for tolkning og reformulering (Butler, 1990: 33). Denne kontinuerlige *becoming*-prosessen, der en persons kjønn stadig konstrueres, forhandles og uttrykkes, har blitt kjent som *gender performativity*.

Det er kanskje særlig to poeng som er viktige å understreke angående teorien om *gender performativity*. For det første tar prosessen aldri slutt, og kategoriene *kvinne* og *mann* er verken absolutte eller endelige, men består derimot av utallige, subjektive identiteter som hvert individ kontinuerlig veksler mellom ut ifra kontekst og rolle. Samtidig finnes det en sammenheng mellom den mangfoldige, subjektive konstruksjonen av kjønn og reproduksjon av de tilsynelatende autorative og stabile kategoriene *kvinne* og *mann* som eksisterer tilsynelatende *a priori* i den kollektive bevisstheten (Moore, 1999: 155-156).

Her har vi kommet til de andre poenget, som Butler lenge ble mistolket for til en slik grad at hun fant det nødvendig å skrive en lengre forklaring (Butler, 1993). *Gender performativity* har av mange blitt tolket som (og kritisert for) å fokusere på agens og frivillighet, som om kjønn er noe en person med full kontroll kan bestemme når, hvor og hvordan vedkommende kan uttrykke (Butler, 1993: x; Moore, 1999: 158). I stedet mener Butler at *gender performativity* må sees i sammenheng med – dels som årsak, dels konsekvens av – eksisterende kjønnsroller og de strukturelle rammene knyttet til konstruksjon og reproduksjon av kjønn, ettersom ingen mennesker er eller kan være

"blanke ark". Slik jeg forstår det er det hvordan og hvorfor vi "velger" å uttrykke våre kjønnede identiteter på måter som bekrefter, utfordrer, forsterker eller forvrenger våre egne og andres oppfatninger av kjønn som er kjernen i teorien om *gender performativity*.

Operativitet

I sin masteroppgave etablerer Ole-Magnus Totland (2009) *operativitet* som et nøkkelbegrep for å forstå hvordan soldater i Telemark Bataljon forholder seg til og uttrykker sine kjønnede identiteter som mannlige soldater. Soldatene bruker begrepet aktivt selv, som regel i adjektivform i ulike gradsøyninger, for eksempel ved å omtale noen soldater som "mer operative" enn andre.

Operativitet tar utgangspunkt i vurderinger av hvorvidt og i hvilken grad en person eller gruppe gir uttrykk for og praktiserer ulike egenskaper og idealer som anses å være essensielle for en "ekte" soldat. Eksempler på slike egenskaper er fysisk styrke, militære ferdigheter, aggressivitet og heterofilt, mannlig kameratskap. Disse idealene sammenfaller i stor grad med spesifikke oppfatninger rundt maskulinitet og den mannlige kroppen, noe som betyr at operativitetsbegrepet er implisitt kjønn. Dette innebærer at det å være en operativ soldat som regel sammenfaller med og er en gjensidig forutsetning for å være en maskulin mann. Ettersom det ikke finnes noen plass for kvinner og femininitet i det maskuline, operative fellesskapet, tillegges kvinner nærmest per definisjon lav grad av operativitet. Terskelen for å inkluderes i det operative fellesskapet er derfor langt høyere for kvinner enn for menn, i den grad det er mulig i det hele tatt.

Selv om det operative fellesskapet er iboende maskulint, er det ikke kun kjønn som er avgjørende for om man blir ansett som operativ eller ikke; også andre faktorer påvirker graden av operativitet. Eksempelvis blir soldater og befal som bruker mye tid på kontoret og lite tid på skytebanen eller ute i felt ansett som lite operative, uavhengig av om de er kvinner eller menn. Et annet eksempel er seksualitet: Ettersom det operative, maskuline kameratskapet forutsetter en heterofil, mannlig seksualitet, blir kvinnelig seksualitet eller mannlig homoseksualitet ignorert eller aktivt undertrykt, selv om koblingen mellom operativitet og seksualitet ikke nødvendigvis blir gjort eksplisitt (Totland, 2009: 79).

Operativitet kan anses som en form for *symbolsk kapital* (Bourdieu, 1977), det vil si manifestasjonen av en persons eller gruppes prestisje, makt, ære, omdømme og tilsvarende uåndgripelige, men like fullt påvirkelige og reelle sosiale og kulturelle egenskaper. Begrepet *kapital* og den konseptuelle sammenligningen med økonomi innebærer at symbolsk kapital er noe

som kan tjenes, mistes og brukes, for eksempel for å tilegne seg sosiale fordeler. Symbolsk kapital er derfor til en viss grad omsettelig, men kun innenfor de spesifikke, kontekstuelle rammene som forstår og aksepterer den aktuelle formen for symbolsk kapital. Med andre ord kan operativitet fungere som symbolsk kapital innenfor rammene av Forsvaret og eventuelt andre kontekster der militær bakgrunn og erfaring er direkte relevant, men vil trolig miste mye eller hele sin betydning og verdi innenfor rammene av eksempelvis et sivil universitet, der det vil være helt andre former for symbolsk kapital i spill.

Totland benytter operativitetsbegrepet i en spesifikk empirisk kontekst, som det ikke uten videre kan frigjøres fra. Jeg vil likevel argumentere for at *idealet om operativitet* er et gjennomgangstema i mange av Hærens avdelinger, og trolig også i andre deler av Forsvaret. Dette idealet handler dypest sett om å være en best mulig soldat, men det inkluderer også noen spesifikke kriterier for hva dette innebærer. Selv om tolkning og prioritering av kriteriene kan variere, synes ideen om at operativitet er uløselig knyttet til maskulinitet å bestå.

Tokenism, critical mass og kontaktteori

To teorier som etter min forståelse har bidratt som motivasjon og begrunnelse på politisk plan for innføringen av allmenn verneplikt er Rosabeth Kanter (1977) *tokenism*-begrep og hennes videre teorier rundt kvinners deltakelse og representasjon, og Gordon Allports (1954) kontaktteori. Disse teoriene har tilsvarende påvirket hvilke forventinger jeg selv hadde i forkant av feltarbeidet. Jeg vil derfor foreta en kort redegjørelse av disse teoriene, som forhåpentligvis vil kaste lys over den senere empirien.

Med utgangspunkt i det amerikanske, private næringslivet, skrev sosiologen Kanter (1977) om kjønns sammensetning og hvordan kjønnene oppfattet og forholdt seg til hverandre. Hun mente det var en sammenheng mellom den proporsjonale fordelingen av kjønnene og hvordan dette påvirket adferd og praksiser blant de involverte. I selskapet hun studerte var under 20% kvinner, ikke helt ulikt slik situasjonen har vært i Forsvaret inntil nylig. Den skjeve fordelingen medførte at kvinnene ofte befant seg alene eller i sterkt mindretall i en gitt situasjon. De ble dermed oppfattet som *tokens*, det vil si essensialiserte, stereotypiske representanter for alle kvinner og kvinnelighet generelt.⁵⁴ Fordi de var så få, var kvinnene mer synlige enn mennene, og fikk relativt mer

⁵⁴ I prinsippet kan enhver gruppe eller sosialt differensiert kategori framstå som *tokens*, ikke bare kvinner. Jeg vil likevel bruke dette eksempelet både fordi det er relevant for min oppgave og fordi Kanter egen empiri omhandler kvinner i et mannsdominert miljø.

oppmerksomhet. Videre ble kvinnene oppfattet som kontrasterende i forhold til den mannlige majoriteten, noe som bidro til å gjøre alle mer bevisste på sine respektive identiteter, kjønnsroller og grensene mellom kjønnene. Dette hindret kvinnene i å påvirke situasjonen og utfordre de stereotypiske oppfatningene og fastlåste kjønnsrollene, noe som førte til en selvforsterkende, ond sirkel. Vi kan se at det finnes en viss grad av overlapp mellom disse tendensene og Bourdieus beskrivelse av kvinners *double bind*, som presentert over.

Selv om empirien hennes kun var basert på en kontekst der kvinnene konsekvent var i sterkt mindretall, postulerte Kanter at tokenism-problematikken ville forsvinne etter hvert som kvinneandelen økte slik at fordelingen mellom kjønnene nærmet seg 40/60 eller 50/50. Kombinert med en angivelig feiltolkning⁵⁵ av Drude Dahlerups (1988) arbeid om kvinners representasjon i skandinavisk politikk, har dette dannet grunnlaget for teorien om *critical mass* (Childs og Krook, 2008). Denne teorien går i korthet ut på at en minoritet går fra å være "usynlig" og undertrykket til å bli en reell påvirkningskraft med mulighet for selvhevdelse når dens numeriske størrelse i forhold til majoriteten når et visst punkt. Nøyaktig hvor dette punktet eventuelt befinner seg er det ulike oppfatninger om (også Kanter og Dahlerup presenterer avvikende synspunkter), men teoriens prinsipper har likefullt fungert som en viktig inspirasjonskilde og begrunnelse for å ulike kvoterings tiltak. Etter mitt syn kan allmenn verneplikt også tolkes dithen.

Et interessant perspektiv når det gjelder møtet mellom minoritet og majoritet, og tiltak for å fasilitere integrering mellom de to gruppene, finner vi i Allports (1954; Pettigrew, 1998) kontaktteori. Hovedpoenget i denne sosialpsykologiske teorien går i all enkelhet ut på at fordommer og antipati mellom to grupper kan reduseres og reverseres gjennom varig kontakt og samhandling mellom gruppene. Både Allport og senere forskning har imidlertid påpekt at visse forutsetninger bør være til stede for at dette skal fungere:⁵⁶

For det første bør gruppene ha relativt lik status (eller oppfattes slik av medlemmene selv). Hva "lik status" innebærer kan tolkes forskjellig (Pettigrew, 1998: 66). Et numerisk jevnt styrkeforhold, i tråd med Kanter's *critical mass*, er én tilnærming. Pettigrew påpeker for øvrig at gruppene bør ha en viss interesse i å søke kontakt og tilpasse seg, og at grupper som i utgangspunktet ikke har sterke fordommer har lettere for å oppleve et positivt utfall.

Videre bør hver gruppe kunne samles av en felles, intern motivasjonsfaktor, et mål alle i gruppa deler. Delvis relatert til dette, bør ikke de to gruppene ha motstridende målsettinger, men

⁵⁵ Dahlerup argumenterer for at *critical acts*, altså viljen og evnen hos konkrete aktører til å ta initiativ til endring, må sees som minst like avgjørende som *critical mass*. Dette har ifølge Childs og Krooks (2008) blitt ignorert av mange.

⁵⁶ Thomas Pettigrew (2006: 766) argumenterer at Allports forutsetninger bidrar til å tilrettelegge for et positivt utfall, men at de ikke må anses som essensielle.

være innstilt på samarbeid, gjerne mot et felles mål på tvers av gruppene (Pettigrew, 1998: 66-67).

Til slutt bør kontakt mellom gruppene tilrettelegges for og støttes av ytre, strukturelle rammer og sanksjoner, gjennom lovverk, institusjoner og lignende. Pettigrew (2006: 766) mener institusjoner spiller en særlig viktig rolle, og kan være avgjørende for utfallet av kontakt mellom gruppene.

Sett i sammenheng med Kanter's teori om *tokens* og *critical mass*, framstår kontaktteori som et relevant perspektiv for å forstå bakgrunnen for innføringen av allmenn verneplikt. Tidligere forskning har vist positive konsekvenser av vedvarende kontakt mellom kjønnene (Hansen, Kvalvik og Steder, 2016; Hellum, 2016, 2014, 2010), så det er nærliggende å anta at allmenn verneplikt vil fungere tilsvarende.

Kapittel 5 – Krigere

Avdelingskultur og tilhørighet

Å definere og avgrense *avdelingskultur* er like problematisk som kulturbegrepet generelt,⁵⁷ og jeg skal ikke forsøke dette her. Det er likevel nødvendig med noen inngangsverdier: Danielsen (2012: 37) refererer til isfjellet som analogi for å forklare forskjellen på eksplisitt (eller overflatisk) og implisitt (eller underliggende) kultur. Det er først og fremst det underliggende aspektet ved kultur – størstedelen av isfjellet – som har størst påvirkningskraft på menneskers liv, og som antropologer er opptatt av. Dette handler om naturaliserte "tatt for gitt-heter", eller *doxa* (Bourdieu, 1977), og måten dette reproduseres på i en kulturell kontekst som får det til å framstå som "naturlig" og selvsagt.

Det er lett å se seg blind på kulturen man selv er situert i, nettopp fordi isfjellet er størst under overflaten og ute av syne. Derfor kan det også være lett å glemme at kultur ikke er noe som simpelthen eksisterer, men blir stadig konstruert og produsert av og mellom mennesker. Hvordan og hvorfor dette skjer kan være resultat av bevisste valg, men ofte er det det ikke. Spesielt *hvorfor* kan være vanskelig å ha et bevisst forhold til for dem som tar del i den aktuelle kulturelle konteksten. Mye av det som følger var mine informanter tilsynelatende bare delvis bevisste på, nettopp fordi de var så uadskillelig delaktig i sin egen, felles virkelighet.

Jeg er en dragon. Jeg er presis. Jeg opptrer korrekt og er et eksempel for alle. Jeg er lojal. Jeg er tro mot meg selv, min makker, mitt lag og min tropp. Da er jeg lojal mot min eskadron. Jeg skal bli best. Jeg skal hele tiden bli bedre. Da blir eskadronen min best. Når jeg etterlever dette er jeg det jeg skal være. En kriger. En dragon.

Denne teksten stod malt på veggen ved hovedinngangen på kaserna, sammen med Keskens uoffisielle avdelingsmerke. Manifestasjonen av avdelingens idealer var godt synlig for alle som

⁵⁷ *Kultur* har i antropologiens faghistorie vist seg notorisk vanskelig å definere på en autorativ og utvetydig måte. Likefullt er det et begrep som de fleste har en overordnet, felles forståelse for hva innebærer.

benyttet hovedinngangen, og minnet soldatene på hva som ble forventet av dem. Dette er et eksempel – og et svært eksplisitt sådan – på hvordan avdelingskultur kan uttrykkes. Teksten viste imidlertid kun én versjon, definert (eller i hvert fall godkjent) av avdelingsledelsen, og den normative formen sa vel så mye om hvordan avdelingen ønsket å bli oppfattet, som hvilke idealer som faktisk ble etterlevd og framholdt som viktige blant soldatene. Det viste seg også under feltarbeidet mitt at soldatene i liten grad hadde noe bevisst forhold til teksten på kaserneveggen. Jeg hørte aldri noen referere til den direkte. Idealene som ble formidlet i teksten ble bare unntaksvis trukket fram av befalet, ofte i forbindelse med strekk⁵⁸ av troppen eller eskadronen, hvilket illustrerte mangelfull praktisering av idealene. Soldatene viste sjelden forståelse for strekken de fikk og klaget ofte over dette i etterkant, noe som kan ha sammenheng med at de viste liten interesse for idealene i utgangspunktet. Spesielt idealene om presisjon og korrekthet, ble assosiert med vask og vedlikehold, romorden og utseende og framferd, innforstått at dette var områder som var strengt regulert av formelle reglementer. Dette anså de vernepliktige som unyttig, av årsaker jeg kommer tilbake til senere i kapitlet og i neste kapittel.

Til tross for det generelle, militære idealet om uniformitet, har alle avdelinger⁵⁹ i Forsvaret en eller annen form for avdelingsspesifikk kultur, på samme måte som det finnes særegenheter og nyanser mellom tilsynelatende like fotballklubber, skolekorps eller kontorfellesskap. Dette bør være en lite oppsiktsvekkende, nærmest banal, erkjennelse for de fleste. Forsvaret er i dag såpass lite at de fleste avdelinger er nærmest per definisjon unike. Mange avdelinger definerer seg selv og blir definert med utgangspunkt i iboende særegenheter og lett synlige identitetsmarkører som utstyr eller arbeidsoppgaver. For eksempel defineres Garnisonen i Sør-Varanger (GSV) av sin rolle som grensevakt, et oppdrag kun de har. Det er heller ikke dette jeg refererer til med *avdelingskultur*, selv om dette ofte også er et viktig element.

Slik jeg forstår fenomenet avdelingskultur ligger det noe mer bak, som ikke nødvendigvis trenger å være bevisst eller eksplisitt uttrykt. Jeg forstår mening, identitet, tilhørighet og grensetrekking som sentrale konsepter. I de mer omfattende tilfellene kan det være treffende å sammenligne med det antropologiske kosmologi-begrepet, som refererer til en logisk, helhetlig virkelighetsforståelse. Det finnes ikke alltid noe tydelig skille mellom hva som "bare" er iboende særegenheter ved en avdeling og hva som kan tolkes som en mer omfattende, dypereleggende avdelingskultur. Veien kan dessuten være svært kort fra det ene til det andre. Noen avdelinger skiller seg likevel ut gjennom synlig, aktiv innsats når det gjelder å konstruere og reproducere en

⁵⁸ Emisk begrep for muntlig irettesettelse eller "kjeft".

⁵⁹ En *avdeling* er – i motsetning til et *forband* eller *formasjon* – en ensartet militær enhet innenfor samme våpenart. Den vanlige bruken av *avdeling* refererer til selvstendige kompanier og bataljoner. Slik jeg bruker begrepet når jeg snakker om avdelingskultur kan *avdeling* også forstås som mindre størrelser, eksempelvis tropp.

avdelingskultur. TMBN er trolig det tydeligste og mest profilerte eksempelet på dette.⁶⁰ Felles for denne mer aktive formen for avdelingskultur er at tradisjoner, språk, ritualer, historie og symboler brukes bevisst for å skape et doxisk rammeverk rundt den aktuelle avdelingen. Jeg vil trekke fram flere aspekter ved denne prosessen, som gjerne glir over i hverandre:

For det første bidrar det til å skape mening i medlemmenes virkelighet. Jeg vil trekke inn et eksempel fra min egen førstegangstjeneste for å illustrere: Da jeg tjenestegjorde i 1. Gardekompani fikk vi grundig opplæring i bataljonens, og spesielt kompaniets, historie. Blant annet hadde vårt kompani deltatt i den berømte trefningen ved Midtskogen 10. april 1940, og det hadde vært tjenestegjørende vaktkompani i Oslo 22. juli 2011. Med referanse til blant annet disse hendelsene ble kompaniets historie konstruert som et dels mytologisk narrativ som illustrerte, forklarte og begrunnet avdelingens oppdrag og særegenhet. Dette bidro til å gi mening til hvordan og hvorfor vi var gardister generelt, og gardister i 1. Gardekompani spesielt.

Soldatene i KESK hadde ingen tilsvarende historisk forankret mytologi å forholde seg til, ettersom avdelingen først ble opprettet tidlig på 2000-tallet. Videre var avdelingen underlagt en av Hærens utdanningsinstitusjoner som de vernepliktige følte liten relevans og tilhørighet til. Dragonene vendte seg i stedet mot tradisjoner og praksiser knyttet til kavaleriet som våpenart for å konstruere en meningsbærende soldatidentitet. Disse praksisene var i stor grad knyttet til idealet om operativitet, som jeg skal komme tilbake til.

Nettopp det å konstruere identitet, både kollektivt og individuelt, er et annet viktig aspekt ved avdelingskultur. Felles forståelse av avdelingens verdier, idealer og symboler bidrar til å forme medlemmenes syn på seg selv, og legger til rette for fellesskap og tilhørighet. I regulære avdelinger (i motsetning til i spesialstyrker (Danielsen, 2015)) blir gjerne konformitet og uniformitet framholdt som viktige idealer. Dermed blir potensielt individuell og kollektiv identitet to sider av samme sak, ettersom et sentralt aspekt ved hver enkelt soldats identitet er nettopp å være en uniform del av et større fellesskap, et lag, en tropp, et kompani. Utsagnet fra kaserneveggen – "*Jeg er en dragon [i KESK]*" – kan dermed forstås både med trykk på subjektet, som sier noe om jeg'ets individuelle identitet, og med trykk på hele setningen, som sier noe om den videre helheten og jeg'ets forhold til det kollektive. Utsagnet kan dessuten forstås normativt såvel som deskriptivt.

Ved å konstruere en kollektiv, samlende identitet i en avdeling, skaper man samtidig distanse og distinksjon i forhold til andre avdelinger. En dragon i KESK er ikke lik en grensejeger, og ingen

⁶⁰ TMBN, og kanskje spesielt et av kompaniene der, har i lang tid vært kjent for utstrakt bruk av vikingsymbolikk og -mytologi for å konstruere en tydelig avdelingskultur. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom *Den Grønne Leidang*, en forening drevet av soldater i bataljonen, som blant annet gjennomfører ulike arrangementer (hovedsaklig lukkede, men også noen åpne) basert på stiliserte vikingtradisjoner og -symbolisme.

av dem er like en gardist. Stereotypisering og latterliggjøring brukes ofte som strategier for å etablere ulikhet og distanse, og understreke sin egen avdelings unike identitet:

Klokka er litt over tre. Mesteparten av troppen står utenfor garasjen og venter utålmodig på de siste, så det kan bli en tidlig middag. All forflytning til og fra garsjen skal skje samlet. Tobias kommer ut av garasjen og tar på seg bereten sin.

"Hvor er kongemerket ditt?" spør Sindre og peker anklagende på Tobias. Tobias trekker på skuldrene.

"Da må du gå med felthue," sier Kristin og ler ertende. Tobias fnyser avfeiende.

"Herregud, se på den her a," fortsetter Sindre, og henvender seg til resten av laget mens han peker på bereten til Tobias. "Den ser jo helt jævlig ut." Tobias ser litt brydd ut, og forsøker å glatte ut den krøllete bereten.

"Ja, sorry meg da! Jeg er jo ikke noen føkkings gardist! Jeg er en kriger, ikke sant! Det er sånn krigere ser ut." Tobias virker brydd og irritert, men med et glimt i øyet. Forklaringen synes godtatt av de andre.

"Hei, Gus,"⁶¹ er det noen som skyter inn fra noen rekker lenger bak. "Er ikke du gardist, egentlig?"

Det foregår en kontinuerlig trekking av grenser mellom avdelinger (og våpengrener). Dette resulterer i en gjensidig prosess der konstruksjonen av en avdelings kollektive identitet og kultur påvirker og blir påvirket av relasjonene og grensene til andre avdelinger. Den kontinuerlige reproduksjonen av avdelingskultur og grenser mellom avdelingene skjer både innad i, på tvers av og mellom avdelinger.

I store deler av Forsvaret har reproduksjonen av grupper og grenser en hierarkiserende dimensjon som preges av idealet om operativitet og en gjennomgående konkurransekultur. Idealet om å alltid framstå som og yte sitt beste (ref. teksten fra kaserneveggen) gjennomsyrrer så og si hele Forsvaret, og introduseres allerede i rekruttperioden, på opptak og befalsskoler (Rones, 2015b). Forventningen om at alle alltid streber etter å gjøre sitt beste – spesielt i kontekster der avdelinger måles mot hverandre – tillegger en form for oppfattet objektivistisk sannhet til det resulterende

⁶¹ I Forsvaret er det normalt å tiltales ved etternavn, i mitt tilfelle *Gussgard*. De som kjenner meg har helt siden min egen førstegangstjeneste forkortet dette til kallenavnet *Gus*.

hierarkiet. Hierarkiet antar dermed en selvforsterkende, selvforklarende form.

Avdelingskultur kan eksistere på ulike nivåer og i varierende sammensetninger og kontekster. Totland (2009) beskriver hvordan soldatene i TMBN først og fremst identifiserte seg med og opplevde tilhørighet til sitt eget lag, deretter troppen og til slutt kompaniet. Det syntes i liten grad å eksistere en enhetlig avdelingskultur og fellesskapsfølelse på bataljonsnivå, selv om bataljonsledelsen ønsket dette (Totland, 2009: 54). Denne tendensen, der soldatenes identitet og tilhørighet først og fremst utgikk fra de umiddelbare relasjonene til sine nærmeste medsoldater, fant jeg igjen i KESK: Soldatene i Charlie (spesielt fotlaget) uttrykte først lojalitet og samhold til resten av laget. Relasjonene mellom lagene var preget av "kødding" (Bjerke, 2016; Hellum, 2016: 36) og vennlig rivalisering, og lagene pleide ofte å konstruere grenser seg imellom gjennom kødding og latterliggjøring, uformelle konkurranser eller sågar aktiv motarbeiding.⁶²

I møte med de andre troppene ble derimot ikke lagene så viktige; da var det troppen som var det primære fellesskapet soldatene identifiserte seg med. At troppene i tillegg kom fra hver sine kontingenter (med ulike rekrutteringsgrunnlag)⁶³ bidro til å forsterke disse skillene:

"Tropp B tror liksom de er så jævla mye bedre enn oss, selv om de gjør akkurat det samme," sier Kristin irritert, og henviser ved navn til noen av gutta i eldste kont som ofte kødder med de i yngste. "De har jo bare vært på opptak hos FSK. Og de kom ikke inn en gang!"

Det var flere ting som forårsaket Kristins frustrasjon: For det første hadde de fleste av soldatene i tropp B deltatt på FSKs opptak. For mange av dem det gjaldt ble dette ansett som en prestasjon og et kvalitetsstempel i seg selv, mens andre, som Kristin, ga uttrykk for en motsatt tolkning som fokuserte på betydningen av at de ikke hadde klart opptaket. For det andre ble militær erfaring, som eldste kont kollektivt hadde mer av, lagt til grunn for vurderingen av operativ kapital. Dette betydde at mange i eldste kont (uavhengig av hvilken tropp som til enhver tid var eldst) anså seg selv som mer operative enn yngste kont,⁶⁴ og at dette var et legitimt grunnlag for forskjellsbehandling og kødding med de yngste. Den påfølgende dissonansen mellom troppenes interne avdelingskultur bidro til at soldatene i liten grad uttrykte tilhørighet og fellesskap på tvers av troppene.

⁶² Sistnevnte var ikke veldig utbredt, men forekom nå og da. Jeg skal ikke gå videre inn på de potensielle negative effektene ved å kultivere en utpreget konkurransekultur.

⁶³ Se kapittel 2.

⁶⁴ Dette fenomenet kjente jeg igjen fra min egen førstegangstjeneste: På Huseby leir var det til enhver tid fire ulike kontingenter, og et utpreget, rigid statushierarki som strakk seg fra yngste til eldste kont.

Noe alle soldatene i KESK samlet seg rundt uavhengig av tropp eller annen tilhørighet var *kriger*-begrepet og *Ulvepatchen*, avdelingsmerket med de to ulvehodene (se bilde på side 63). Ettersom KESK ikke hadde noe eget avdelingsmerke, bestemte noen seg for å lage et.⁶⁵ Ulvepatchen var ikke offisielt godkjent som avdelingsmerke, men var godkjent av avdelingssjefen for bruk i felt. Hver gang vi marsjerte eller kjørte ut i Rødsmoen tok det sjelden lang tid fra vi passerte leirvakta til noen ga ordren "*Ulvepatch på!*" Soldatene var tydelig stolte av dette, og merket framsto som et viktig identitetsskapende symbol. Ofte "glemte" soldatene å ta av Ulvepatchen da de kom tilbake til leir, selv om de kjente godt til de strenge reglene rundt bruken av den. Ulvepatchen framsto som et relativt kjønnsnøytralt symbol som ble assosiert med samhold og samarbeid i "ulveflokkene" av dragoner, men impliserte også egenskaper som aggressivitet og vilje og evne til å drepe, som tradisjonelt oppfattes assosiert med maskulinitet.

Kort tid etter at jeg ankom feltet ble jeg oppmerksom på den utstrakte bruken av begrepet *kriger* (engelsk: *warrior*), både blant avdelingsledelsen, befalet og ikke minst soldatene selv. Jeg hørte begrepet hyppigst brukt av og om mine informanter, men etter hvert framgikk det at en kriger var et mer overordnet ideal som også kunne brukes om andre typer soldater. De mest framtrepende var operatørene i FSK, TMBN, Panserbataljonen og lignende kampavdelinger. Jeg spurte både befal og vernepliktige, blant annet under intervjuene, om hva de la i kriger-begrepet. Hver gang jeg stilte spørsmålet fikk jeg et nytt svar, hvilket indikerte at det ikke fantes noen felles, etablert definisjon av hva en kriger var. Likevel var det visse trekk som gikk igjen i svarene jeg fikk. Karakteristika som aggressivitet, vinnerinstinkt, evne til å mestre hat (se under) og gode soldatferdigheter ble ofte trukket fram. Det handlet også om fysiske egenskaper, utseende og framferd, som overveiende tok utgangspunkt i og favoriserte menn og maskulinitet. Parallellen til idealet om operativitet syntes nærliggende, om ikke åpenbar. Da jeg forklarte noen av mine informanter om operativitetsbegrepet var de enige i at det virket som det samme, selv om jeg aldri hørte dem bruke *operativitet* som et emisk begrep seg imellom. Jeg anser derfor begrepene som essensielt synonyme idealer, i den forstand at en kriger i bunn og grunn er en soldat med mye operativ kapital.

Kriger-begrepet hang tett sammen med det emiske uttrykket *krige* (engelsk: *fight/wage war*). Å krige ble brukt som en slags omvendt eufemisme for militære operasjoner, med særlig fokus på manøverbaserte krigføring, aggressivitet, brutalitet, eksplosjoner, stridsvogner, nærkamp og annet som kan assosieres med såkalt høyintensitetskrig. Når vi skulle på øvelse eller ut i Rødsmoen for å trene, sa soldatene som regel at vi skulle ut og krige. Å krige ble ansett som kvalitativt annerledes

⁶⁵ Jeg kom aldri ordentlig til bunns i opphavet til Ulvepatchen, men den ble angivelig skapt av en ikke-navngitt person mange år før feltarbeidet mitt, og var således godt innarbeidet i avdelingen.

enn andre typer aktiviteter, som vedlikehold, leksjoner/utdanning eller fyfo⁶⁶, og ble stort sett, men ikke alltid, forbundet med *action*, spenning og moro blant soldatene. Sammenhengen mellom *krigere* og *det å krige* ble uttrykt av soldatene gjennom en utilsiktet sirkelforklaring som gikk ut på at det først og fremst var krigere som kriget, på samme måte som det å krige var en av de viktigste egenskapene til en kriger. *En kriger* og *å krige* kan dermed forstås som henholdsvis substantiv- og verbform av det samme emiske idealet.

"Norges største barnehage"

"Ti minutters pause," roper en stemme et stykke borte. Meldingen gjentas blant soldatene, som legger fra seg spadene og sakte begynner å bevege seg mot stedet der ryggsekkene våre ligger. Klokka er snart åtte om morgenen, og vi har allerede jobbet i over to timer. Ingen har spist noe ennå, og stemningen er sånn passe. Morgensola tvinger noen stråler gjennom det tynne skylaget, men vinden er akkurat litt for sur til at det varmer noe særlig. Små snøfnugg hvirvler rundt i den klare, skarpe lufta. Vi stiller oss ved hver vår sekk før den neste ordren kommer:

"Hold opp drikkeflaske!" Drøyt førti slitne armer strekkes i været, med hver sin drikkeflaske i hånda. "Snu dere mot makker. Drikk en tredel."

Sindre himler med øynene mens han skrur av korken. Kristin skjærer grimaser idet hun tar små slurker av det iskalde vannet. Det blir stille mens vi står og drikker isvann i snøføyka. Det kjennes ut som om det tar flere minutter før alle har klart å drikke en tredel.

"Pakk ned."

Idet de fleste begynner å pakke ned drikkeflaskene stiller Per [troppsbefal] seg på toppen av en liten grushaug. "Finn fram tannbørste!" tordner han. Noen begynner å le. Sindre ser vantro bort på meg.

"Finn fram tannbørste," gjentar Per. "Og tannkrem, de som har." Latteren dør ut, og soldatene begynner å lete fram tannbørster fra lommer og sekker. Per står urørlig og venter, med en tannbørste teatralisk hevet til munnen.

"Ta på tannkrem. Puss oppe i ett minutt." Per demonstrerer, og resten av troppen imiterer bevegelsene hans.

"Spytt ut! Puss nede i ett minutt."

⁶⁶ Emisk forkortelse for *fysisk fostring*, det vil si "vanlig", idrettsbasert trening som løping, vektløfting, etc.

Goffman (1961) forstår den totale institusjonen som en tilværelse preget av blant annet autoritær disiplin (ivaretatt av en dels separert elite), ekstrem likhet (blant den underlegne majoriteten), og utvisking av grensene mellom arbeid, hvile og privatliv. Medlemmene er helt eller delvis avskåret fra resten av samfunnet over tid, potensielt under tvang, og det kreves at de innordner seg etter den totale institusjonens rammer. Dette medfører et radikalt brudd i medlemmenes tankemønster og væremåte, i forhold til det som er vanlig i samfunnet utenfor. I mange tilfeller er den totale institusjonens formål å disiplinere medlemmene (Foucault, 1991) gjennom sosial kontroll og reproduksjon av maktforhold. Dette gjelder ifølge Foucault spesielt i kontekst av den moderne staten, som påtar seg ansvaret for sine borgere og sosialiseringen av dem.

Moderne militærtjeneste, og verneplikt i særdeleshet, er et tydelig eksempel på en total institusjon. De vernepliktige pålegges restriksjoner, disiplin og kontroll av form og omfang som ville framstått uakseptabelt eller absurd i det sivile samfunnet. Dette legitimeres juridisk og formelt gjennom militær lovgivning og et tydelig makthierarki, og symbolsk gjennom konstruksjon av en felles, militær identitet og kultur. De vernepliktige sosialiseres inn i en tilsynelatende altomfattende virkelighet der deres rolle er klart definert og alt er lagt til rette for at de skal fylle denne rollen. Dette kan forstås som en form for symbolsk vold (Bourdieu, 1998) som naturaliserer og legitimerer den totale institusjonen slik den kommer til uttrykk som verneplikt.

Det var mange faktorer som bidro til å forme den totale institusjonen slik soldatene i KESK oppfattet den. Det formelle disiplinærregimet – som for øvrig er til stede i alle militære avdelinger, uavhengig av om de er vernepliktige eller ikke – har jeg nevnt. Videre var soldatenes bevegelsesfrihet og tidsbruk regulert, både i og utenfor tjeneste, gjennom formelle regler, daglige rutiner, pålagte oppdrag og mer indirekte omstendigheter som eksempelvis leirens geografiske plassering, som jeg har beskrevet tidligere. I praksis var soldatenes eneste relle fritid begrenset til permisjoner i helgene eller langpermer i forbindelse med påske eller tilsvarende ferieperioder. De soldatene som bodde lengst unna var imidlertid "*stuck på leir*" i helgene fordi de ikke hadde praktisk mulighet til å dra hjem og tilbake igjen i løpet av to dager. Mange av soldatene det gjaldt uttrykte forståelig nok frustrasjon over dette, men opplevde en viss form for samhold seg imellom ut ifra deres felles skjebner.

Begrensningene omfattet ikke bare de fysiske og tidsmessige rammene for soldatenes hverdag, men også innholdet. Hvilke aktiviteter som skulle gjennomføres ble avgjort for dem, og soldatene hadde liten mulighet til å påvirke hva, når og hvordan. Som motreaksjon var initiativet og kreativiteten derfor desto større når soldatene måtte klare seg uten oppsyn av befal, spesielt hvis det

varte over lengre tid. Dette kunne gi utslag i alle mulige mer eller mindre gjennomtenkte påfunn, fra soving og "unnasluntring" via *practical jokes* og "kødding" til hærverk eller ulykker. Slik adferd kan forstås som en *coping*-mekanisme (Bjerke, 2016) i en hverdag med tidvis mye kjedsomhet som de vernepliktige i utgangspunktet hadde liten kontroll over. I de aller fleste tilfeller var det menn som tok initiativ til de mer utagerende påfunnene, og ofte uttrykte de kvinnelige soldatene oppgitthet eller lot seg provosere av mennenes "*barnslige oppførsel*", særlig hvis noe gikk litt for langt i deres øyne.

"Jeg er ganske glad jeg har den stillingen jeg har," sier Anna, og setter fra seg kaffekoppen. Vi sitter og spiser kveldsmat etter en lang dag med venting og ineffektivt vedlikehold i garasjen. Messa er nesten tom. Nesten alle går i sivilt. Kjøkkenet har satt ut dessertrester fra middagen noen timer tidligere: vaniljefromasj med sjokoladesaus.

"Vi har så mye mer frihet," fortsetter Anna. "Bare vi gjør det vi skal er det liksom ingen som bryr seg om at vi går litt tidligere eller stikker og trener i tjenestetid. Jeg skjønner ikke at tropp A gidder. Jeg mener, hele livet deres blir jo styrt! Per bestemmer jo bare hva de skal gjøre, og de bare: åkei." Anna gjør en karikert militærhilsen mens hun gjør til stemmen og skjærer en grimase idet hun sier "åkei."

"De merker det ikke selv en gang! Det synes jeg er så rart. De liksom bare godtar å bli herset med. Det er ganske sjukt, egentlig. Det er jo bare her [i Forsvaret] de ville gjort det."

Anna kom fra samme kontingent som tropp A, men hadde fått stilling i stabstroppen, en tropp der soldatene fikk både mer frihet og større individuelt ansvar enn de vernepliktige i resten av eskadronen. Jeg synes det var interessant å høre henne - som den eneste av mine informanter i løpet av feltarbeidet – reflektere over sin egen og sine medsoldaters livssituasjon på en måte som rørte ved essensen av den totale institusjonens symbolske vold og doxiske rammer.

Beretløpet

Hvordan skapes soldater? Forsvaret, i likhet med andre militære organisasjoner, har en bestemt måte å selekttere, trene og sosialisere dem som skal bli medlemmer av organisasjonen. Dette

refereres gjerne til som en sekundærsosialiseringsprosess (Danielsen, 2012: 36).⁶⁷ I førstegangstjenesten har denne prosessen en rekke praktiske formål og konsekvenser ved å utstyre de vernepliktige med et militært ferdighetssett, men prosessen påvirker også soldatenes identitet gjennom reproduksjon av den militære habitus. Vi kan her se konturene av isfjell-analogien dukke opp igjen. I avdelinger med en sterk avdelingskultur blir dessuten soldatenes eksponering for og inkorporering av denne et sentralt element i sosialiseringssprosessen.

Umiddelbart etter ankomst til avdelingen de skal tjenestegjøre ved, blir de vernepliktige eksponert for den militære hverdagen. Deres første militære erfaring blir å gjennomgå rekruttskolen (ofte kjent som *rekrutten*), som i Forsvaret normalt varer i rundt to måneder. Tidligere hadde Hæren sentraliserte rekruttskoler, men i dag har avdelingene overtatt dette ansvaret selv.⁶⁸ I løpet av rekrutten får de vernepliktige grunnleggende militær opplæring som skal gi dem forutsetninger for å utdannes videre og gjennomføre resten av tjenesten, uavhengig av hvilken tjenestestilling de blir tildelt. Det er mye som skal læres, og fordi det meste gjøres på sin egen, militære måte må alt læres fra bunnen av. Fra praktiske småting og detaljer som å re opp senga eller pusse sko, til mer formelle rutiner og normer som hilseregler eller opptreden i messa og på oppstillingsplass, til grunnleggende soldatferdigheter som førstehjelp og håndtering av våpen og utstyr. Dagene er lange og krevende, det er korte frister og knapt med tid, regler håndheves ofte ekstra strengt, og befalet stiller overdrevent høye, sågar bevisst uoppnåelige krav. Drill, eller inkorporering av kroppslige praksiser (Totland, 2009; Danielsen, 2015, 2012), framstår som et viktig virkemiddel for å lære og naturalisere ikke bare praktiske ferdigheter, men også holdninger og kultur.

Rekrutten oppleves og kan tolkes som en form for unntakstilstand, og har mye til felles med de to første fasene (separasjon og liminalitet) i van Genneps og Turners (Turner, 1969: 94) forståelse av overgangsritualer. Rekruttene separeres fra det sivile samfunnet, samtidig som de ennå ikke er fullt innlemmet i det militære fellesskapet, mens de forberedes på å innta sine nye identiteter som soldater.

For å markere slutten av rekrutten, gjennomfører de fleste avdelinger en variant av et overgangsrituale som alle rekruttene skal igjennom. I dette ritualet tydeliggjøres rekruttene liminalitet i enda større grad, før de til slutt transformeres til menige soldater og blir reintegrert i det militære fellesskapet. I Hæren kalles dette overgangsritualet *beretløp*, fordi soldatene først får tildelt og lov til å bære avdelingens beret når de har gjennomført beretløpet. Spesielt i de avdelingene som

⁶⁷ Den primære sosialiseringssprosessen foregår i nær familie under oppveksten.

⁶⁸ I forbindelse med Landmaktutredningen (St. Prp. 2 S (2017-2018) har det vært fremmet forslag om å gjeninnføre sentraliserte rekruttskoler.

har en avdelingsspesifikk beret⁶⁹ er det knyttet mye symbolikk, tradisjoner og følelser til beretløpet. Beretløpet inngår dermed i en videre avdelingskultur som former rekruttenes identitet som soldater i den aktuelle avdelingen.

Tropp A gjennomførte sitt beretløp kort tid etter at jeg hadde ankommet avdelingen. Jeg deltok på på størsteparten av beretløpet, primært ut ifra min metodiske strategi om å "være med på alt drittarbeidet." Dette var spesielt viktig ettersom beretløpet foregikk tidlig i feltarbeidet mens jeg fortsatt holdt på å etablere tillit hos mine informanter. På grunn av forpliktelser i min egen hjemmeavdeling fikk jeg ikke deltatt det siste døgnet av løpet, og måtte derfor basere meg på soldatenes gjenfortelling av hendelsene som utspilte seg da.

I KESK var det blant annet tradisjon at beretløpet inkluderte flere dager med bygging av feltbefestninger i et område av Rødsmoen som avdelingen uoffisielt regnet som sitt. Gravingen og byggingen ble avbrutt av perioder med stridsteknikk,⁷⁰ *tassing*⁷¹ og andre aktiviteter hvis mål var å slite oss ut. Vi fikk ett eller to måltider om dagen med kun et fysiologisk forsvarlig minimum av kalorier, og stadig mindre søvn etter hvert som dagene gikk. Det siste halvannet døgnet var det mest intense, og bestod nesten utelukkende av harde, fysiske påkjenninger som hinderløyper, stokkebæring og nærkamp. Denne måten å framprovosere fysisk og psykisk utmattelse på er utbredt i de fleste moderne, militære organisasjoner, og har flere praktiske og symbolske funksjoner:

For det første gir det grunnlag for å evaluere soldatene og få et inntrykk av hvordan hver enkelt håndterer stress og utmattelse. Dette er en spesielt viktig funksjon i forbindelse med opptak og seleksjon, ettersom man ønsker å lære kandidatens sterke og svake sider, og forsikre seg om at kandidatene klarer å fungere effektivt i et stridsmiljø.

Den andre funksjonen er nettopp å simulere fysisk og psykisk stress som kan oppstå i en stridssituasjon, og dermed gjøre soldatene kjent med det som ofte refereres til som "krigens krav". Det er med andre ord snakk om tilvenning, og er et viktig element i grunnleggende soldatutdanning.

I denne sammenheng er det et videre poeng å få soldatene til å erfare at de er i stand til å prestere utover det de selv trodde var mulig. Dette bidrar til å skape mestringsfølelse og motivasjon hos den enkelte. Et annet ord på beretløpet (og lignende øvelser) er derfor *mestringsøvelse*. En viktig forutsetning for mestring er at det innebærer å *hate* (se under).

Den siste funksjonen jeg vil påpeke kan knyttes til en mer generell forståelse av

⁶⁹ Noen avdelinger har en egen farge på bereten, som symboliserer avdelingens særegenhet. KESK er et eksempel på en slik avdeling, der soldatene går med svart beret. Svart er kavaleriets farge.

⁷⁰ Emisk fellesbetegnelse på stridsdriller, taktisk forflytning, våpenhåndtering og andre stridsrelaterte ferdigheter.

⁷¹ Emisk begrep og forkortelse for *transport av syke og sårede*. Handler i hovedsak om å bære "sårede" medsoldater.

overgangsritualer, og handler om å skape en følelse av eksklusivitet og tilhørighet blant de som har gjennomgått det (Danielsen, 2015). Beretløpet kan anses som en opptaksprøve til det fullverdige, militære fellesskapet i en avdeling, og bidrar til å understreke likhet og samhold blant medlemmene, fordi alle vet at alle andre har gjennomgått det samme.

Soldatene trakk særlig fram de to sistnevnte aspektene da de snakket om beretløpet i ettertid. Det var tydelig at deres felles erfaringer ble et viktig grunnlag for samhold, solidaritet og en samlende avdelingskultur, uavhengig av kjønn. Dette bidro tilsynelatende til å redusere fordommer og utjevne forskjeller mellom kjønnene, ettersom alle hadde vært igjennom det samme. Soldatene rettet imidlertid lite oppmerksomhet mot det forhold at de fysisk sterkeste (mennene) hadde hatt bedre forutsetninger for å klare seg, og at beretløpet i teorien hadde vært en mindre påkjenning for dem, relativt sett. Mennene unnlot trolig å trekke det fram fordi det kunne undergrave deres egen innsats og medføre mindre operativ kapital, mens kvinnene på lignende måte unngikk det fordi det impliserte at de hadde klart seg *til tross for* at de var "svake kvinner". Dette kunne tilsvarende medføre reduksjon av operativ kapital, men på et noe annerledes grunnlag.

Det var en utbredt oppfatning at jo mer slitsomt og vanskelig beretløpet var, jo høyere status (operativ kapital) ga det å ha gjennomført. Eksempelvis påpekte et befal at tropp A sitt beretløp angivelig hadde vært hardere enn tropp B sitt (hovedsakelig på grunn av forskjellige årstider). Denne påstanden ble utnyttet for hva den var verdt av soldatene i tropp A, som følgelig tok dette med i den kontinuerlige beregningen av operativ kapital og sin rivalisering med tropp B. Tropp B svarte med at rekruttperioden deres hadde vært generelt hardere fordi den hadde vært en del av i FSK-opptaket.

Sola skinner. Det milde vårværet er en verden av forskjell fra snø- og haglstormene vi har hatt de foregående dagene. Det hjelper likevel lite nå, der vi står i grøftekanten og venter på å fortsette den halvannen mil lange marsjen tilbake til leir. Nesten ingen har orket å ta av seg sekkene. De fleste har bare slengt seg ned, mens noen fortsatt står. Kristin bøyer seg framover for å avlaste skuldrene, og gulper i seg vann fra feltflaska. Morten stirrer tomt foran seg. Ingunn er blek og skjærer grimaser. Sekken hennes er ikke skikkelig justert. Jeg går bort for å hjelpe henne. Hun lukker øynene og hikster når jeg spør hvordan det går. Jeg forteller henne hvordan stroppene bør strammes, og viser på min egen sekk. Hun nikker og smiler tappert, samtidig som det renner en tåre ned det ene kinnet hennes.

"Nå må dere slutte å syte!"

Per marsjerer langs rekken av utslitte soldater. Jeg har ikke helt fått med meg om det var noen foranledning for utbruddet hans.

"Dere er faen ikke krigere! Det her er ikke noen folkehøyskole! Dere tror dere har hata fram til nå? Dere har ikke begynt å hate en gang! Tro meg, det kommer til å bli mye verre!"

Per tar en pause, snur og marsjerer tilbake. Kristin har rettet seg opp, og rydder ned vannflaska. Morten stirrer fortsatt tomt ut i lufta. Ingunn har tatt på seg solbriller.

"Sett i marsj!"

Et sentralt element av beretløpet (og enkelte andre øvelser og situasjoner) og den påfølgende vurderingen av operativ kapital, var det *å hate*. Dette emiske uttrykket – som også ble brukt i substantivform – handlet dypest sett om alt som bidro til å gjøre soldatenes tilværelse miserabel. En rekke faktorer kunne spille inn, som regel i kombinasjon, eksempelvis vær og føre, lite mat og søvn, gnagsår, tunge pakninger eller slitsomme arbeidsoppgaver. I utgangspunktet ønsket ingen å hate, og soldatene forsøkte i det lengste å unngå det. Samtidig var evnen til å tåle hat uten å bryte sammen svært verdifull i vurderingen av operativ kapital. Med andre ord var hat ukomfortabelt der og da, men i ettertid var det en potensiell kilde både til operativ kapital, mestringsfølelse, samhold og tilhørighet (forutsatt at flere hadde opplevd det samme). Soldatene hadde derfor en tvetydig holdning til hat, på grunn av disse uløselig sammenviklede positive og negative aspektene.

"Fotslimet"

Det moderne Forsvaret er høyteknologisk, med en mengde avanserte maskiner, utstyr og teknologi. I enkelte tilfeller kreves det såpass omfattende utdanning og erfaring for å bemanne utstyret at det ikke er mulig å bruke vernepliktige, slik som eksempelvis på helikopter eller innen elektronisk krigføring (EK). En del maskiner og utstyr er imidlertid ukomplisert nok til at de kan overlates til vernepliktige med rett opplæring. Blant disse finner vi Hærens Leopard 2 stridsvogner og CV90 stormpanservogner, som blant annet finnes i KESK. Tropp A var én av de to troppene i avdelingen som var oppsatt med sistnevnte. Stormpanservogner (SPV) ligner visuelt på stridsvogner, men er lettere, har mindre pansring og våpen, og har et stridsrom bak i vogna som frakter et lag med fotsoldater. I KESK bestod normalt en fullt oppsatt CV90 av et fotlag på syv soldater og et vognmannskap på to. I tillegg kom en fotlagfører og en vognkommandør, men disse var begge

befal, typisk av sersjants grad.

I tropp A var fire av totalt ni vognmannskap kvinner, mens fottroppen bestod av tre kvinner og tjue menn. Jeg mener det er vanskelig å ikke se den påfølgende diskusjonen i sammenheng med denne skjeve kjønnsfordelingen, selv om mine informanter sjelden snakket direkte om det, og avdelingsledelsen insisterte på at fordelingen var tilfeldig (ut ifra kriterier jeg kommer inn på nedenfor).

Mot slutten av rekrutten skulle soldatene søke seg til tjenestestillingene de skulle ha resten av førstegangstjenesten. Dette skjedde før jeg begynte feltarbeidet mitt, men soldatene fortalte at det hadde vært knyttet stor spenning til hvem som fikk stillingene som vognmannskap. Disse stillingene hadde på forhånd blitt fremsnakket av befalet og framsto som prestisjefulle, blant annet fordi det hadde blitt understreket at kun *"de beste"* ville bli valgt. Nøyaktig hva troppsledelsen la i dette vet jeg ikke, men soldatene selv mente at teknisk bakgrunn og/eller gode resultater fra skole var avgjørende. Med andre ord var det en gjennomgående oppfatning at de "smarteste" ble plukket ut til vogn. Vognmannskapet gjennomgikk da også et intensivt og teoretisk krevende kurs over tre uker før de kunne tiltre i stillingene sine. Utvelgelsesprosessen og den antatte begrunnelsen bidro til at vognmannskapet fikk en form for elitestatus i forhold til resten av troppen, som "bare" var fotsoldater. Implikasjonen var at det å være fotsoldat ikke krevde noen spesielle egenskaper, og at hvem som helst kunne bli det. Dette var en kontinuerlig kilde til friksjon og konflikt gjennom tjenesten, og var et hyppig diskusjonstema blant soldatene.

"Åssen går det her da?" Vognkommandør Torstein stikker hodet sitt inn luka til stridsrommet. Jeg og Sindre sitter i hvert vårt hjørne og er i ferd med å rydde etter en dag med samtrening med hele troppen.

"Bra," svarer jeg og kikker opp. "Men det er jo helt sinnsykt mye sand." Torstein rynker på nesa før han smiler lattermildt.

"Og fot kan umulig ha rydda etter seg," skyter Sindre inn og holder opp en håndfull med sjokoladepapir, brødskorper og en tom snusboks. Smilet til Torstein forsvinner umiddelbart.

"Jævla fotslim!" utbryter han. "Det der vet de så forbanna godt! Det er fot som har ansvar for stridsrommet! Dere har mer enn nok av andre ting å gjøre på vogna. Jeg må gå og snakke med Per, for fotslimet må faen meg lære å gjøre jobben sin."

Skillet som ble skapt mellom fot og vogn påvirket soldatenes forståelse av seg selv og sine identiteter som soldater. I tillegg så jeg konturer av separate avdelingskulturer i de to gruppene, noe som ble forsterket av at vogn og fot stadig søkte å differensiere og distansere seg fra hverandre innenfor rammene av troppen. Dette ble delvis oppmuntret og delvis motarbeidet av befalet i ulike kontekster. Ofte oppmuntret de til differensiering og intern kultur når fot og vogn var hver for seg, mens samhold ble framholdt som viktig når hele troppen var samlet. Disse dels motstridende signalene fra befalets side gjenspeilet soldatenes egne tvetydige holdninger til troppssamhold og avdelingskultur.

Vogn og fot brukte ofte mye tid hver for seg, og hadde tidvis svært ulik hverdag. Mens fot ofte var ute i Rødsmoen for å *krige*, bestod mye av hverdagen til vogn av vedlikehold, kjøretrening og andre aktiviteter spesifikt knyttet opp mot CVene. Særlig vedlikehold tok mye tid, og medførte at vogn brukte mye tid i leir, mens fot var ute i felt. Dette gikk ikke upåaktet hen blant soldatene, og når vogn og fot møttes var det alltid noen som kommenterte hvordan fot var *"ute og hata"* eller *"ute og kriga"*, mens vogn var *"inne og chilla"*. Kommentarene kom oftest fra noen i fot, gjerne med en undertone av misunnelse og/eller latterliggjøring. Som jeg har vært inne på tidligere fungerte latterliggjøring og kødding som en strategi for å konstruere identitet og grenser mellom grupper. Når noen i fot påpekte at vogn ikke var *"ute og hata"* sammen med dem, innebar dette en normativ vurdering av de to gruppenes plassering i operativitetshierarkiet, der vogn framsto som minst operativ. Det var derfor viktig for fot å understreke at de i slike sammenhenger ikke var del av samme gruppe som vogn, ettersom dette i deres øyne ville redusere deres egen status. Her ble altså vogntroppens tilsynelatende elitestatus snudd på hodet, og det var i stedet fot som ble best ansett på grunnlag av den operative kapitalen som lå i å hate og krige.

Utover i tjenesten begynte de stadige kommentarene fra fot å påvirke vogntroppens syn på seg selv. Det ble spesielt tydelig under sommerens mønstringsperiode.⁷² Over flere uker var vogntroppen opptatt med omfattende vedlikehold og rengjøring av vognene, et svært møysommelig og monotont arbeid. I samme periode holdt fot på med diverse oppdrag, eller de brukte tida på å krige i Rødsmoen. Vogntroppen oppfattet situasjonen som urettferdig, og sin egen rolle som kjedelig og meningsløs. Noen sa de angret på å ha søkt seg til vogn, fordi de *"(...) aldri fikk være med ut og krige"*. Andre forsøkte å holde motivasjonen oppe:

"Jeg bare gleder meg så jævlig til november. Da skal fot ligge ute i sludd og snø og hate,

⁷² Mønstring skjer 1-2 ganger i året, og er en periode der alt en avdeling eier av våpen, utstyr, kjøretøy og annet materiell skal kontrolleres, repareres, vaskes og registreres.

mens jeg skal sitte inne i en varm vogn og spise sjokolade."

- Sindre.

De fleste i vogntroppen delte Sindres oppfatning, og var glade for at de i utgangspunktet slapp å hate like mye som fot, selv om det innebar at de vanskeligere kunne benytte seg av hat som kilde til operativ kapital. Dette førte til at mange i fottroppen også uttrykte misunnelse ovenfor vogn, noe vogn i økende grad brukte som motargument hver gang noen kommenterte at de bare var *"inne og chill"*. Den iboende tvetydigheten i hat, som både en uønsket tilstand og en potensiell kilde til operativ kapital, ble dermed brukt av både fot og vogn i en vekselvirkende argumentasjonssyklus for å konstruere mening i sine respektive, kollektive virkeligheter. Denne tendensen observerte jeg også i samhandlingen mellom manøvertroppene og stabstroppen, der forskjellene i arbeidsoppgaver var enda mer markerte enn mellom fot og vogn. Det ble etablert et grunnleggende, kvalitativt skille mellom manøvertroppene og stabstroppen, der sistnevnte ble tilgodesett lite operativ kapital fordi de i utgangspunktet ikke ble ansett som krigere.

Bakken rister idet to CV'er kommer rullende mot oss. I skogholtet ved siden av rykker fotlagene fram. Plutselig åpnes det ild fra de nedgravde stillingene tretti meter til venstre for oss. Det knatrer i rødplast.⁷³ CV'ene svarer med simulerte kanoner. De elektroniske smellene fra Saab'en høres komiske ut sammenlignet med den "ekte" rødplasten. En Leo dunderer forbi på den åpne sletta litt lenger unna, på vei for å angripe et mål lenger bort. Brølene fra de tre mektige dieselmotorene kjennes i hele kroppen. Jeg og Håvard holder oss for ørene selv om vi begge allerede har på hørselvern. Håvard har et rart, litt ubestemmelig uttrykk i ansiktet. Det ser mest ut som om han tenker hardt.

Det spraker i radioen til Håvard, noen ord jeg ikke fanger opp i larmen. Håvard svarer, kaster et raskt blick på kartprogrammet på nettbrettet sitt og finner fram en lysrakett fra sekken. Den eksploderende lysraketten fanger oppmerksomheten til følgebefalet som går bak de angripende soldatene. Han ser seg rundt og begynner å peke på tilfeldige soldater med noe som ligner en signalgul fjernkontroll. En elektronisk kvinnestemme begynner å messe stakatto fra soldatenes Saab-utstyr: "Drept. Artilleri. Drept. Artilleri."

"Faen, jeg skulle gjerne vært med der, ass," sier Håvard når angrepet har passert oss. Han høres nesten fraværende ut, med et snev av noe som høres ut som lengsel. Ansiktet hans har det

⁷³ Emisk begrep for Forsvarets løsammunisjon.

samme, ubestemmelige uttrykket som tidligere.

"Hvorfor det?" spør jeg. Håvard snur seg mot meg og trekker på skuldrene.

"Det er jo kult å krige, da. Det var jo liksom derfor jeg kom hit. Jeg ble litt skuffa da jeg ble satt i stab. Men det er ganske digg å kunne gjøre litt sånn hva jeg vil, bestemme over min egen hverdag."

"Var du ute i går?" spør jeg. Håvard lyser opp. Dagen før hadde det striregnet. Alle i fotlagene hadde vært gjennomvåte og iskalde hele dagen, meg selv inkludert.

"Haha, nei. De hadde ikke med artilleri da, så vi gjorde noe annet. Det var faktisk jævlig deilig. Da var jeg glad for at jeg var i stab, ass."

"Jeg var jo med fot i går," sier jeg. "Det var ganske mange der som sa de skulle ønske de var i stab."

Håvard ser på meg og smiler.

Det var en utbredt, men sjelden uttalt, oppfatning i tropp A at kollegaene deres i stabstroppen hadde mislyktes eller på annen måte vist seg uegnet til "ekte" militærtjeneste.⁷⁴ Noen av stabssoldatene fikk sympati fordi de angivelig hadde hatt uflaks (på grunn av sykdom eller lignende), mens andre ble ansett å mangle vilje eller evne til å prestere som en kriger. Noen få ble karakterisert som *løk*⁷⁵, og hadde angivelig blitt plassert i staben som en form for straff.

Stabssoldatenes egne oppfatninger sammenfalt delvis med disse beskrivelsene. De anså seg selv dels som tilfeldige ofre for sykdom eller lignende, dels som målrettede og bevisste på hva stabstjeneste kunne tilby av personlig frihet (som uttrykt av Anna på side 71), utdanningsmuligheter eller nettverksbygging. Sistnevnte beskrivelse, der stabssoldatene framsto som mer langsiktige og "smartere" enn resten av dragonene, stod sentralt i konstruksjon av mening og identitet blant stabssoldatene, ikke helt ulikt oppfatningen av vogntroppens initielle elitestatus.

Dragonene brukte tilsvarende forklaringer og beskrivelser om andre vernepliktige på leiren, med tydelig overvekt på de to siste (at de var uegnet som krigere og/eller hadde blitt plassert i en stilling som straff). Dette tilskrev soldatene det gjaldt selv ansvaret for sin egen tilværelse.⁷⁶ Denne normative vurderingen impliserte at de vernepliktige soldatene ved eksempelvis sykestua eller vakt-

⁷⁴ Oppfatningen om at det er kampsoldater i frontlinjen som er de "ekte" soldatene eksisterer også andre steder enn Norge, eksemplifisert ved nedsettende, latterliggjørende uttrykk som det amerikanske *POG (Personnel Other than Grunts)*, eller det israelske *jobnik* (Ben-Ari, 2001: 253).

⁷⁵ Emisk begrep for en som framstår som dum, klønete og lite operativ.

⁷⁶ Ref. konkurransementaliteten beskrevet på side 66-67.

og sikringsavdelingen ikke kvalifiserte som krigere, og dermed startet med et betydelig handicap i beregningen av operativ kapital. Jeg fikk som tidligere nevnt ikke anledning til å gjøre en komparativ studie, så jeg kan ikke si noe om hvordan disse andre vernepliktige oppfattet eller forholdt seg til dette.

Spenningsfeltet mellom hva som ble oppfattet som kjedelig og lite operativt, men komfortabelt på den ene siden, og spennende og operativt, men potensielt svært ukomfortabelt på den andre, bidro til å gjøre idealet om operativitet noe mer nyansert enn det man kunne få inntrykk av ved første øyekast. I hvilken grad og i hvilke kontekster operativ kapital var verdt å hate for var en konstant problemstilling for soldatene, som det ikke fantes noe entydig svar på. Dette reduserte imidlertid ikke betydningen som operativitet hadde for soldatenes forståelse av identitet. Derfor var det viktig for soldatene at hat ikke var den eneste kilden til operativ kapital. Også andre symboler og praksiser tilknyttet forståelsen av krigeren – eller idealsoldaten – kunne benyttes, noe jeg kommer nærmere inn på i neste kapittel.

Kapittel 6 – Kjønnsnøytral krigerkultur?

"Erru maskin, eller?"

Når det gjaldt å etablere en kriger-identitet var soldatene opptatt av visuelle kjennetegn og symbolske identitetsmarkører. Det var særlig tre elementer som fikk mye oppmerksomhet: Skjegg/ansiktshår, muskler og *kit*, det vil si våpen og utstyr. Disse symbolene ble tilsynelatende holdt i lik aktelse på tvers av de ulike (del)troppene, men ble forstått og uttrykt noe ulikt av kvinner og menn.

I tråd med Hærens uniformsreglement skal alle hærsoldater i utgangspunktet være glattbarberte hver dag. Mine informanter hadde imidlertid anledning til å anlegge skjegg eller bart etter innvilget søknad til troppssjef. Ett av kriteriene var at hårveksten måtte være jevn og tydelig, slik at man "så ordentlig ut", og at det ikke bare var en unnskyldning for å slippe å barbere seg hver dag. Barbering ble sjekket hver morgen ved oppstilling. Flere av de 19-20 år gamle vernepliktige oppfylte ikke kriteriene for skjeggsøknad, men de fleste som gjorde det grep muligheten til å anlegge skjegg eller bart. Særlig helskjegg var populært, fortrinnsvis så stort og kraftig som mulig, såkalt "tømmerhogger-skjegg". Dette hadde trolig sammenheng med at dette var/hadde vært utbredt blant annet i TMBN.⁷⁷ Skjegget, gjerne i kombinasjon med uflidd hår og/eller slitt, utvasket uniform, ble av mange av mine informanter ansett som et symbol og identifiserende kjennetegn på en kriger. Flere av operatørene i TMBN og FSK ble stadig observert slik, en tendens Danielsen beskriver som relativt vanlig i spesialstyrkemiljøer (Danielsen, 2012: 116-117). Implikasjonen var at en kriger ikke brydde seg om utseende, framferd og formelle reglementer (som uniformsreglementet), men i stedet viet all sin oppmerksomhet mot det å krige.⁷⁸ Innenfor rammene av den totale institusjonen var de vernepliktige selv pålagt omfattende reguleringer i antrekk og utseende, som blant annet ble håndhevet strengt ved inngangen til messa og på morgenoppstillinger. Det ble ikke akseptert å gå i slitte uniformer eller avvike fra uniformsreglementet på andre måter. Godkjent skjegg var dermed en av de få mulighetene de mannlige vernepliktige hadde til å uttrykke en synlig kriger-identitet.

⁷⁷ Helskjegg ble populært blant mange vestlige soldater som tjenestegjorde i Afghanistan etter 2001 (særlig spesialstyrker), blant annet fordi det angivelig bidro til å redusere kulturell friksjon mellom dem og lokalbefolkningen. Taliban hadde påbudt skjegg for menn da de styrte Afghanistan fra 1996 til 2001.

⁷⁸ Se for øvrig empiriutdraget på side 66.

De kvinnelige soldatene, i likhet med mennene som ikke fikk innvilget skjeggsøknad, hadde ingen anledning til å benytte skjegg som identitetsmarkør. Kvinnene uttrykte heller ikke den samme formen for beundring og respekt for de hårete kriger-forbildene i TMBN eller FSK som deres mannlige medsoldater. De hadde i hovedsak den samme forståelsen av kriger-idealet som mennene, men delte tilsynelatende ikke oppfatningen av skjeggets symbolikk. Denne forskjellen kan forstås i sammenheng med mer generelle, kjønnsdelte holdninger knyttet til hygiene, utseende og skjønnhet, ettersom enkelte kvinnelige soldater omtalte skjegg som stygt eller ekkelt. Imidlertid bør det etter min mening ikke være veldig oppsiktsvekkende at en gruppe som utelukkes fra å bruke et symbol av årsaker som ligger utenfor deres kontroll unnlater å tillegge det aktuelle symbolet verdi. Jeg oppfattet ikke at kvinnene hadde et tilsvarende eksklusivt, visuelt symbol som kunne knyttes til deres identitet som krigere/soldater. Jeg vil argumentere for at dette hadde sammenheng med at krigeridentiteten som sådan var implisitt maskulin.

Et annet kjennetegn på en kriger, der det visuelle aspektet også var viktig, var muskler. I likhet med skjegget, var mennene generelt mest opptatt av dette, og tilla det tilsynelatende en større symbols verdi. Kvinnene var også opptatt av å trene (de fleste av dem drev eller hadde drevet aktivt med idrett), men deres holdninger var i større grad preget av pragmatisme og et mer overordnet fokus på helse og allsidig fysikk. Blant mennene var det særlig viktig at bryst, skuldre og overarmer ideelt skulle være store, markerte og synlige. Eksplosiv styrketrening, eller "pumping", var derfor en viktig fritidsaktivitet for mange av de mannlige soldatene.

Sola står allerede høyt på himmelen og varmer brosteinen. Klokka er halv ni, og det er tid for garasjegym. På grunn av ferieavvikling og avspasering kommer det ikke noe befal før i titida. Likevel har soldatene pliktoppfyllende funnet fram traktordekk, slegger og ammokasser fylt med grus. Garasjegym er "fattigmanns-trening", der man bruker det avdelingsgarasjen har å by på.

Interessen virker heller laber, forståelig nok, en lat mandags sommermorgen. Det er fortsatt noen uker igjen av fellesferien, og de fleste kunne sikkert heller tenkt seg å sove lenge, drikke øl og sole seg. Praten rundt frokosten dreide seg primært om snaps fra venner og familie på ferie.

"Åh, det her er så jævla unødvendig, ass," utbryter Tobias oppgitt og setter seg på en ammokasse. "Kan vi ikke bare gå og ha egentrening, a?" Egentrening er i praksis et kodeord for fri. Tobias får medhold fra flere.

"Kom igjen, a! Er du ikke maskin, eller?" Åsmund prøver å egge fram litt entusiasme. Han

vrenger av seg uniformsjakka og bretter opp ermene på t-skjorta til en singlet.

"Alle i Bravo skal i hvert fall være med," legger Trym til, og vrenger av seg sin egen jakke. "Vi er jo maskin-laget!"

Flere ler, og stemningen stiger. Tobias rister på hodet før han reiser seg og begynner å kneppe opp jakka. Trym løfter ei slegge og fortsetter med et bredt, selvsikkert glis: "Bravo har løpenekt og pumpeplikt. Det er derfor vi er maskiner."

Maskin ble etter hvert brukt nærmest synonymt med *kriger* som betegnelse på idealsoldaten, men med særlig fokus på fysisk styrke og evne til å mestre hat. Den atletiske, maskuline kroppen, med bred brystkasse og store biceps, var det symbolske idealet. Flere av mennene ga også uttrykk for en nedvurdering av kondisjon og utholdenhet som egenskaper omsettelige i operativ kapital. Dette kan synes paradoksalt, ettersom utholdenhet er svært viktig for soldater (noe befalet også understreket i forsøk på å oppmuntre til allsidig trening). Det viste seg dessuten at mange av mennene kunne løpe både raskt og langt når de først måtte, hvilket indikerte at de var fullt klar over dette. Paradokset blir mer forståelig hvis vi ser det i sammenheng med kroppen som visuelt symbol: Det er nesten umulig å bedømme eksempelvis lungekapasiteten eller makspulsen til en person bare ved å se på vedkommende. Synlige muskler er derimot enkle å vurdere og gir umiddelbare assosiasjoner, i dette tilfellet assosiasjoner til at vedkommende er *maskin* eller *kriger*. "Pumping" fikk derfor spesielt mye oppmerksomhet.

Å framstå som fysisk stor og kraftig ble ansett som et viktig aspekt ved å være (eller se ut som) en *maskin*. Dette førte blant annet til at omtrent halvveis i feltarbeidet begynte nesten alle de mannlige soldatene i tropp A å innta proteinpulver, kreatin, *gainer* og andre kosttilskudd som var ment å øke kropps- og muskelmasse. Selv om noen av soldatene gradvis mistet interessen etter den innledende entusiasmen, fortsatte denne trenden til jeg avsluttet feltarbeidet mitt. Det uttalte formålet var for de fleste rett og slett å "*bli svær*", hvilket illustrerte betydningen soldatene tilla kroppens visuelle framtoning, spesielt med tanke på fysisk størrelse.

Selv om de fleste av kvinnene trente mye og ofte, var det vanskelig for dem å få like store muskler som mennene. Dette hadde de blitt advart om da troppen hadde hatt leksjoner i treningslære, og var i likhet med skjegg noe kvinnene ikke hadde så mye kontroll over, ettersom muskelmasse og -vekst i stor grad påvirkes av hormoner. Kvinnene trente ofte noe mer allsidig, og fokuserte i større grad på kondisjon, bevegelighet og utholdende framfor maksimal styrke. Deres tolkning av maskin-/kriger-idealet var tilsvarende mer rettet mot evnen og viljen til å tåle

påkjenninger. Særlig viljestyrken og mestringsfølelsen knyttet til å mestre fysiske utfordringer ble vektlagt. Dette kan indikere at kvinnenes oppfatning av hva det ville si å være sterk (les: være en kriger) ikke nødvendigvis handlet om hvor store muskler man hadde, hvor tungt man kunne bære eller hvor fort man kunne løpe, men mer om å ha en sterk psyke, gode holdninger og motivasjon til å omsette dette til praktisk mestring. Flere av kvinnene jeg intervjuet bekreftet en slik holdning.

Det siste krigersymbolet som fikk mye oppmerksomhet blant soldatene var det som gikk under betegnelsen *kit*, det vil si våpen, våpentilbehør, uniformseffekter og annet utstyr. I utgangspunktet hadde ikke de vernepliktige lov til å bruke annet enn utlevert utstyr. En del av dette utstyret var gammelt og/eller slitt etter mange års bruk av flere kontingenter, og enkelte effekter ble oppfattet som direkte umoderne. Dette passet dårlig med soldatenes oppfatning av hvordan en kriger var utstyrt. Forbildene deres i TMBN og FSK ble ofte avbildet og observert med topp moderne utstyr. De vernepliktige forsøkte å emulere dette som best de kunne, og benyttet enhver anledning til å etterspørre eller skaffe seg mer og bedre *kit*, selv om ikke alt ble akseptert av befalet. Særlig én episode illustrerte hvor viktig *kit* tilsynelatende var for soldatenes identitet:

Vi er på vei tilbake til garasjen etter å ha blitt sendt ned på kaserna for å hente hjelm. Soldatene er forventningsfulle. Det har gått rykter i flere dager om at de skal få Ops-Core,⁷⁹ siden de nå har blitt fullverdige dragoner.

"Jeg gleder meg så sjukt til å bli kvitt den jævla løkhjelm," sier Sindre. Kristin og Morten bifaller.

Når vi kommer opp til garasjen fortsetter vi med vedlikehold av lagsutstyr. Snart kommer Per, Torstein og noen av lagførerene med store pappkasser, som rett nok er fulle av Ops-Core-hjelmer. Soldatene blir ropt opp alfabetisk for å få sin størrelse. Sindre gliser fra øre til øre når han kommer tilbake med sin: "Endelig!"

Jeg har selv brukt Ops-Core i flere år, og går rundt for å hjelpe soldatene med å justere stropper og feste hjelmtrekk. "Den passer mye bedre enn den gamle," smiler Kristin etter at hun har festet hakestroppen, og ruller hodet overdrevent fra side til side for å understreke hva hun mener.

"Dette her er juleaften, ass!" utbryter Tobias henrykt idet han pakker ut sin hjelm, som tilfeldigvis er splitter ny. Ikke alle hjelmene er fabrikknye, men det bryr soldatene seg lite om.

⁷⁹ Forsvarets moderne kompositt-hjelm, erstatter for den såkalte *Cato-potta* (etter produsenten Cato Ringstad AS) fra tidlig 2000-tallet. Begge hjelmene er fortsatt i bruk i Forsvaret.

Det viktigste er tydeligvis at de slipper å bruke "løkhjelmen" mer. Stemningen i garasjen er høy.

"Nå er jeg klar for å krige!" sier Morten og dunker seg selv på brystet og hjelmen. Sindre og Tobias gliser.

Det var tydelig at den moderne hjelmen, som blant annet hadde integrert nattoptikkfeste og montasjeskinner for montering av hørselvern, lykt og annet ekstrautstyr (det vil si mer *kit*), var ettertraktet blant soldatene. Ikke bare ville den tilsynelatende forbedrede funksjonaliteten bidra til å gjøre dem mer effektive i strid (les: bedre krigere); vel så viktig var det at soldatene i større grad enn før *så ut som* og *følte seg som* krigere. I likhet med muskler og skjegg ble *kit* ansett som sentrale symboler på kriger-idealet, som kunne omsettes i operativ kapital blant de vernepliktige. Av disse tre symbolene var *kit* det minst kjønnsespesifikke, og ble da også oppfattet som et viktig krigersymbol av kvinnene i langt større grad enn muskler og skjegg. Det kunne likevel synes som om kvinnene også på dette området hadde et noe mer pragmatisk utgangspunkt enn mennene (jfr. Kristins uttalelse over), der det først og fremst var funksjonalitet som påvirket vurderingen av den potensielle operative kapitalen i en bestemt type *kit*.

"...og Kristin!"

Alle kvinnene jeg intervjuet, og mange jeg snakket med i andre sammenhenger, virket bevisste på en hegemonisk maskulinitet og mennenes doxiske eierskap over kriger-idealet. Kvinnene var tydelig inneforstått med at de befant seg i "mennenes verden", og flere ga uttrykk for at de oppfattet seg selv som *tokens*, selv om de ikke brukte dette begrepet. Kanskje særlig det å bli ignorert og oversett – spesielt av det mannlige befalet⁸⁰ – var kilde til mye frustrasjon og skuffelse blant kvinnene. Eksempelvis henvendte de fleste av de mannlige lagførerne seg konsekvent til "*gutta*" når de samhandlet med soldatene, som illustrert i vignetten i kapittel 1. Hvorvidt dette var bevisste handlinger fra befalets side er mindre relevant, all den tid kvinnene i praksis hadde subjektive opplevelser av å bli usynliggjort og maskulinisert.

"Det er litt rart da, når han [mannlig befal] først står og prater masse med gutta og koddere og sånn. Også hvis jeg bare stiller ham et spørsmål eller noe etterpå, så ser han nesten ikke på

⁸⁰ Under feltarbeidet mitt var det på det meste fire kvinnelige befal i avdelingen (av rundt tretti totalt), hvorav 1-2 var i tropp A.

meg en gang. Det blir ganske vanskelig å føle seg inkludert når man føler man ikke kan prate med lagføreren sin."

- Ingunn, intervju.

Særlig på lagførernivå var det generelt lite som skilte befalet fra de vernepliktige med tanke på alder, bakgrunn og holdninger. De delte derfor mange av de samme forståelsene av kriger-idealet og medfølgende symboler og praksiser som de vernepliktige. Befalet var autoritetsfigurer og rollemodeller med praktisk og symbolsk ansvar for sosialiseringen av de vernepliktige soldatene, og spilte derfor en særlig sentral rolle i å reprodusere og forsterke kriger-idealet blant de vernepliktige. Samtidig lot befalet selv seg påvirke av de samme forbildene i TMBN og FSK som de vernepliktige. Enkelte av de mannlige lagførerne virket særlig opptatt av operativ kapital, og forsøkte å gi tydelig uttrykk for sine kriger-identiteter gjennom bruk av symbolene beskrevet over. Denne tilnærmingen fikk dem til å framstå som nærmest overdrevent maskuline, noe mange av de mannlige vernepliktige beundret og bifalt. Kvinnene oppfattet det derimot som problematisk, fordi de mente det bidro til å hindre omsorg, fortrolighet og tillit mellom befalet og vernepliktige. Mens de fleste mennene – uavhengig av grad – kunne omgås og kommunisere ut ifra en felles virkelighetsoppfatning der det maskuline kriger-idealet stod sentralt, befant kvinnene seg på siden av dette fellesskapet i kraft av sitt kjønn. Med andre ord framsto kriger-idealet som utgangspunkt for både *male identity* og *manhood*,⁸¹ altså som både definerende og normativ maskulinitet. I tillegg antok det kjønnede kriger-idealet en form av *men's role*, altså en maskulin kjønnsrolle som kvinnene per definisjon var ekskludert fra. Dette medførte blant annet at de fleste kvinnes forhold til befalet, også sine egne lagførere, var preget av overflatiskhet og en lav grad av tillit.

"Noen ganger blir jeg bare skikkelig lei, eller overraska over at de [mennene] kan være sånn. (...) Jeg tror kanskje det hadde funka bedre hvis alle gutta hadde vært sånn tjuefem eller noe. Da hadde de kanskje vært litt mer oppegående."

- Anna.

Flere av kvinnene jeg intervjuet fortalte at de foretrakk å omgås og samarbeide med menn. Ikke alle var like tydelige på hvorfor, men et gjennomgangstema var at de anså menn som enklere å forholde seg til, og at kvinner angivelig kunne framstå som manipulerende, uærlige eller

⁸¹ Ref. Gutmanns perspektiver på maskulinitet, presentert i kapittel 4.

rivaliserende. Enkelte framholdt dette som medvirkende motivasjon for å ha søkt seg til KESK (i motsetning til avdelinger med tradisjonelt høyere kvinneandel). Lignende holdninger har vært undersøkt i tidligere forskning på kvinner i Forsvaret, særlig med tanke på såkalt dronningbieteori⁸² (Hellum, 2016; Rones & Steder, 2017), med varierende funn.

I praksis viste det seg imidlertid at kvinnene hadde tilsynelatende lite til felles med mennene, og oppfattet dem ofte som useriøse, umodne eller "*for guttete*". Kvinnene søkte heller fellesskap med hverandre, blant annet gjennom "jentekvelder" og andre felles aktiviteter på fritida, eller fysisk samvær med hverandre under tjenesten. Dette kjønns spesifikk samholdet, med likhetstrekk til det Hellum beskriver som *solidariske kvinner* (Hellum, 2016: 31), fungerte som motvekt mot den maskuline dominansen og en strategi for å mestre påkjenningen ved å være en *token*-minoritet.

Både blant avdelingsledelsen, befal, de vernepliktige og andre jeg snakket med på leiren, var den generelle holdningen stort sett positiv til kvinner i Forsvaret generelt og allmenn verneplikt spesielt. Mange menn ga likevel uttrykk for et forbehold om at kvinnene måtte "*klare å gjøre jobben sin*", hvilket impliserte en viss skepsis til kvinnes dugelighet *qua* kvinner. Det impliserte også en holdning om at kvinnene var der på nåde, og at deres tilstedeværelse ikke ble oppfattet som "naturlig" eller ideell. Ettersom alle var inneforstått med at slike holdninger ikke ble ansett som sosialt aksepterte, var de fleste av mennene vare for å gi uttrykk for dette i offentlighet. I mindre grupper, eller kontekster der det ikke var befal til stede, steg likevel mye av det til overflaten i form av kringling, kødding, spydige eller sarkastiske kommentarer, eller bevisst ignorering eller nedvurdering av kvinnes innsats. Enkelte av mine mannlige informanter ga også uttrykk for en mer systematisk formulert skepsis til kvinner i Forsvaret under private samtaler, som ofte stod i kontrast til holdningene de vedkjente seg i offentlighet. I et metodisk perspektiv er det verdt å merke seg at jeg neppe hadde fått tilgang til denne typen informasjon dersom jeg selv hadde vært kvinne.

De vernepliktige, både kvinner og menn, ønsket selv så lite forskjellsbehandling som mulig, i likhet med hva tidligere studier har indikert (Hellum, 2010, 2014; Rones, 2015b). Kvinner og menn hadde imidlertid noe ulike oppfatninger av hvilken betydning dette hadde. Mennene refererte ofte til de kjønnsdifferensierte fysiske kravene, og var kritiske til at kvinnene tilsynelatende slapp lettere unna "*bare fordi de var kvinner*". Jeg mener dette kan forstås som en frykt for at kvinnes lavere fysiske testkrav ville undergrave oppfatningen av fysisk styrke og evnen til å mestre hat som

⁸² Denne går i korthet ut på at kvinner i mannsdominerte miljøer kan søke å motarbeide og distansere seg fra andre kvinner for å opprettholde sin egen status som "dronning i kuben".

et av fundamentene for kriger-idealet og dermed de mannlige soldatenes identitet. Med andre ord mente de at alle soldater måtte klare "krigens krav" (som menn tilsynelatende hadde de sterkeste forutsetningene for å klare) for å kunne identifisere seg som soldater/krigere. De som firte på kravene kunne ikke forvente å bli innlemmet i det militære (maskuline) fellesskapet.

Kvinnene på sin side ønsket å distansere seg fra alt som kunne ligne på kvotering eller særbehandling, fordi de fryktet dette kunne tolkes som bekreftelse på mennenes fordommer om at kvinner *egentlig* ikke hadde noe i Forsvaret å gjøre. Samtidig erkjente mange av kvinnene forskjellene mellom kjønnene når det gjaldt fysisk kapasitet, og mente kjønnsnøytrale krav⁸³ ville fungere urettferdig i deres disfavør. Deres holdning til forskjellsbehandling var dermed betydelig mer ambivalent enn mennenes, der de på den ene siden ønsket merittbasert anerkjennelse (basert på de samme kriteriene som menn) samtidig som de mente at kjønnene ikke burde måles direkte mot hverandre.

Hvorvidt mennenes generelle holdning ovenfor sine kvinnelige medsoldater kan betegnes som positiv eller negativ er vanskelig å gi noe entydig svar på. Jeg anser heller ikke dette som viktig. Derimot mener jeg nettopp den dissonansen mange av mennene ga uttrykk for er det interessante her, da dette illustrerer det ofte konfliktfylte forholdet mellom ord og handling, samt betydningen av kontekst i denne sammenhengen. Det kan imidlertid tyde på at alternativet om å holde fast ved sine feminine identiteter⁸⁴ ble ansett som urealistisk i menns øyne, fordi de forstod femininitet som grunnleggende inkompatibelt med den maskuline kriger-identiteten. Denne forståelsen delte ikke kvinnene, som dermed måtte fortsette balansegangen forårsaket av denne *double bind*.

Seksuelle relasjoner

I utgangspunktet var jeg ikke veldig opptatt av å kartlegge seksuelle relasjoner mellom soldatene, dels fordi det analytiske fokuset mitt lå et annet sted, dels fordi jeg av etiske hensyn ikke ønsket å "snoke" i mine informanters privatliv. Gjennom min deltakende observasjon kom jeg likevel såpass tett på soldatenes hverdag at jeg også fikk innblikk i mer intime aspekter ved relasjonene deres.

Tidligere studier fra Forsvaret har vist at såkalt kjønnsblandede rom, altså rom der menn og

⁸³ For å unngå misforståelser: Forsvaret opererer per idag ikke med kjønnsnøytrale fysiske krav for vernepliktige, men som avsnittene over viser mente mange av mennene at dette burde være en forutsetning dersom kvinnene skulle tjenestegjøre på ellers like vilkår som dem.

⁸⁴ Ref. Bourdieus/Batesons perspektiv på kvinners *double bind*.

kvinner bor sammen, har vært et effektivt tiltak for å redusere fordommer og seksuell spenning mellom kjønnene (Hellum, 2016, 2014). Mine informanter fortalte at de helt i begynnelsen av førstegangstjenesten hadde fått valget – kvinner og menn hver for seg – mellom å bo separat eller blandet. Både kvinnene og mennene hadde svart at de ønsket å bo blandet, og det ble resultatet. Hvert rom på kaserna huset seks personer. Kjønnfordelingen i lagene medførte at det bodde maksimalt to kvinner på ett rom (på noen av rommene bodde det kun menn). Til tross for noe friksjon mellom kjønnene, særlig knyttet til romorden og hygiene, stilte de aller fleste soldatene seg positive til denne måten å bo på, noe som bekrefter tidligere funn. Mange av informantene mine påpekte videre at de familiære relasjonene som oppstod mellom dem gjorde det unaturlig å se på hverandre som potensielle seksualpartnere. Denne henvisningen til incesttabuet har også vært trukket fram i tidligere forskning.

Incesttabuet mistet imidlertid fort kraft jo mindre familiær relasjonene var, etter lignende mønster som identitet og tilhørighet endret seg ut ifra kontekst av lag, tropp eller eskadron.⁸⁵ Selv om incesttabuet tilsynelatende hindret romantiske/seksuelle relasjoner innad i lag og tropp, hadde det mistet nok kraft til å ha betydning for relasjoner på tvers av tropper og avdelinger. Det mest interessante var likevel ikke de vernepliktiges relasjoner til hverandre, men relasjonene mellom vernepliktige og befal.

Den iboende asymmetrien mellom vernepliktige og befal syntes å fullstendig annullere incesttabuet, samtidig som individuelle forskjeller i alder og livssituasjon generelt var små nok til at befal og menige anså hverandre som realistiske partnere. Dette åpnet for både potensiell og reell seksuell kontakt av ønsket såvel som uønsket art. Lite til ingenting av dette foregikk på leir, men skjedde stort sett i forbindelse med "*troppsfil*" eller tilsvarende situasjoner på byen eller andre steder. Rena hadde ikke mange utesteder, noe som medførte at det var nærmest uunngåelig at befal og vernepliktige møttes hvis de var ute. Like uunngåelig var det at rykter og historier ble med tilbake til leir. Ettersom seksuelle relasjoner mellom befal, vervede og vernepliktige er strengt regulert i Forsvaret, fikk dette i enkelte tilfeller konsekvenser. Av personvern hensyn ønsker jeg ikke å gå mer i detalj rundt dette. Poenget er at terskelen for seksuelle relasjoner mellom vernepliktige og befal framsto som langt lavere enn mellom vernepliktige. For eksempel var et kvinnelig befal kjent som "*hun deilige*", som mange av de mannlige soldatene fantaserte om og omtalte i et seksuelt ladet språk. Jeg hørte aldri de samme mennene snakke om noen av sine kvinnelige medsoldater på samme måte. Selv om det ikke kan utelukkes at dette skyldtes tilfeldigheter, oppfattet jeg likevel denne forskjellen som påfallende.

⁸⁵ Se kapittel 5.

Bourdieu (1998) mener kvinner og menn har ulike oppfatninger av seksualitet, og at maskulin seksualitet ofte sammenlignes og assosieres med aggressivitet, dominans, kontroll eller erobring. Selv om mitt datatilfang på dette området utvilsomt ble påvirket av mitt eget kjønn, fikk jeg til en viss grad bekreftet disse tendensene, i den forstand at mannlig (heterofil) seksualitet i liten grad var tabubelagt og var ofte framtrædende i soldatenes samtaler og språkbruk. Mennene snakket til stadighet åpenlyst om sine erfaringer og erobringer, eller rangerte og fantaserte om kvinnelige soldater (i andre avdelinger). Kvinnene delte i liten grad denne adferden – med enkelte, mer eller mindre sosialt aksepterte unntak – og snudde seg ofte hoderystende bort når *"gutta satte i gang"*. Jeg mener det er grunn til å anse denne tendensen i sammenheng med det mer generelle maskuline hegemoniet. Med andre ord var det "naturlig" for mange av de mannlige soldatene å oppføre seg slik fordi de befant seg i en kontekst der menn i utgangspunktet hadde definisjonsmakten og avgjorde hva slags oppførsel som var forventet og akseptert. Disse tendensene kan for øvrig sees i sammenheng med mer generelle holdninger og praksiser knyttet til kjønn og seksualitet som eksisterer i det sivile, norske samfunnet.

"Harde" og "myke" soldater

Det ble utover i feltarbeidet stadig tydeligere for meg hvor viktig det var for de vernepliktige, uavhengig av kjønn, å leve opp til kriger-idealet gjennom symboler, språk og praksiser. Deres identiteter som soldater generelt og dragoner i KESK spesielt framsto som uløselig knyttet til hva det innebar å være en kriger. I denne sammenhengen ble det også stadig tydeligere for meg i hvilken grad kriger-idealet og soldatidentiteten som sådan var assosiert med maskuline idealer. Disse idealene var relativt smale og spesifikke, og dreide seg overveiende om fysisk styrke, vilje og evne til å utøve vold gjennom å *hate* og *krige*, interesse for våpen og tunge maskiner, og en militær estetikk basert på den muskuløse, mannlige kroppen. Idealene og egenskaper som ofte blir ansett som feminine eller "myke", som eksempelvis kommunikasjon, samarbeid eller omsorg, glimret med sitt fravær i konstruksjonen og reproduksjonen av militær identitet. Den eneste personen som aktivt trakk fram og forsøkte å inkorporere denne typen idealer i hverdagen – i motsetning til i taler og andre formelle kontekster – var en kvinnelig troppssjef. Dette ble imidlertid ikke fulgt opp systematisk av det primært mannlige troppsbefalet,⁸⁶ og de vernepliktige viste tilsynelatende liten interesse for å utfordre den maskuline dominansen på egenhånd. Bourdieu mener dette kan forklares

⁸⁶ Det kan synes som om denne problemstillingen går igjen også andre steder i Forsvaret: <https://www.aftenposten.no/meninger/sid/i/ngaXQo/Forsvaret-mangler-en-plan-pa-hvordan-de-faktisk-skal-bruke-jenter-i-tjenesten--Martine-Berg-Melfald> Lest 13.04.2018.

ut ifra menns eksistensielle frykt for å framstå som "umannlig" (*unmanly*, etter Gutmanns begrep) og dermed ekskluderes fra det maskuline fellesskapet (Bourdieu, 1998: 52). Dette kan dermed forstås som et eksempel på *the domination of the dominant by his domination*. Det var interessant at også de få kvinnelige lagførerne i liten grad fulgte opp initiativene fra sin kvinnelige sjef, men oppførte seg påfallende likt sine mannlige kollegaer. Flere av de kvinnelige vernepliktige reagerte negativt på dette, og fortalte at de var "... nesten mer redd for å snakke til henne [kvinnelig lagfører], enn han [mannlig lagfører]". Tatt i betraktning den sentrale rollen befalet spilte i sosialiseringen av de vernepliktige, mener jeg det er vanskelig å underslå betydningen av denne mangelen på kvinnelige rollemodeller for de kvinnelige soldatene.

Det kan synes forståelig og lite overraskende at menn var tilbøyelige til å innordne seg etter maskuline idealer. Men hvorfor gjorde tilsynelatende også kvinner det, selv etter innføringen av allmenn verneplikt? For å forstå dette mener jeg vi må ta et skritt tilbake til den kontinuerlige sekundærsosialiseringsprosessen som alle vernepliktige gjennomgår i løpet av førstegangstjenesten (og til dels videre i en eventuell militær karriere). Denne prosessen – innenfor rammen av den totale institusjonen – er gjennomgripende og uadskillelig fra den individuelle og kollektive militære identiteten den resulterer i. Med andre ord er det langt ifra tilfeldig hva slags soldater som kommer ut i andre enden; de er direkte resultater av den sosialiseringsprosessen de har vært gjennom.

Gutmann skriver, med referanse til mannlige initiasjonsriter i New Guinea og Amazonas, at "*what men can produce – in ways that women cannot – is men*" (Gutmann, 1997: 402). Poenget hans slik jeg forstår det er at menn og maskulinitet er essensielle for å skape (primær- og sekundærsosialisere) menn, og at kvinner ikke uten videre kan erstatte menn i denne rollen. Jeg mener den samme prosessen nødvendigvis må fungere med motsatt fortegn, altså hvis vi bytter om menn og kvinner. Poenget blir dermed at menn ikke uten videre kan skape (i denne oppgavens kontekst: sekundærsosialisere) kvinner på samme måte som kvinner kan. Når den maskuline dominansen fører til at det likevel er menn som – bevisst eller ubevisst – tar ansvaret for denne sekundærsosialiseringsprosessen (slik tilfellet var i KESK), vil resultatet bli menn. Kvinner som gjennomgår en slik prosess vil med andre ord sosialiseres og skapes til menn, eller i beste fall kvinner i menns bilde.

Det kan være fristende å tolke dette som at kvinnelige soldater bevisst går inn for å framstå som eller på andre måter identifisere seg som menn, enten frivillig eller fordi de "lar seg lure" av den maskuline dominansen. Dette mener jeg blir for enkelt og bokstavelig, og var heller ikke noe jeg så åpenbare indikasjoner på blant kvinnene i KESK: Mine kvinnelige informanter vekslet mellom feminine og maskuline identitetsuttrykk ut ifra kontekst, som kan forstås som en form for

gender performativity. Det tydeligste skillet oppstod mellom tjenestetid på den ene siden, da språk, handlinger og kroppslige og visuelle symboler framsto som overveiende maskuline og i tråd med den militære kriger-identiteten, og fritid på den andre siden. Da dagens tjeneste var over kunne kvinnene "*endelig være seg selv*", og de ga uttrykk for mer feminine, sivile identiteter, eksempelvis ved å bruke tid på personlig pleie og utseende eller ta initiativ til eksplisitt ikke-militære fritidsaktiviteter. Også mennene tonet ned aspekter av kriger-identiteten etter endt tjeneste (noen mer enn andre), men beholdt i større grad deler av deres kjønnede identiteter som soldater/krigere, ettersom dette i utgangspunktet hang tettere sammen med deres sivile, maskuline identiteter. Særlig trening var viktig for mange menn, både sivilt og militært, og ble dermed et slags hybridsymbol på både militær og sivil identitet.

I likhet med Butler (1993) mener jeg en tolkning om at militære kvinner bevisst og kalkulerende tilpasser seg maskuline idealer tillegger agens langt mer betydning og makt enn det er grunnlag for. I stedet mener jeg mitt *resonnement* bør sees i sammenheng med Bourdieus teori: Sekundærsosialiseringsprosessen vil framstå som mer eller mindre usynlig og umerkbar for de involverte, fordi den maskuline dominansen allerede er etablert som "det normale" gjennom ulike former for doxisk makt og symbolsk vold. Dette medfører at normaltilstanden ubevisst og ukritisk reproduseres både blant kvinner og menn, og det er vanskelig eller umulig å skape endring uten en sterk, kollektiv bevissthet rundt hvordan og hvorfor den maskuline dominansen påvirker kultur og sosialisering knyttet til den militære identiteten.

Dette kan bidra til en *double bind* for kvinnelige soldater, der de bevisst og/eller ubevisst blir stilt ovenfor dilemmaet om å holde fast ved sin feminine identitet, som i praksis vil medføre at de utelukkes fra det militære fellesskapet, eller emulere en maskulin identitet, som kan åpne for opptjening og utbytte av operativ kapital, men på menns betingelser. Jeg mener det er nærliggende å anta at mange kvinner "velger" sistnevnte, fordi å assosieres med feminitet i praksis innebærer å fornekte den militære identiteten og det militære fellesskapet som sådan. Jeg har allerede vært inne på at dette også kan synes å være den aksepterte løsningen blant mennene. Som både årsak og konsekvens av dette finnes det per i dag ikke en kjønnet, kvinnelig soldatidentitet. Eller rettere sagt: den finnes, men den befinner seg nederst i statushierarkiet dominert av idealet om operativitet og den maskuline krigeren. I de vernepliktiges søken etter anerkjennelse, status og en meningsbærende identitet unngår soldater av begge kjønn å assosieres med det feminine.

En påstand om at alle soldater i praksis er menn uavhengig av hvilket kjønn de "egentlig" har kan synes provoserende, særlig i lys av allmenn verneplikt og norsk likestilling. Kan ikke fysisk styrke, vinnermentalitet eller interesse for våpen også være feminine idealer, eller i hvert fall

assosieres med kvinner på lik linje som menn? I prinsippet kan det selvsagt det. Dersom vi tar utgangspunkt i den reelle, empiriske konteksten, framstår imidlertid disse idealene som overveiende maskuline, av en rekke ulike historiske og kulturelle årsaker. Dette kan sees i sammenheng med en kjønnet dikotomi, der kjønnsroller og kjønnede symboler og idealer defineres spesifikt i opposisjon eller komplementaritet til hverandre (Bourdieu, 1998). Denne typen binær forståelse av kjønn stikker ofte svært dypt i mange kulturer, inkludert den norske, og medvirker til ulike former for kjønnet arbeidsdeling, ulike fordommer og forventninger knyttet til seksualitet, og ulike kroppslige idealer, for å nevne noe.

I denne sammenheng mener jeg det er viktig å være bevisst på et sentralt aspekt ved *gender performativity*: De dynamiske, kontekstuelle identitetene som kvinner og menn konstruerer for seg selv og i fellesskap oppstår ikke i et vakuum, og er ikke resultater av vilkårlighet. De påvirkes derimot av ulike strukturelle krefter som kan motvirke eller oppmuntre til spesifikke praksiser og forståelser av individuell og kollektiv identitet. Disse strukturelle kreftene finnes både i Forsvaret og i det norske samfunnet for øvrig. I så måte virker det kanskje oppsiktsvekkende at det norske likhetsidealet tilsynelatende ikke framstår som en sterkere påvirkningskraft når det gjelder likestilling mellom kjønnene i Forsvaret. Jeg vil imidlertid foreslå at de tilsynelatende utdaterte kjønnsrollemønstrene som synes å fortsatt gjelde i Forsvaret heller kan sees som symptom på at det norske samfunnet i sin helhet kanskje ikke er så likestilt som vi ønsker å tro.

Den israelske antropologen Eyal Ben-Ari (2001, 2000) beskriver i sin forskning tilsvarende tendenser som de jeg har presentert her. Israel har hatt allmenn verneplikt siden 1940-tallet, med to- til treårig førstegangstjeneste for både kvinner og menn. Ben-Ari mener tradisjonelle, israelske kjønnsrollemønstre slik de forekommer i det sivile samfunnet reproduseres i det israelske forsvaret. Dette resulterer i at menn har utgjort majoriteten i kampavdelinger,⁸⁷ mens kvinner hovedsaklig har blitt delegert til støtteavdelinger og såkalt *non-combat roles*. Han mener videre denne "arbeidsdelingen" henger sammen med israelske idealer knyttet til henholdsvis maskulin og feminin identitet, der førstnevnte blant annet assosieres med idealer tilsvarende de som knyttes til kriger-idealet i KESK.

⁸⁷ Det finnes visse interessante unntak, som den såkalte *Caracal Battalion*, en lett infanteribataljon som målrettet rekrutterer kvinner. Avdelingen består av ca. to tredeler kvinner og én tredel menn. Ref: <https://www.idf.il/en/minisites/caracal-battalion/> Lest 13.04.2018.

Kapittel 7 – Avslutning

Oppsummering og konklusjon

Den kanskje mest iøynefallende og overraskende observasjonen jeg gjorde under feltarbeidet var at den dramatiske økningen i antall kvinnelige vernepliktige som jeg på forhånd hadde sett for meg ikke hadde inntruffet. Det var ca. 28% kvinnelige vernepliktige i KESK da jeg gjennomførte feltarbeidet mitt, og i tropp A var kun 20% kvinner.⁸⁸ Dersom vi ser på tall for hele Forsvaret, har andelen kvinner inne til førstegangstjeneste riktignok doblet seg mellom 2013 og 2017, fra 11% til 23%,⁸⁹ hvilket kan tolkes som en betydelig økning. Kvinner utgjør imidlertid fortsatt under en fjerdedel av de vernepliktige, og er i så måte fortsatt en minoritet. Uavhengig av om vi velger å fokusere på at kvinneandelen er fordoblet eller at kvinner fortsatt er i betydelig mindretall, var jeg ikke i stand til å observere noen nevneverdig endring i den hegemoniske maskulinitetskulturen, slik jeg på forhånd hadde antatt jeg ville se. Kvinnene som tjenestegjorde i KESK syntes i liten grad å ha noen påvirkningskraft eller definisjonsmakt hva angikk krigerkultur og den militære identiteten som både de og deres mannlige medsoldater ble sosialisert inn i gjennom førstegangstjenesten.

Som jeg var inne på i kapittel 1, finnes det mange variabler som påvirker hvem som avtjener førstegangstjeneste. Et forsøk på å analysere hvorfor akkurat denne kjønnssammensetningen eksisterte i KESK på det aktuelle tidspunktet for feltarbeidet mitt ville krevd andre metoder og teoretiske innfallsvinkler enn jeg har hatt i denne oppgaven. Jeg mener likevel det er grunn til å tro at en sentral faktor er det forhold at verneplikten i praksis er frivillig og at det er et smalt, nøye selektert utvalg av norske ungdommer som faktisk blir innkalt til førstegangstjeneste. Dette bidrar blant annet til å "luke vekk" de kvinnene (og mennene) som i utgangspunktet ikke er interessert i militærtjeneste. Så lenge kvinner generelt framstår som mindre tilbøyelige til å velge militærtjeneste enn menn – av ulike årsaker – er det grunn til å anta at denne skjeve fordelingen vil bestå.

Med tanke på mekanismene skissert i teoriene om *tokenism*, *critical mass* og kontaktteori, observerte jeg tendenser som peker i ulike retninger. Som nevnt var kvinneandelen lavere enn forventet, og kvinnene syntes å (fortsatt) ha liten innflytelse på den militære hverdagen. Dette kan

⁸⁸ En anekdote: Da jeg gjennomførte førstegangstjeneste i 2014 – ett år før allmenn verneplikt ble vedtatt – var det ca. 25% kvinner i min kontingent.

⁸⁹ <https://forsvaret.no/aarsrapport/statistikk/personell> Lest 13.04.2018.

indikere at en kvinneandel på ca. 30% ikke er tilstrekkelig for å oppnå det Kanter kaller *critical mass* og varig likestilling, i den grad hennes teori er troverdig i utgangspunktet. I så fall er dette dårlig nytt for postulatet og målsettingen Forsvarsdepartementet presenterte for drøyt ti år siden, som baserte seg på en kvinneandel på 20% innen 2020 (St. Meld. 36 (2006-2007)).

Tokenism-problematikken syntes imidlertid å være reell til en viss grad, i den forstand at kvinnene framsto som dels oversette og nedvurderte *tokens* som sto i kontrast til det maskuline, militære fellesskapet. Denne tendensen var mest iøynefallende i fottroppen, der kvinnene kun utgjorde ti prosent. I vogntroppen, der nesten halvparten var kvinner, var derimot den interne kulturen i større grad preget av gjensidig respekt og konstruktiv samhandling, og kvinnene framsto kollektivt som en sterkere og mer innflytelsesrik gruppe. Dette kan indikere at en kjønnsbalanse nærmere 50/50 kan være nødvendig for å observere antatte endringer. Vel så viktig kan det ha vært at vogntroppen kun bestod av ni personer, det vil si omtrent en fjerdedel av hele tropp A. Størrelsen på gruppa bidro til at det sosiale miljøet innad i vogn framsto som mer intimt. Terskelen for å kritisere eller utfordre eksempelvis den dominerende maskuliniteten var dermed betydelig lavere i vogntroppen, noe som oftere skjedde her. Det er også mulig at rivaliseringen og forhandlingen om operativ kapital mellom fot og vogn – der vogn ble ansett som mindre operativ og dermed implisitt mindre maskulin – hadde betydning for den relative, interne avdelingskulturen i vogn, og at det dermed i utgangspunktet var større rom for kvinnene der.

Soldatenes holdninger til kjønnsblandede rom og en *tilsynelatende* kjønnsnøytral avdelingskultur⁹⁰ grunnlagt på felles erfaringer fra eksempelvis beretløpet kan tyde på at mekanismene skissert i kontaktteori fungerte. På den annen side syntes det som om flere av Allports forutsetninger ikke var tilstrekkelig til stede. Viktigst var kanskje mangelen på lik status mellom de to gruppene *kvinner* og *menn* (eller femininitet og maskulinitet), både kvantitativt og kvalitativt. Denne asymmetrien innebar at gruppene i liten grad hadde en felles målsetting, ettersom kvinner og femininitet ikke ble anerkjent av den hegemoniske maskuliniteten. Det kan for øvrig settes spørsmålstegn ved hvilken betydning og innflytelse avdelingsledelsen og Forsvaret som institusjon hadde på situasjonen, tatt i betraktning at de grunnleggende sosialiseringssprosessene som reproduserte det maskuline hegemoniet tilsynelatende ble viet lite bevisst oppmerksomhet fra befal og andre relevante påvirkningskrefter.

Til tross for de demokratiserende verdiene som ligger implisitt i den norske verneplikten, innså jeg utover i feltarbeidet at et sentralt, meningsbærende aspekt ved soldatenes identitet var erkjennelsen om at en soldat ikke kan være hvem som helst. Ei heller var dette en målsetting;

⁹⁰ Som jeg har vist framsto den slett ikke som kjønnsnøytral, ei heller ble den oppfattet slik.

snarere tvert imot var det viktig for soldatene at deres militære identiteter var eksklusive og kunne gi en form for symbolsk kapital. I relasjon til dette ble ikke en soldat ansett som det samme som en soldat, i den forstand at noen soldater var *mer soldat* enn andre. En "ekte" soldat, idealsoldaten, var (fortsett) en mann, han var en kriger og identifiserte seg med de maskuline, relativt smale og spesifikke idealene knyttet til kriger-identiteten, der særlig fysisk kapasitet og evnen og viljen til å krige og hate framstod som avgjørende. Selv i likestilte, liberale Norge, der likhet og individualisme står sterkt og mulighetene for enkeltindividet tilsynelatende er endeløse, synes det dermed som om soldatprofesjonen forblir verken attraktiv, tilgjengelig eller imøtekommende for alle. Dette er etter mitt syn Forsvarets og soldatprofesjonens egen fortjeneste:

Innenfor verneplikts rammer som en total institusjon har den maskuline dominansen hatt stort spillerom. Det maskuline hegemoniet har fått stå stort sett uutfordret, også etter tiår med en rekke praktiske, kortsiktige tiltak for å komme det til livs og øke kvinneandelen i Forsvaret. Den militære identiteten reproduseres blant vernepliktige, vervede og befal på en måte som – med utgangspunkt i *gender performativity* – understreker og forsterker den militære identitetens kjønnede (maskuline) natur. Operativitet og idealer assosiert med *krigeren* står sentralt, og framstår som mer eller mindre uløselig knyttet til de mannlige soldatenes identiteter *qua* menn og *qua* soldater, i kontrast til kvinner og mindre maskuline menn, enten de er sivile eller soldater med mindre operativ kapital.

Veien videre

Som tidligere nevnt blir ikke individualisme og mangfold framholdt som viktige egenskaper i vernepliktige avdelinger (i motsetning til eksempelvis spesialstyrker (Danielsen, 2015)). Ikke bare er verneplikten som institusjon grunnleggende basert på uniformitet; også i praksis er rommet for individuelle variasjoner og mangfold begrenset. Paradoksalt nok kan det synes som om dagens situasjon, der Forsvaret håndplukker både vernepliktige og ansatte, bidrar til å forsterke denne tendensen. Mens et bredt, representativt tverrsnitt (ca. 70%) av den mannlige befolkningen gjennomførte førstegangstjeneste under den kalde krigen, har andelen i dag sunket til drøyt 10% av hvert årskull, inkludert begge kjønn. Det er derfor nærliggende å anta at de mennene (og kvinnene) som gjennomfører førstegangstjeneste i dag framstår som en generelt mer homogen gruppe⁹¹ enn det som var tilfelle for 30-40 år siden. Jeg mener dette kan bidra til å forsterke tendensene jeg har beskrevet angående krigerkultur og sosialisering, ettersom Forsvarets smale og målrettede

⁹¹ Basert på både Forsvarets seleksjonskriterier og ungdommenes motivasjonsfaktorer beskrevet i kapittel 1.

rekruttering reduserer mangfold i generell forstand. På den andre siden kan dette potensielt forenkle tiltak rettet mot holdningsendringer rundt kvinnelige soldater, dersom vi kan gå ut ifra at det vil kreve mindre innsats å påvirke én relativt ensformig gruppe enn flere ulike grupper.

Denne oppgaven har vært vinklet mot kjønnsaspektet ved krigerkultur og den norske soldatidentiteten, der jeg har tatt utgangspunkt i kvinner som minoritet. Andre former for minoritetsproblematikk knyttet til eksempelvis seksuelle, etniske eller religiøse minoriteter har ligget utenfor denne oppgavens rammer. Jeg mener det vil være hensiktsmessig å se nærmere på slike minoriteter og deres spesifikke problemstillinger for å kaste ytterligere lys over temaet mangfold mer generelt i Forsvaret, og hvordan andre identitetsmarkører utfordrer det kulturelle hegemoniet til hvite, heterofile, maskuline krigere. Dette kan forhåpentligvis supplere og modifisere de funnene og argumentene jeg har presentert her.

Allmenn verneplikt er kun én av flere faktorer som påvirker likestilling, krigerkultur og identitetskonstruksjon blant norske soldater. En annen faktor er den relativt nye *ordning for militært tilsatte* (OMT).⁹² Denne innebærer omorganisering og nytt regelverk tilknyttet Forsvarets vervede og befal, og vil trolig ha stor påvirkning på rekruttering, personellforvaltning og reproduksjon av kompetanse og kultur. I sammenheng med dette har også Forsvarets utdanningssystem blitt endret, hvilket vil medføre både egne og relaterte utfordringer og muligheter. Det utvidede rekrutteringsgrunnlaget som allmenn verneplikt innebærer kan potensielt få stor betydning for disse endringene – på kort eller lang sikt – samtidig som endringer i utdannings- og karriereløp vil påvirke hvordan vernepliktige soldater sosialiseres inn i Forsvaret og hvorfor de velger å (eventuelt ikke) fortsette med en militær karriere.

I forlengelse av allmenn verneplikt har Forsvaret som målsetting å øke antall kvinnelige vervede og befal. Det har vært utenfor rammene av denne oppgaven å se på denne problemstillingen, men jeg vil påpeke noen strukturelle utfordringer i denne sammenheng, som allmenn verneplikt ikke uten videre kommer til å endre:

Én faktor er at mange militærleirer ligger langt (i hvert fall *for langt* for mange) unna tettbygde strøk. Tatt i betraktning kvinners tendens til å søke mot byer og tettsteder for utdanning og jobb,⁹³ kan dette bidra til at en militær karriere framstår som noe mindre attraktiv for kvinner enn menn. En militær karriere er videre kjennetegnet av en notorisk ustabilitet med tanke på samliv og familie, noe som tilsynelatende har en tendens til å slå enda dårligere ut for kvinner enn menn (Ellingsen og Lilleaas, 2014; Hellum 2010), kanskje særlig sett i forbindelse med usentrale

⁹² https://forsvaret.no/fakta/_ForsvaretDocuments/Implementerings-og-milep%C3%A6lsplan%20-%20Ordning%20for%20militaert%20tilsatte%20-Endelig.pdf Lest 13.04.2018.

⁹³ <https://www.aftenposten.no/norge/i/q41w/Fem-grunner-til-at-andelen-kvinner-i-distriktet-stuper> Lest 13.04.2018.

tjenestesteder. Å jobbe som vervet eller befal på avdelingsnivå kan dessuten regnes som et lavtlønnsyrke,⁹⁴ noe som heller ikke virker tiltrekkende på mennesker som ikke i utgangspunktet er "over gjennomsnittet" motivert for en militær karriere. Denne problemstillingen treffer imidlertid kvinner og menn likt, i hvert fall i prinsippet.

Disse faktorene påvirker både kvinners og menns motivasjon for militærtjeneste, som igjen gir utslag i hvem som ender opp med å bli soldater, hvordan de sosialiseres inn i og konstruerer sine militære identiteter, og hvorfor de velger å slutte eller bli værende. De er imidlertid kun et lite utvalg av en rekke faktorer.

Poenget her er ikke å gjenta klisjéen om at alt henger sammen med alt. Snarere vil jeg argumentere for viktigheten av å vise hver enkelt faktor tilstrekkelig oppmerksomhet, og være bevisst på at endringer av én faktor ikke nødvendigvis vil gjøre noe med de andre. For å konkretisere ut ifra denne oppgavens kontekst: Tiltak som eksempelvis økte lønninger, utvidet verneplikt eller innføring av kjønnsblandede rom kan framstå som enkle og tilsynelatende effektive tiltak, isolert sett. Men dersom målsettingen er en varig, selvrevet økning av kvinner i Forsvaret, vil denne typen overflatiske tiltak forbli utilstrekkelige all den tid det ikke skjer noe med dyptgripende, ofte ubevisste holdninger, idealer, praksiser og det resulterende *doxa* som framholder den militære identiteten som implisitt, men like fullt udelt, maskulin. Dette tankegodset gjenspeiles i forstillinger om kjønnsroller og kjønnnet identitet som eksisterer parallelt i det norske samfunnet. Dette betyr at endringer nødvendigvis må skje i både Forsvaret og det sivile samfunnet samtidig, noe som vil være svært krevende – i den grad det er realistisk overhodet. Inntil dette eventuelt skjer vil Forsvaret, og særlig Hæren, fortsette å være en verden av og for *gutta*.

Og Kristin?

Under tvil.

⁹⁴ Brutto årslønn for en nyansatt grenader er under tre hundre tusen kroner.
https://www.nof.no/images/Marketing/aktuelt/L%C3%B8nn/L%C3%B8nnsfolder%202017/NOF_1%C3%B8nntabell_2017_WEB.pdf Lest 13.04.2018.

Vedlegg 1 – Intervjuspørsmål

- Hvordan kom du hit, hvorfor endte du opp her [i KESK]?
- Hvilke forventninger hadde du til tjenesten? Hvordan har disse blitt innfridd/ikke innfridd?
- Hvilke forventninger opplever du stilles til deg? Relevante, urimelige, vanskelige, oppnåelige?
- Hvordan opplever du det sosiale miljøet i laget, troppen og avdelingen? Endringer gjennom tjenesten?
- Hvordan opplever du det å være kvinne/mann? Har du vært utsatt for eller vitne til forskjellsbehandling, positiv eller negativ?
- Er tjenesten tilpasset deg som kvinne/mann på en god eller dårlig måte? Eksempler?
- Hvordan opplever du det motsatte kjønn? Oppfører de seg annerledes enn du er vant til fra eksempelvis skole eller vennekrets?
- Hva er det som gjør en soldat til en soldat?
- Hvem er de beste soldatene?
- Hva er en kriger? Er det forskjell på en kriger og en soldat?
- Hvem er krigere? Finnes det soldater som ikke er krigere?

Vedlegg 2 – Militære forkortelser og uttrykk

Brigade Nord – Hærens eneste brigade, lokalisert på Rena og i indre Troms

CV – CV9030N stormpanservogn (se *SPV*)

Dragon – Menig soldat i kavaleriet

Eskadron – Kavaleriets ekvivalent av kompani (militæravdeling med ca. 100-300 soldater)

FPVS – Forsvarets Personell- og Vernepliktsenter, tidligere Vernepliktsverket

FSK – Forsvarets Spesialkommando

HBS – Hærens Befalsskole

HK eller **416** – HK416, automatgevær brukt av de fleste soldater i Forsvaret

HRS – Hærens Hurtige Reaksjonsstyrke

HTTS – Hærens Taktiske Treningssenter

HVS – Hærens Våpenskole

Kavaleri – Historisk var dette soldater som sloss til hest. I dag betegner det panser- og mekaniserte avdelinger

KESK – Kampeskadronen, også omtalt i bestemt entall som "Kesken"

Leo – Leopard 2A4NO stridsvogn

MG – Maskingevær

Saab – Laserbasert system som simulerer våpeneffekter, oppkalt etter systemets produsent Saab AB.

Scania – Lastebil for frakt av personell og materiell

SPV – Stormpanservogn, pansret beltevogn med maskinkanon og transportkapasitet for fotsoldater

TMBN – Telemark Bataljon

Litteraturliste

Litteratur

- Abu-Lughod, Lila. 1991. *Writing Against Culture*. I Fox, Richard (red.). *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press (s. 137-162).
- Allport, Gordon Willard. 1954. *The Nature of Prejudice*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing.
- Bateson, Gregory (m.fl.). 1956. *Toward a theory of schizophrenia*. I Behavioral Science 1 (s. 251-264).
- Ben-Ari, Eyal. 2001. *Tests of Soldierhood, Trials of Manhood: Military Service and Male Ideals in Israel*. I Maman, Daniel, Ben-Ari, Eyal og Rosenhek, Zeev (red.). *War, Politics and Society in Israel: Theoretical and Comparative Perspectives*. London: Transaction Publishers (s. 239-268).
- Ben-Ari, Eyal og Levy-Schreiber, Edna. 2000. *Body-Building, Character-Building and Nation-Building: Gender and Military Service in Israel*. I Frankel, Jonathan (red.). *Studies in Contemporary Judaism*. The Hebrew University of Jerusalem (s. 171-190).
- Dahlerup, Drude. 1988. *From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics*. I Scandinavian Political Studies Vol. 11, issue 4 (s. 275-298).
- De Beauvoir, Simone. 1949. *The Second Sex*. New York: Vintage Books.
- Berg, Ida Helene og Kvalvik, Sverre Nyhus. 2015. *Makroøkonomiske trender 2015 – utvikling i norsk og internasjonal forsvarsøkonomi*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 2015/00322.
- Bjerke, Thea Aspestrand. 2016. *"I Forsvaret har man ikke sex, så vi hopper over tallet seks når vi tar push-ups." - En kvalitativ undersøkelse av hverdagen som vernepliktig i det norske Forsvaret og betydningen av humor og kjønn heri*. Aalborg Universitet (masteroppgave).

- Bourdieu, Pierre. 1998. *Masculine Domination*. Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre og Wacquant, Loïc. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Butler, Judith. 1993. *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Børresen, Jacob, Gjeseth, Gullow og Tamnes, Rolf. 2004. *Norsk Forsvarshistorie. Bind 5: 1970-2000*. Bergen: Eide Forlag.
- Childs, Sarah og Krook, Mona Lena. 2008. *Critical Mass Theory and Women's Political Representation*. I *Political Studies* Vol. 56 (s. 725-736).
- Collier, Jane Fishburne og Yanagisako, Sylvia Junko. 1987. *Gender and Kinship: Toward a Unified Analysis*. Stanford University Press.
- Danielsen, Tone. 2015. *Making Warriors in the Global Era: An anthropological study of institutional apprenticeship: selection, training, education and everyday life in the Norwegian Naval Special Operations Commando*. Universitetet i Oslo.
- Danielsen, Tone. 2012. *"Hos oss sitter kulturen i hjertet." En antropologisk studie av kultur i Marinejegerkommandoen*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 12/00516
- Ellingsen, Dag og Lilleaas, Ulla-Britt. 2014. *Likestilling i Forsvaret. Fortropp, baktropp og kamparena*. Cappelen Damm Akademisk.
- Ellingsen, Dag og Lilleaas, Ulla-Britt. 2013. *Forsvaret: Likestillingens fortropp, baktropp og kamparena*. Oxford Research.
- Fangen, Katrine. 2004. *Deltagende Observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Foucault, Michel. 1991. *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Penguin Books.

- Goffman, Erving. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books.
- Grøgaard, Jens Brandi og Ugland, Ole Fredrik. 2000. *Vurdering av fullføringsgraden av vernepliktsmassen 1970-2000*. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold, rapport 4/2000.
- Grøgaard, Jens Brandi og Ugland, Ole Fredrik. 1992. *En for alle. Hvem utfører verneplikt i Norge? En undersøkelse av fullføringsgrad og frafall i vernepliktsmassen 1970-90*. FAFO-rapport nr. 132.
- Gullestad, Marianne. 1992. *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Thought and Social Action in Modern Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gutmann, Matthew. 1997. *Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity*. I Annual Review of Anthropology 26 (s. 385-409).
- Hagen, Aina Landsverk og Skorpen, Gro Stueland. 2016. *Hjelp, jeg skal på feltarbeid! Håndbok i etnografisk metode*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Hansen, Torbjørn, Kvalvik, Sverre Nyhus og Steder, Frank Brundtland. 2016. *Hva motiverer til tjeneste i Forsvaret? En innledende kvantitativ analyse av holdninger og adferd i Brigade Nord*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 16/01012.
- Harsvik, Marthe. 2010. *"Kom igjen, gutta": En sosialantropologisk studie om likheter og forskjeller blant kvinnelige soldater i Hans Majestet Kongens Garde*. Universitetet i Oslo (masteroppgave).
- Hellum, Nina. 2016. *"Ikke ha fokus på om det er tut eller hank." En studie av av jevn kjønnsfordeling blant menige i Luftvern bataljonen på Ørland*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 16/01923.
- Hellum, Nina. 2014. *"Sminkedritt over hele vasken" – En kvalitativ feltstudie av kjønnsblandede rom og maskulinitetskultur i Forsvaret*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 14/02156.
- Hellum, Nina. 2010. *"Bein i nesa" – En sosialantropologisk studie av kjønnsproblematikk på minesveiperen KNM Otra*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 10/00030.
- Herzfeld, Michael. 1985. *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain*

Village. Princeton University Press.

Kanter, Rosabeth Moss. 1977. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.

Lemmon, Gayle Tzemach. 2015. *Ashley's War: The Untold Story of a Team of Women on the Special Ops Battlefield*. New York: Harper.

Lien, Marianne Elisabeth, Liden, Hilde og Vike, Halvard (red.). 2001. *Likhetens paradokser. Sosialantropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Moore, Henrietta Louise (red.). 1999. *Anthropological Theory Today*. Polity Press.

Pettigrew, Thomas Fraser. 1998. *Intergroup Contact Theory*. I *Annual Review of Psychology* 49 (s. 65-85).

Pettigrew, Thomas Fraser og Tropp, Linda. 2006. *A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory*. I *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 90, issue 5 (s. 751-783).

Rones, Nina og Steder, Frank Brundtland. 2017. *"Herregud, skal troppen ha bare jenter?" En evaluering av Jegertroppen ved Forsvarets Spesialkommando*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 17/16485.

Rones, Nina. 2015. *The Struggle over Military Identity – A Multi-Sited Ethnography on Gender, Fitness and "The Right Attitude" in the Military Profession/Field*. Oslo: Norges Idrettshøgskole.

Rones, Nina. 2015b. *"Men det er også det at vi blir sett på som en sånn jentegjeng, at alle bare er jenter i Saniteten. Utvalgte funn fra avhandlingen The Struggle over Military Identity og konsekvenser av disse*. Forsvarets Forskningsinstitutt: FFI-rapport 15/02280.

Steder, Frank Brundtland (red.). 2013. *Militære kvinner – Forsvarets akilleshæl?* Oslo: Abstrakt Forlag.

Stenmark, Anne Marie (red.). 1997. *Rena leir. Festskrift til åpningen av Rena leir 8. oktober 1997*. Hamar: Forsvarets relokalisering Gardermoen.

St. Meld. 36 (2006-2007). *Økt rekruttering av kvinner til Forsvaret*. Oslo: Det Kongelige Forsvarsdepartement.

St. Prp. 2 S. (2017-2018). *Videreutviklingen av Hæren og Heimevernet. Landmaktproposisjonen*. Oslo: Det Kongelige Forsvarsdepartement.

St. Prp. 151 S (2015-2016). *Kampkraft og bærekraft. Langtidsplan for forsvarssektoren*. Oslo: Det Kongelige Forsvarsdepartement.

Totland, Ole Magnus. 2009. *Det operative fellesskapet: En sosialantropologisk studie av kropp, kjønn og identitet blant norske soldater i Telemark Bataljon*. Universitetet i Oslo (masteroppgave).

Turner, Victor. 1969. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell University Press.

Værnø, Grethe. 2011. *Kvinnernes forsvarshistorie, bind 2 (1990-2010)*. Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap.

Wadel, Cato. 1991. *Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. Flekkefjord: SEEK A/S.

Weber, Max. 1971. *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier/Max Weber; utvalg og innledning ved Egil Fivelsdal*. Oversatt av (red.) Østberg, Dag. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Internettkilder

I kronologisk rekkefølge, slik de framkommer i teksten:

https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17#KAPITTEL_6

Lest 13.04.2018

<https://forsvaret.no/karriere/forstegangstjeneste/kva-er-verneplikt>

Lest 13.04.2018

<https://www.regjeringen.no/no/tema/forsvar/innsikt/allmenn-verneplikt/id2009109/>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaretsforum.no/morgenbrif/svekker-stridsevnen>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaretsforum.no/kvinnermyter-og-stridsevne>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaretsforum.no/akademisk-t%C3%A5keprat>

Lest 13.04.2018

<https://www.aftenposten.no/viten/i/wEeG5n/-Krangel-om-kvinner-i-krig--Simen-Gaure>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaretsforum.no/jakter-i-flokk>

Lest 13.04.2018.

<https://www.venstre.no/artikkel/2008/02/22/nei-til-kjonnsnoytral-verneplikt/>

Lest 13.04.2018

<http://www.ldo.no/nyheiter-og-fag/nyheiter/nyheiter-2015/gravide-diskrimineres/sammendrag-av-undersokelsen/>

Lest 13.04.2018

<https://www.nrk.no/ytring/kjonn-i-skyttargravene-1.10923533>

Lest 13.04.2018

<https://www.minervanett.no/tiden-har-gatt-fra-verneplikten/>

Lest 13.04.2018

<https://www.minervanett.no/kvinner-i-krig/>

Lest 13.04.2018

<https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/eksuvh>

Lest 13.04.2018

<https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/vgogjen>

Lest 13.04.2018

<https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/y368g/Et-forsvar-for-kjonnsnoytral-verneplikt>

Lest 13.04.2018

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Kronikk-om-allmenn-verneplikt/id752514/>

Lest 13.04.2018

<https://www.vg.no/nyheter/innenriks/forsvaret/tvunget-til-nakenbading-jeg-var-livredd-og-gjemte-meg-bak-andre/a/10031593/>

Lest 13.04.2018

<https://www.vg.no/nyheter/innenriks/forsvaret/aa-krige-er-bedre-enn-sex/a/10036779/>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaret.no/aktuelt/arkiv/soekere-i-rekordform>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaret.no/aarsrapport/statistikk/personell>

Lest 13.04.2018

https://www.ssb.no/a/ukens_statistikk/utg/9921/1-1t.txt

Lest 13.04.2018

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-08-12-77>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaret.no/sesjon>

Lest 13.04.2018

<https://www.aftenposten.no/norge/i/JoAER/Stortinget-avvikler-sivil-verneplikt>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaret.no/fakta/organisasjon>

Lest 13.04.2018

<https://forsvaret.no/aarsrapport/statistikk/haeren>

Lest 13.04.2018.

<http://industrimuseum.no/rena>

Lest 13.04.2018

<https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/befte/aar>

Lest 13.04.2018

<https://www.ostlendingen.no/midt-osterdal/rena-folk-savner-ikke-kartongen/s/2-2.2757-1.4573699>

Lest 13.04.2018

<https://www.aftenposten.no/meninger/sid/i/ngaXQo/Forsvaret-mangler-en-plan-pa-hvordan-de-faktisk-skal-bruke-jenter-i-tjenesten--Martine-Berg-Melfald>

Lest 13.04.2018

<https://www.idf.il/en/minisites/caracal-battalion/>

Lest 13.04.2018

https://forsvaret.no/fakta_/ForsvaretDocuments/Implementerings-og-milep%C3%A6lsplan%20-%20Ordning%20for%20militaert%20tilsatte%20-Endelig.pdf

Lest 13.04.2018

<https://www.aftenposten.no/norge/i/q4lw/Fem-grunner-til-at-andelen-kvinner-i-distriktet-stuper>

Lest 13.04.2018

https://www.nof.no/images/Marketing/aktuelt/L%C3%B8nn/L%C3%B8nnsfolder%202017/NOF_1%C3%B8nntabell_2017_WEB.pdf

Lest 13.04.2018